

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Robert Varik

**Poliitilised tulevikuvisionid ja revolutsiooni mõtestamine Tartu ajalehtedes 1905.
aastal: Postimehe, Uudiste ja Nordlivländische Zeitung analüüs**

Magistritöö

Juhendajad: David Ilmar Lepasaar Beecher &
Aigi Rahi-Tamm

Tartu 2023

The poetry of history lies in the quasi-miraculous fact that once, on this earth, once, on this familiar spot of ground, walked other men and women, as actual as we are today, thinking their own thoughts, swayed by their own passions, but now all gone, one generation vanishing into another, gone as utterly as we ourselves shall shortly be gone, like ghosts at cockcrow.

George Macaulay Trevelyan (1876–1962)

*miks räägin tihti sellest, mida pole
pool inimkonda sedasama teeb
ja teine pool kas pole seegi kole
me kõnelused olematuks teeb*

Jüri Üdi (Juhan Viiding) (1948–1995)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
Historiograafia	5
Probleemipüstitus	13
Allikad ja töö ülesehitus	17
I RUUM, AEG JA OLUD	19
1.1. Tartu linna ühiskondlik elu ja peamised ajalehed 20. sajandi alguses	19
1.2. Tartu 1905. aasta revolutsiooni ajal	29
1.3. Ajakirjanduse roll avalikkuses ja võitlus tsensuuri vastu 1905. aastal	39
II TARTU AJALEHTEDE ANALÜÜS	45
2.1. Postimees – impeeriumi ja rahvusluse vahel	45
2.1.1. Programmilised nõudmised ja ideed	45
2.1.2. Kesksed arutelud ja küsimused	48
2.1.3. Võrdlused välismaailma ja ajalooga	53
2.2. Uudised – rahvusluse ja marksismi vahel	58
2.2.1. Programmilised nõudmised ja ideed	58
2.2.2. Kesksed arutelud ja küsimused	62
2.2.3. Võrdlused välismaailma ja ajalooga	69
2.3. Nordliviländische Zeitung – tuleviku ja mineviku vahel	73
2.3.1. Programmilised nõudmised ja ideed	73
2.3.2. Kesksed arutelud ja küsimused	76
2.3.3. Võrdlused välismaailma ja ajalooga	82
2.4. Kolme ajalehe võrdlus ja järeldused	87
KOKKUVÕTE	90
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	93
SUMMARY	100

SISSEJUHATUS

1905. aasta esimese Postimehe numbri avatekst kannab pealkirja „Mida tulevik toob?“.¹ Kirjutatud aasta algusele omases meeleolus, mil inimeste ajataju kõige mööduva ja tuleva suhtes on eriti terav, mõtiskleb teksti autor, kelleks oli ilmselt Jaan Tõnisson, selle üle, kas tuleviku kohta on võimalik midagi kindlat ütelda. Ta jõuab järeldusele, et kõige mõistlikum on tuleviku kohta oletusi tehes vaadata ajaloo poole:

Enam kui millalgi enne tuleb seda mööda nõu tuleviku teede kohta mineviku päivilt otsida, kus võim, mis meie elu tihti tulevikus määrab, ennast nähtavalt ilmutanud – mõistlik peab a j a l o o juurde õppusele minema, mis ennast terve looduse, iseäranis aga inimesesoo elus avaldab.²

Just sellisena väljendatud huvi tuleviku kohta ja sidemete loomine mineviku ning muu maailmaga revolutsioonilisel 1905. aastal ongi laiemalt fookuses käesolevas töös. See oli aasta, mis tõi pretsedenditu pöörde nii Vene impeeriumi kui ka Eesti rahvaste ajalukku, luues tingimused, võimalused ning ehk kõige olulisemana ka usu hilisemate märgiliste sündmuste teostumiseks.

1905. aasta revolutsiooni võiks pidada Ida-Euroopa 20. sajandi ajaloo Pandora laekaks. See oli sündmus, mis avas inimeste vaimses sfääris perspektiivid, millesse varem uskusid üksnes vähesed. Revolutsioonilised sündmused, selle tähendused ja paralleelid ajaloo ja muu maailmaga sütitasid arutelusid, vaidlusi ning tulevikuvisionid, mis peegeldasid eeskätt kaasaja lootusi ja hirme kui midagi muud.

Tartu oli 1905. aasta revolutsiooni sündmuste üks oluline keskpunkt Eestis. Mitme mõjuka ajalehetoimetuse ja ülikooli tõttu oli see kahtlemata revolutsiooni üks intellektuaalne kese kohalikus sfääris, kus kujunesid välja mitmed poliitilised ideed ning visioonid, mis tõukasid suuri rahvahulkasid sündmustest osa võtma. Parimaks näiteks selle kohta on 27. kuni 29. novembrini Tartus aset leidnud ülemaaline rahvaasemikkude kongress, mis küll oma algseid rahva ühtsuse ideaale ei täitnud, kuid etendas sellegipoolest edasipüüdu rahvusliku parlamentarismi poole.

---

¹ Mida tulevik toob? *Postimees*, 03.01.1905.

² Samas.

Nagu teisedki suuremad linnad Balti provintssides oli Tartu ka paljurahvuseline ning lõhestunud linn, kus konkureerisid omavahel nii erinevad poliitilised ja rahvuslikud rühmad kui ka ambitsioonikad ühiskonnategelased. Toonaste ideede ja tulevikuvisionide sügavam tundmine, sealhulgas ka selle, kuidas neid mõtestati laiemas ruumilises ja ajalises kontekstis, aitab paremini mõista 20. sajandi ajalugu ning rikastab pilti kunagisest Emajõe Ateenast.

Historiograafia

1905. aasta revolutsiooni uurimine ja mõtestamine sai Balti provintssides alguse juba vahetult pärast raputavaid sündmusi. 1907. aastal ilmub M. Jürissoni pseudonüümi all Mihkel Martna sotsiaaldemokraatliku orientatsiooniga raamat „Punased aastad Eestis 1905–1906. Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused“.³ Aastatel 1906 ja 1907 ilmub esimene kaheköiteline käsitlus ka baltisakslase sulest, kui Berliinis avaldatakse Astaf von Transehe-Rosenecki teos „Die Lettische Revolution“ („Läti revolutsioon“).⁴ Nagu pealkirigi vihjab, avaldasid revolutsioonisündmused Lätis oma laiaulatuslikuma vägivalla ja mõisate põletamise tõttu kaasaegsetele baltisakslastele šokeerivamat mõju kui sündmused Eestis, millele pöörati tagasivaatavalt vähem tähelepanu. Transehe-Rosenecki raamatus keskendub eestlastele ainult viimane lühike peatükk. Et eestlased vähem tähelepanu pälvisid, aitab mõista autori arvamine, kuidas eestlased on lätlastega võrreldes natuuri poolest konservatiivsemad, kainemad empiirikud ning reaalspoliitikud, keda ei tõmba sotsiaaldemokraatia fantastilised utopiad.⁵ Autori silmade läbi põhjustasidki revolutsiooni Läänemere provintssides just sotsiaaldemokraadid, keda mõjutasid nii vene kui ka saksa radikaalsed mõtlejad ning utopilised visioonid. Autor nimetas, et üks tema töö eesmärkidest on näidata, missugust ohtu võivad igale riigile (sh ka Lääne-Euroopas) kujutada sotsiaaldemokraadid.⁶ Sarnaseid mõtteid väljendab 1906. aastal avaldatud lühikeses tekstis „Wer trägt die Schuld?“ („Kes kannab süüd?“) tartlane Adalbert Volck, kes mõistab väga teravalt hukka eesti rahvajuhid, kusjuures eriti pälvivad tema sulest kriitikat mõõdukamate vaadetega Jaan Tõnisson ja need baltisakslased, kellele Tõnisson ning tema vaated sümpatiseerisid.⁷

---

³ **M. Martna** (pseudonüüm M. Jürisson). *Punased aastad Eestis 1905–1906. Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused*. Peterburi: Tulevik, 1907.

⁴ **A. von Transehe-Roseneck**. *Die Lettische Revolution Teil I*. Berlin Verlag von Georg Reimer, 1906; **A. von Transehe-Roseneck**. *Die Lettische Revolution Teil II*. Berlin: Verlag von Georg Reimer, 1907.

⁵ **A. von Transehe-Roseneck**. *Die Lettische Revolution Teil II*, lk 398.

⁶ Samas, lk v.

⁷ **A. Volck**. *Wer trägt die Schuld?*. Jurjew: J. Anderson, 1906.

Põhjalikum ajaloo teaduslik uurimine sai Eestis hoo sisse 1929. aastal, kui Tartu Ülikooli juures asutati 1905. Aasta Selts, mida vedasid ajaloo professorid Hans Kruus ja Peeter Tarvel (kuni 1935. aastani Peeter Treiberg). Seltsi uurimisalasesse tegevusse andsid suure panuse Voldemar Juhandi (Juhanson), Aleksander Loothing ja Mihkel Aitsam juunior (1877–1953). Seltsi suureks pärandiks on jäänud tänuväärne töö mälestuste kogumisel ja publitseerimisel.⁸ 1930. aastatel ilmus ka arvukalt revolutsioonisündmuste piirkondlikke käsitusi.⁹ Paljud tööd jäid paraku ka planeeritud ajal ilmumata nagu näiteks Aitsami mahukas ning entsüklopeediline üldkäsitus revolutsioonist pealkirjaga „1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis“, mis ilmus alles 2011. aastal.¹⁰

Üldistades võiks öelda, et Eesti Vabariigi kahe esimese aastakümne aegses uurimistöös kujunes välja narratiiv 1905. aasta märgilisest tähendusest eestlaste rahvuslikus ning ühiskondlikus arengus, mis päädis oma vabariigi tekkega 1918. aastal. Nagu kirjutas Hans Kruus 1932. aastal ilmunud „Punaste aastate“ esimese köite avaridades:

*Sügav ja laiaulatuslik murrang, mis toimus meie rahva ühiskondlik-poliitilises elus 1905. a. vabadusliikumisega, on jätnud kustumatud jäljed meie vahepealsesse minevikku ja mõjustab tunduvalt meie olevikku ja tulevikku. Ta on meie rahva ajaloos üheks tähtsamaks pöördekohaks.*¹¹

Ilmekalt analüüsis revolutsiooni mõju kahe maailmasõja vahel ka Eduard Laaman, kes teoses „Eesti iseseisvuse süünd“ kirjutas 1905. aastast järgmist:

---

⁸ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I.* Toimetaja Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.

⁹ **M. Martna.** *Tallinna sündmusi 1905 ja 1906.* Tallinn: Töölise Kirjastuse Ühisus, 1930; **A. Kliimann.** *1905. aasta verepülm Eestis. I, Harjumaa. I anne, Kose, Hageri, Rapla ja Juuru kihelkondade sündmused.* Paide: Minevik, 1932; *Punased aastad Läänemaal, I vihik.* Toimetanud Aleksander Loothing. Haapsalu: Lääne Teataja, 1933; **M. Aitsam.** *1905. aasta Läänemaal: eel- ja järellugudega: isiklike mälestusi ja uurimusi.* Tallinn: M. Aitsam (Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus), 1937; *1905 Järvamaal. I: Tapa, Lehtse, Ambla.* Toimetanud Oskar Joost & Edgar Lageda. Tapa: J. Pari (Tallinn: Estotrükk), 1933; *1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas.* Tallinn: Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts, 1935.

¹⁰ **M. Aitsam.** *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis.* Tartu: Ilmamaa, 2011.

¹¹ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, lk 5. Sama tsitaat on leitav ka juba 1905. Aasta Seltsi üleskutses, mis ilmus 1930. aastal. RA.EAA.3654.1.1, L 2. *Üleskutse 1905. aasta puhul.*

*Ta [1905. aasta revolutsioon] oli peaprooviks maailmasõja lõpuvõitlusele, asetades vastaspoolel lähte seisukohtadesse: eestlased, veel riigitruud, kuid mitte enam keisritruud; sakslased keisritruud, kuid mitte enam riigitruud.*¹²

Väärrib märkimist, et analoogne ettevõtmine Eesti 1905. Aasta Seltsiga alustas tegevust juba 1925. aastal ka Nõukogude Liidus, Leningradis. Seal resideerivate eesti enamlaste eestvedamisel avaldati järgneval aastal esimene kirjeldusi, dokumente ja mälestusi koondav teos eesti keeles.¹³ 1926. aastal ilmus Vene kodusõja aegse diviisikomandöri ja hilisema Leningradi ajalooprofessori Jakob Palvadre venekeelne uurimus „1905.–1907. aasta revolutsioon Eestis“,¹⁴ mida hinnati tunnustavalt ka Eesti Vabariigis.¹⁵ Palvadre ja tema koolkonna (nn palvedristide) vaated aga läksid 1930. aastatel vastuollu EKP juhtivate tegelaste (eesotsas Hans Pöögelmanni) omadega, pälvides süüdistusi vähemluses ja leninismivastasuses, mis Tiit Rosenbergi hinnangul oli eeskätt kantud parteipoliitilise ja teaduskauge diskussiooni vaimust.¹⁶

Kui Eesti vabariigi historiograafias rõhutati 1905. aasta sündmuste tähendust omariikluse vaatevinklist, siis Nõukogude historiograafias tähendustati neid sündmusi 1917. aasta oktoobripöörde eelmänguna. 1920. aastal nimetas Lenin 1905. aastat hilisema revolutsiooni „peaprooviks“¹⁷ – sõna, mis muutus Nõukogude ajalookirjutuses trafaretseks. Meenutades oma mõttestruktuuri poolest eelnevalt tsiteeritud Kruusi, kirjutas kommunist Pöögelmann 1926. aasta „kirjelduste, mälestuste ja dokumentide“ teose sissejuhatuses järgmist:

*1905. aasta andis proletariaadile ja ta klassiteadlikule eelväele ja juhile, enamlaste-parteile, määramatuma õppetunni, määramatumad vilumused, ja neid kasutades viis see võidule 12 aastat hiljem Suure Oktoobri.*¹⁸

---

¹² **E. Laaman.** *Eesti iseseisvuse süünd.* Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti, 1964, lk 57.

¹³ *1905. aasta Eestis. Kirjeldused, mälestused, dokumendid.* Leningrad: Külvaja, 1926.

¹⁴ **Я. К. Пальваде.** *Революция 1905-7 гг. в Эстонии : в приложении – документы.* Ленинград: Прибой, 1926.

¹⁵ **P. Treiberg.** Nõukogude Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal. – *Ajalooline ajakiri*, nr 4, 1927, lk 232–233.

¹⁶ **T. Rosenberg.** Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust aspektist Eestis 1905. aastal. – *Paar sammukest XXII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2005.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2006, lk 38.

¹⁷ **A. Ascher.** *The Revolution of 1905: Russia in Disarray.* Stanford: Stanford University Press, 1988, lk 1.

¹⁸ *1905. aasta Eestis. Kirjeldused, mälestused, dokumendid*, lk 16.

Leningradis 1925. aastal alguse saanud ideoloogiline traditsioon jätkus ENSV-aegses historiograafias. Ühe ajaloolasena tuleks välja tuua Hilda Moosberg, kes tegeles põhjalikult esimese ilmasõja eelse mõtteloo, töölisliikumise ning revolutsiooniga seonduvate küsimustega. Moosbergilt pärineb teadaolevalt kõige esimene 1905. aasta revolutsiooni eestikeelne üldkäsitlus, mis ilmus pärast teist maailmasõda 1955. aastal.¹⁹ Hilisem kanooniline üldkäsitlus ilmus Toomas Karjahärmi ja Raimo Pullati sulest ning kandis pealkirja „Eesti revolutsioonitules, 1905–1907“.²⁰ Mainimist väärivad ka Moosbergi akadeemilised kasvandikud Linda Eringson, kes kirjutas hiljem 1982. aastal kolmeköitelisse Tartu Ülikooli teatmeteosesse alapeatükid, mis käsitlesid ühiskondlikke ja revolutsioonilisi liikumisi ülikoolis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses,²¹ ning Aleksander Blumfeldt, kes uuris tsentralistide ja föderalistide vahelist vastasseisu sotsiaaldemokraatide hulgas.²² Ehkki Nõukogude Eesti autorite akadeemilist pärandit tuleb hinnata nende kaasaja poliitilise surve ja olude tõttu väga kriitiliselt, tingis Nõukogude aja eripära ka selle, et sajandi alguse sündmusi kirjeldati paljurahvuselisest ja multikultuursest prismast (eriline rõhuasetus siinsete venelaste ajalool ning „rahvaste sõprusel“) ning põhjalikku tähelepanu pälvib poliitiline mõttelugu (eriline rõhuasetus marksistliku ideoloogia levimisel).

Pärast teist maailmasõda ning kohapealse baltisaksa kultuuri ajalukku kustumist, muutus ka baltisakslaste mentaliteet ajalooküsimustes. Roseneck-Transehe-sugune suhtumine, mis püüdis õigustada karistusaktsioone ning süüdistas kibedalt revolutsioonis kohalike radikalismi, häabus ning (balti)saksa ajaloolased nagu Wilhelm Lenz ja Gert von Pistohlkors vaatasid revolutsioonisündmusi distantseerituma pilguga. 1955. aasta „Baltisaksluse aastaraamatu“ tekstist on tunda retrospektiivset kahetsust, et mõõdukate eestlaste ja lätlastega rohkem ühist ei otsitud. Lenz kirjutab, kuidas revolutsioon teravdas veelgi tõsiseid sotsiaalseid ja rahvuslikke vastuolusid ning ehkki suurem osa eestlastest ja lätlastest ei võtnud rahutustest üldse osa, ei saanud nad baltisakslastega enam pärast seda läheneda.²³ Sarnaseid mõtteid annab 50 aastat hiljem edasi ka Pistohlkors, kes toob välja, kuidas küll baltisakslaste lojaalsus Vene keisri suhtes oli kadunud, kuid negatiivne suhtumine eestlastesse ja lätlastesse polnud muutunud.²⁴

---

¹⁹ **H. Moosberg.** *1905.–1907. aasta revolutsioon Eestis.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.

²⁰ **T. Karjahärm & R. Pullat.** *Eesti revolutsioonitules, 1905–1907.* Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

²¹ **L. Eringson.** Ühiskondlik-poliitilised suunad ja revolutsiooniline üliõpilasliikumine. – *Tartu Ülikooli ajalugu 2. köide. 1798–1918.* Koostaja Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 290–319.

²² **A. Blumfeldt.** Eesti föderalistide programmiliste ja organisatsiooniliste seisukohtade kriitika. – *Töid NLKP ajaloo alalt, I.* Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool], 1961, lk 3–22.

²³ **W. Lenz.** Die Revolution des Jahres 1905 in Liv-, Est- und Kurland. – *Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1955.* Lüneburg: Schriftenvertrieb der Carl-Schirren-Gesellschaft, 1954, lk 71.

²⁴ **G. von Pistohlkors.** *Deutsche Geschichte im Osten Europas.* Berlin: Siedler, 1994, lk 434–435.

Tulevikuvisionid hakati rajama lootusele, et Saksamaa tuleb sõjaliselt neile appi, oskamata ette näha, et juba aastal 1919 võivad nad olla Eesti ühiskonna vähemus.²⁵

Venelastel puudub selline kohalike juurtega ajalookirjutuse traditsioon 1905. aasta revolutsiooni kohta Balti provintssides, nagu seda on eestlastel ja baltisakslastel. Toivo Raun on kritiseerinud Nõukogude-aegseid käsitlusi, osutades, kuidas nendes rõhutati venelaste ja mittevenelaste „suurt sõprust“ ning esitati Baltimaade ja Soome kohta pelgalt kirjeldavat materjali.²⁶ 2005. aastal Venemaal ilmunud üldkäsitluses puudutatakse Balti provintse põgusalt ning rõhutatakse, et peamine vastuhakk kohalikul tasandil oli saksa ülemvõimu suhtes.²⁷ Venelaste lähenemise eripära 1905. aasta sündmustele ilmestab koguteoses alapeatükk, milles analüüsitakse, kas revolutsioon oli kuritegu, saavutus või tragöödia ning tuuakse välja, et kõik kolm vaadet on kaasaja Venemaal esindatud.²⁸ See tõdemus iseloomustab hästi, kuivõrd killustunud olid venelased rahvusena revolutsiooni erinevate grupeeringute ja osapoolte vahel (sh ka Eestis) ja kui keeruline on seda seetõttu ühtsesse rahvuslikku ajaloonarratiivi tänapäeval sobitada.

1990. ja 2000. aastatel oli huvi taasiseseisvunud Eesti uurijate seas 1905. aasta vastu pigem tagasihoidlik. 1993. aastal kirjutas Eesti rahvusriigi eelloo perspektiivist 1905. aasta poliitilisest rühmadest ja nende ideedest Mati Graf.²⁹ Veel 2010. aastal täheldati, et teema kohal on Eesti ajalookirjutuses „valge laik“.³⁰ Seda parandas järgneval aastal ilmunud Aitsami raamatu väljaanne, mida kommenteeris ning kirjutas kaasaegse järelsõna Toomas Hiio, kus tutvustati samuti senist uurimistööd ja memuaristikat.³¹

Arvukalt ilmus artikleid revolutsiooni 100. aastapäeval. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamatusse kirjutas põhjaliku ülevaate 1905. aasta uurimisest Tiit Rosenberg pealkirjaga „Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust aspektist Eestis 1905. aastal“.³² Samal aastal kaitses Rosenbergi käe all oma bakalaureusetöö Tartu Ülikoolis Tanel Kutti, kes uuris aastatel 1903

---

²⁵ Samas.

²⁶ T. Ü. Raun. 1905. aasta revolutsioon Balti provintssides ja Soomes. – *Tuna*, 2005, nr 1, lk 32.

²⁷ *Первая революция в России: взгляд через столетие*. Toimetanud Авенир Павлович Корелин & Станислав Васильевич Тютюкин. Москва : Памятники исторической мысли, 2005, lk 110.

²⁸ Samas lk 382–392.

²⁹ M. Graf. *Eesti Rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini*. Tallinn: M. Graf, 1993.

³⁰ O. Liivik & H. Tammela. Kas Eesti lähiajaloo on endiselt „valgeid laike“?. – *Tuna*, 2010, nr 4, lk 131.

³¹ M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 407–422.

³² T. Rosenberg. Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust aspektist Eestis 1905. aastal, lk 31–48.

kuni 1905 Tartus ilmunud ajalehte Uudised ning selle rolli revolutsiooniliste ideede levikul.³³ 3. detsembril 2005 toimus Valgu klubis Raplamaal nn Velise vabariigi 100. aastapäeva tähistamise ajalookonverents, mille materjalid avaldati järgneval aastal pealkirja all „Velise Wabariik ja 1905. aasta sündmused Eestis – müüdid ja tegelikkus“.³⁴ Mitu artiklit ilmus revolutsiooni kohta 2005. aastal ka ajaloo-ajakirjas Tuna. Neist väärrib kõige enam märkimist aasta esimeses numbris ilmunud Toivo Rauna tekst, mis oli tõlge juba varem ilmunud artiklist.³⁵ Raun käsitleb oma artiklis Eesti revolutsioonisündmuse võrdleva meetodi alusel, tõstes esile ajaloolisi, demograafilisi, hariduslikke ning majanduslikke erinevusi Balti provintside, Soome ja Vene keisririigi sisekubermangude vahel. Selle põhjal näitab ta, kuidas revolutsioon kulges ning omandas erineva tähenduse erinevates regioonides. Rauna üldisem lõppjärelendus on, et revolutsioon ei saanud tähtsamaid muutusi lõpuks korda mitte riigikorras ja institutsioonides, vaid inimeste suhtumises.³⁶ Rauna sulest väärrib tähelepanu ka tema 2007. aasta artikkel, mis analüüsib Tartus aset leidnud ja kaheks lõhenenud ülemaalist rahvaasemikkude kongressi, ning 2009. aasta artikkel sellest, kuidas Noor-Eesti mitmekesistas sajandi alguses kohalikku sotsiaalset ja poliitilist mõtet.³⁷ 2007. aasta artiklis toob Raun välja väga huvitavad erinevused kaheks lõhenenud kongressi resolutsioonide vahel. Kui koosolek, mis toimus Bürgermusse saalis ning kus domineeris mõõdukam Tõnissoni ringkond, kippus päevasündmuse nägema kohalikust vaatevinklist, siis radikaalsem ja sotsiaaldemokraatliku vaimuga aula koosolek nägi Eesti saatust tihedas seoses kogu Venemaa edasise käiguga.³⁸ Raun täpsustab:

Radikaalide seisukohalt oli laiaulatuslik muutus Balti regioonis võimalik vaid juhul, kui revolutsiooni saadab edu kogu Vene impeeriumis. Mõõdukad lootsid kindlasti näha põhjapanevaid muutusi kogu riigis, kuid tundsid, et eestlased – väiksearvuline vähemus – saaks teha vähe, et seda mõjutada.³⁹

---

³³ **T. Kutti.** *Peeter Speegi, ajalehe Uudised ja Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse roll revolutsiooniliste ideede levikul 1903. – 1905. a.* Bakalaureusetöö. Juhendaja Tiit Rosenberg. Tartu Ülikool, 2005.

³⁴ *Velise Wabariik ja 1905. aasta sündmused Eestis – müüdid ja tegelikkus.* Velise: Velise Kultuuri ja Hariduse Seltsi Toimetised I, 2006.

³⁵ **T. Ü. Raun.** 1905. aasta revolutsioon Balti provintsidest ja Soomes.

³⁶ Samas, lk 42.

³⁷ **T. Ü. Raun.** The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment. – *Journal of Baltic Studies*, 2007, vol 38, no 4, lk 383–400; **T. Ü. Raun.** Eesti lülitumine modernsusesse: „Noor-Eesti“ roll poliitilise ja sotsiaalse mõtte mitmekesistamisel. – *Tuna*, 2009, nr 2, lk 39–50.

³⁸ **T. Ü. Raun.** The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment, lk 393.

³⁹ Samas.

Taasiseseisvunud Eestis on 1905. aastaga kõige põhjalikumalt tegelenud ilmselt Toomas Karjahärm, kelle sulest ilmus aastatel 2013–2016 kolmeköiteline käsitlus.⁴⁰ Üldiselt võiks resümeerida, et teose esimene osa tegeleb massiliikumise erinevate aspektidega, huvituses eeskätt sellest, kuidas revolutsiooniolukorras püüti luua alternatiivset (rahva)võimu ning kuidas need katsed viisid vägivallani. Teine raamat keskendub sotsialistidele, uurides peajasjalikult kuidas erinevad grupeeringud suhtusid vägivalda ning terrorisse ja kuidas neid mõtestati võitlusvahenditena. Kolmas raamat on publikatsioon mälestusest (sh Voldemar Juhandi kogutud pärimus Harju-, Lääne-, Järva- ja Pärnumaalt) koos Karjahärmi kommentaaridega. Käesoleva uurimuse jaoks on olnud väga kasulikud ka Karjahärmi teised raamatud, mis käsitlevad põhjalikult möödunud sajandi alguse mõttelugu, haritlaskondasid, Vene impeeriumi rahvuspoliitikat, kohalike rahvaste suhteid, riigiduumat ning küsimusi Eesti kuulumisest Euroopasse, Läände ja Idasse.⁴¹

Kui võtta kokku eesti ajaloolaste tööd 1905. aasta revolutsiooni ja selle järelkaja uurimisel, siis on paraku oluline rõhutada, et kuigi on olemas arvukalt revolutsiooni käsitlevaid artikleid, publitseeritud allikmaterjale ning Karjahärmi laiahaardeline publitseeritud uurimistöö mitmetest 1905. aasta revolutsiooni alateemadest, pole endiselt ilmunud üldist ja sidusat käsitlust, mis jõuaks laiahaardelise sünteesini esimese Vene revolutsiooni⁴² mõjust Eesti ühiskonnale, kultuurile ja ajaloole. Tugev on veel ka idee 1905. aasta märgilisest tähendusest hilisemate sündmuste valguses, nagu rõhutas juba eelnevalt tsiteeritud Hans Kruus 1930. aastatel. „Eesti ajaloo“ koguteose viiendas köites, mis ilmus 2010. aastal, kirjutas Toomas Karjahärm:

Esmakordselt tõusid Eesti ühiskonnas esile poliitilise võimu ja riiklusega seotud küsimused, esmakordselt nõudsid eestlased poliitilise enesemääramise õigust ja autonoomiat. 1905. aasta virgutas poliitilise pluralismi õitselepuhkemist, rahvusliku identiteedi uute vormide otsinguid,

---

⁴⁰ **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal. Tallinn: Argo, 2013; **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid. Tallinn: Argo, 2015; **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: mälestused. Tallinn: Argo, 2016.

⁴¹ **T. Karjahärm & V. Sirk.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997; **T. Karjahärm.** Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998; **T. Karjahärm.** Unistus Euroopast. Tallinn: Argo, 2003; **T. Karjahärm.** Vene impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad. Tallinn: Argo, 2012; **T. Karjahärm.** Vene impeeriumi parlament ja Baltikum 1906–1917. Tallinn: Argo, 2021.

⁴² Toomas Karjahärm on kritiseerinud „esimese Vene revolutsiooni“ mõistet, kuna see ei hõlma teoreetiliselt endas Vene impeeriumi mittevene rahvaid, kes revolutsioonis kaasa löid. Kuna aga nimetatud mõiste on eesti keeles laiaulatuslikult käibel, on seda selles töös siiski osaliselt kasutatud. Vt **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid, lk 11.

*sotsiaalse mentaliteedi muutumist. Eesti ühiskonna moderniseerimise tempo kiirenes veelgi ja kujunesid eeldused omariikluse tekkeks.*⁴³

2010. aastatel on 1905. aasta uurimisega asunud tegelema mitmed noorema põlvkonna teadlased. 2015. aastast alates on 1905. aasta alaseid kirjutisi ilmunud ajaloolaselt Lauri Kannilt, kes oma artiklites on keskendunud peamiselt revolutsioonista vägivaldsetele episoodidele nii Eestis kui ka mujal.⁴⁴ 2015. aastal ilmus ka ajakirjas *Vikerkaar* 1905. aasta revolutsiooni teemaline erinumber, millest leiab hulgaliselt eriilmelisi ja värskest mõjuvaid lähenemisi sajandialguse sündmustele. Numbris on artikleid nii vanema põlvkonna ajaloolastelt nagu juba mainitud Toivo Raun ja James D. White kui ka noorema põlvkonna uurijatelt nagu Margo Roasto, Mart Kuldkepp, Hent Kalmo ning Kersti Lust, kusjuures viimaselt pärineb ilmselt põhjalikum ülevaade 1905. aasta revolutsiooni alasest historiograafiast.⁴⁵ Eriti märkimisväärsed on Kuldkepi ja Kalmo mõtteloo-alased artiklid, mis otsivad uusi viise, kuidas möödunud sajandi alguse sündmusi ning ideid mõtestada.

Skandinavistika taustaga Mart Kuldkepp alustab oma lähenemist ideega, et „ajaloolane peaks keskenduma just neile nähtustele, mis tunduvad arusaamatud, kummalised ja erandlikud, mitte aga kergesti hoomatavad, tavapärased ja triviaalsed“.⁴⁶ Ka Eesti omariikluse teket peab ta „ilma igasuguse irooniata“ meie lähiajaloo suurimaks müsteeriumiks, mille seos esimese „punase aastaga“ pole lõpuni selge.⁴⁷ Sellest alguspunktist juhendatuna uurib ta toonast sotsialistide ja rahvuslaste ühisrinnet. Tema üldisem hüpotees on, et ühisrindeid nende vahel oli rohkem kui vastuolusid ning jõuab seeläbi järeldusele, et 1905. aasta tsaarivastase võitluse peamine

---

⁴³ **T. Karjahärm.** 1905. aasta revolutsioon. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 364; Vrd ka **M. Salupere.** 1905. aastal Sangastes ja Tartus. – *Tõed ja tõdemused*. Tartu: M. Salupere, 1998, lk 125.

⁴⁴ **L. Kann.** The Revolution of 1905 in Poland and Estonia. – *100 Years of Diplomatic Relations Between the Republic of Poland and the Republic of Estonia: Common Traces in a Difficult History*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020, lk 55–66; **L. Kann.** 1905. aasta Pärnus. Streik, poliitika ja vägivald. – *Tuna*, 2017, nr 3, lk 44–54; **L. Kann.** Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal. – *Ajalooline ajakiri*, 2020, nr 1 (171), lk 3–28; **L. Kann.** Tulistamine Tallinna Uuel turul 1905. aasta 16. oktoobril. – *Tuna*, 2015, nr 3, lk 90–97.

⁴⁵ **T. Ü. Raun.** Vägivald ja revolutsiooniline aktiivsus Balti provintssides 1905. aastal. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 102–110; **J. D. White.** 1905. aasta revolutsioon Venemaa Balti provintssides. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 80–101; **M. Roasto.** Jaan Tõnissoni ja Hans Pöögelmanni vaidlus sotsiaaldemokraatia eesmärkide üle aastatel 1905–1907. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 122–135; **M. Kuldkepp.** 1905. aasta revolutsioonist Eestis ja Soomes: rahvuslaste ja sotsialistide ühisrinded. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 111–121; **H. Kalmo.** Re-vo-lut-si-oon. *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 68–79; **K. Lust.** Viimased kakskümmend aastat 1905. aasta revolutsiooni elus. Pilk eestikeelsele ajalookirjutusele 1995–2015. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 136–156.

⁴⁶ **M. Kuldkepp.** 1905. aasta revolutsioonist Eestis ja Soomes: rahvuslaste ja sotsialistide ühisrinded, lk 112.

⁴⁷ Samas, lk 111.

poliitiline pärand oli pigem oskus teha oportunistlikku reaalpoliitikat ühise vaenlase vastu kui mingil moraalsel veendumusel põhinev usk rahvaste vabanemisse.⁴⁸

Ajalooküsimustega tegelev õigusteadlane Hent Kalmo kordab oma artiklis seniseid põhiideid 1905. aasta ajalookirjutuse kohta (Eesti omariikluse eelmäng, 1917. aasta peaproov), kuid toob välja, et kinni jäämine sellesse mõttemalli on kummalisel kombel takistanud taastamast toonast ühiskondlikku pilti kogu selle kirjususes.⁴⁹ Ta kirjutab, et valgusvihk on langenud n-ö edasiviivale suunale, iseseisvuse mõtet edendavatele tahkudele või siis faktidele nagu mõisate rüüstamine väljaspool neile omistatud mõtet – hoopis vähem aga tähenduste muutumisele ja sellele, kuidas eestlased ise toona tulevikku nägid.⁵⁰ Seetõttu teebki Kalmo oma artiklis sondeeriva juurdluse selle kohta, mida 1905. aasta sündmused ja laialt käibel olnud mõisted (rahvas, revolutsioon, kodumaa jne.) kaasaegsetele tähendasid ning kuidas tähendused poliitiliste raputuste ajal muutusid.

Kalmo ja Kuldkepp tõestavad oma artiklitega, et 1905. aasta revolutsioon ja selle sündmused Eestis peidavad endiselt endas palju uurimispotentsiaali ning seda just mõtteloo vaatevinklist. Mõistmaks paremini toonaseid sündmusi ning olusid, on vaja teada, kuidas inimesed (eeskätt juhtivad figuurid) sel ajal mõtlesid, mida 1905. aasta revolutsiooni sündmused neile tähendasid ning missuguseid uusi ühiskondlikke ja poliitilisi perspektiive enneolematu emantsipeerumine neile avas. Samal ajal tuleks püüda vaadata 1905. aastat eraldi esimese ilmasõja järelmõjudest ja Eesti vabariigi sünnist ning mitte tõtata selle mõtestamiseni hilisemate sündmuste valguses.

Probleemipüstitus

Käesoleva uurimistö eesmärk on ajakirjandusele tuginedes välja selgitada, kuidas mõtestasid Tartu peamiste poliitiliste ringkondade juhtivad figuurid n-ö sündmuste keskel 1905. aasta revolutsiooni ning missuguseid tulevikuvisioneid nad kaasaegsetena revolutsioonilistes oludes sõnastasid. Tagantjärele on revolutsiooni tähendust ja mõju mõtestanud paljud, käesolev töö lähtub autori huvist, missugune oli just revolutsiooniga sünkroonne mõttetegevus. Tulevikuvisionide all on töös peetud silmas revolutsioonimomendile omaseid ajalooteadlikke ja tulevikku orienteeritud ideid ja arvamusi, mis kujundavad poliitilisi programme, motiive ja tegusid.

---

⁴⁸ Samas.

⁴⁹ **Kalmo, H.** Re-vo-lut-si-oon, lk 69.

⁵⁰ Samas.

Tartu kolm peamist poliitilist ringkonda olid 1905. aastal eestlastest liberaalid ja sotsiaaldemokraadid-föderalistid ning baltisakslased, kelle häälekandjateks olid Tartus vastavalt ajalehed Postimees, Uudised ja Nordlivländische Zeitung. Kõigist kolmest nimetatud rühmast ja nende poliitilistest programmidest on 1905. aasta kontekstis ajalookirjanduses erineval määral varasemalt kirjutatud. Peamiselt on sellealase uurimistööga tegelenud Toomas Karjahärm.

Tartu liberaalid, kes olid koondunud juhtiva figuuri Jaan Tõnissoni ümber, võtsid üldriiklikes küsimustes omaks vene liberaalide (konstitutsiooniliste demokraatide ehk kadettide) seisukohad, nõudes rahumeelsel teel demokraatlikku riigikorda, konstitutsiooni ja Asutava Kogu kokku kutsumist.⁵¹ 26. novembril asutasid nad esimese eesti erakonna Eesti Rahvameelse Eduerakonna.⁵² Sotsiaaldemokraadid olid Tartus lõhenenud föderalistideks ja tsentralistideks. Mõlemad rühmad toetusid enda sõnul rahvusvahelisele marksistlikule programmile, toetasid tsaarivõimu ära kaotamist ning nägid tulevikus eraomandi kadu.⁵³ Föderalistid, kes olid Tartus domineerival kohal, tähtsustasid ka rahvuslikku identiteeti, löid 1905. aasta sügisel eestlaste-keskse sotsiaaldemokraatliku partei – Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Ühisuse – ning nõudsid esimestena juba 1905. aasta kevadel Eestile autonoomiat.⁵⁴ Pärast 17. oktoobri manifesti välja kuulutamist nõudsid kõik eesti parteid ja liikumised selgelt demokraatiat, kodanikuõigusi, venestamise lõpetamist, rahvuslikku enesemääramisõigust, autonoomiat ja omavalitsust.⁵⁵ Ka baltisakslased taotlesid keisririigi reformimist, olles oma seisukohtade poolest aga eestlastega võrreldes mõõdukalt konservatiivsemad.⁵⁶ Nad nõudsid samuti kodanikuvabadusi ning konstitutsiooni, kuid samas ka tugevat tsaarivõimu. Baltisakslased, mõjutatud ka eestlaste radikaalsematest nõudmistest, taotlesid Balti autonoomiat, tsensuslik-kuriaalset valimisõigust, eestlaste-lätlaste maapäevale lubamist, talumaade väljaostu soodustamist ning õppekeele valiku vabadust, milles peegeldus vastumeelsus venestusreformide suhtes.⁵⁷ Liivimaa kubermangu kohalik baltisaksa erakond

---

⁵¹ **T. Karjahärm.** 1905. aasta revolutsioon, lk 356; **T. Karjahärm.** *Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917*, lk 158.

⁵² **K. Aru.** *Jaan Tõnisson: rahvajuht ja riigivanem. 1. osa.* Tartu: Rahvusarhiiv, 2019. lk 251.

⁵³ **T. Karjahärm & V. Sirk.** *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*, lk 249.

⁵⁴ Samas, lk 248–249.

⁵⁵ **T. Karjahärm.** 1905. aasta revolutsioon, lk 356.

⁵⁶ Samas, lk 357.

⁵⁷ Samas, lk 356.

Balti Konstitutsiooniline Partei oli oma vaadetelt lähedane vene oktoobristidele,⁵⁸ hõlmas kõiki baltisaksa elanikkonna kihte ning sinna kuulus ka eestlasi ja lätlasi.⁵⁹

Liberaalide, sotsiaaldemokraatide-föderalistide ja baltisakslaste poliitiliste sihtide kõrval, mis väljendusid konkreetselt nende parteilistes programmides, pole seni tehtud ajakirjandusele toetuvat uurimistööd, milles selguksid nii laiemad tulevikuvisionid kui ka nende taga olevad probleemipüstitused, arutelud ning võtmetekstid, mis poliitilisi programme ja eesmärke 1905. aastal revolutsiooniliste sündmuste käigus kujundasid. Ka pole nimetatud rühmade tulevikuvisionid puudutavaid ajakirjanduslikke tekste uuritud põhjalikult nurga alt, mis huvituks küsimusest, kas ja missuguste teiste ajalooliste või kaasaegsete sündmustega 1905. aastal paralleele loodi ning täpsemalt, missugused teised riigid ja rahvad olid nimetatud rühmadele eeskujuks või hoiatuseks. Põgusalt on ajalookirjanduses vaid mainitud, et liberaalidele olid eeskujuks Põhja- ja Lääne-Euroopa parteid⁶⁰ ning föderalistidele samuti parlamentarismi pooldavad Euroopa sotsiaaldemokraadid, austromarksistid ning lätlaste kui ka (Ida-Euroopa) juutide parteid.⁶¹ Baltisakslaste puhul on ajalookirjanduse põhjal eeskujud ebaselged.

Viimaste küsimuste esitamine käesolevas uurimuses seob selle moodsa globaalse ja rahvusülese suunaga ajalooteaduses. Globaalse ajaloo populariseerija Sebastian Conrad on toonud välja kolm varianti, kuidas globaalset ajalugu mõtestada, nendeks on globaalne ajalugu kui kõige ajalugu, kui sidemete ajalugu ja kui lõimumise mõistel põhinev ajalugu.⁶² Käesolev töö huvitub just sidemete ajaloost. Conrad täpsustab seda lähenemist kirjutades, et selle suuna paradigma seob fookusesse vahetuse ja sidemed, sääraseid uurimusi seob üldine tähelepanek, et ükski ühiskond, riik ega tsivilisatsioon ei eksisteeri teistest eraldi.⁶³ Sisuliselt sarnase sihiga on ka rahvusülene suund, mida Conrad on oma raamatus kirjeldanud globaalse ajaloo

---

⁵⁸ Samas. Vene oktoobristide ehk Vene-Balti 17. Oktoobri Liidu esindajaid oli ka Tartus. Oktoobristid olid oma vaadetelt vene rahvuslased ning konservatiivid. Nad olid ääremaade rahvaste poliitilise enesemääramise vastu ja tunnistasid üksnes „kultuurilise arengu vabadust“. Sisuliselt toetasid nad Baltimaades vene kultuurimõju kasvu, mistõttu on nende liit baltisakslastega üllatav. Vt **T. Karjahärm**. *Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917*, lk 160.

⁵⁹ **T. Karjahärm**. 1905. aasta revolutsioon, lk 356.

⁶⁰ **T. Karjahärm & V. Sirk**. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*, lk 231; **K. Aru**. *Jaan Tõnisson: rahvajuht ja riigivanem. I. osa*, lk 252.

⁶¹ **T. Karjahärm & V. Sirk**. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*, lk 247–248. Vt **M. Lepp**. *1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus*. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2010, lk 64.

⁶² **S. Conrad**. *Mis on globaalne ajalugu?*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2018, lk 11.

⁶³ Samas, lk 13.

konkurendina, kuid samas nentunud kahe suuna lähedast suhet.⁶⁴ Jaapani-ameerika ajaloolane Akira Iriye on rahvusülese ajaloo ühe definitsioonina pakkunud välja, et see on liikumiste ja jõudude uurimine, mis läbivad rahvuslikke piire.⁶⁵ Tallinna Ülikooli ajaloo professor Karsten Brüggemann on kirjutanud, et rahvusülene ajalookäsitlus on kui koondperspektiiv, mis tõukub teadlaskonna kasvavast huvist riigipiiriüleste protsesside vastu – ülekanded, seosed, ringlused jms.⁶⁶ Samas artiklis viitab Brüggemann ka võimalusele ja vajadusele uurida 19. ja varajase 20. sajandi Eesti ajaloo teemasid rahvusülesest perspektiivist, kuna rahvusülesed sidemed olid olemas.⁶⁷

Antud töö kontekstis tähendabki globaalne ja rahvusülene lähenemisviis seda, et erilist huvi pakub Vene impeeriumi Balti provintsidest väljapoole jääva maailma ja selle ajaloo mõju Tartu ajalehtedes väljendatud revolutsiooni-aegsetele ideedele ja arvamustele. Käesoleva töö hüpotees on, et 1905. aasta poliitilisi visioone ja programmilisi ideid mõjutasid teadmised välismaailmast ja ajaloost ning neid teadmisi kasutati oma vaadete kujundamiseks ning toetamiseks.

Uurimistöö keskendumine Tartule ja Tartu ajalehtedele on põhjendatud linna erilise positsiooniga Balti provintsidest ja Vene impeeriumis. Tartu oli Balti provintside kõige olulisem ülikoolilinn, mistõttu koondus siia palju eri rahvusest haritlasi ning inimesi, kes mõtestasid terava sulega ümbritsevat maailma ja kaasaegseid sündmusi. Samuti oli Tartul distant poliitiliste keskustega – linn oli eemal nii kubermangupealinnadest Riist ja Tallinnast kui ka impeeriumi pealinnast Peterburist. Samas asusid nimetatud keskused Tartule piisavalt lähedal, et nendega säiliks aktiivne side. Oma doktoritöös on David Ilmar Lepasaar Beecher väitnud, et Tartu asukoht on mõjutanud siinsete mõtlejate vaateid ja ideid, võimaldades neil vabaneda ametlike ideoloogiate ja diskursuste haaretest.⁶⁸ Beecher näitab, kuidas Tartu on läbi ajaloo olnud suurepärase observatoorium, uurimaks üksiku ja üldise, rahvusliku ja kosmopoliitse ning Venemaa ja Euroopa suhet.⁶⁹ See vaade on inspireerinud ja mõjutanud ka käesoleva töö autori otsust, valida uurimiseks just Tartu ajalehed.

---

⁶⁴ Samas, lk 43.

⁶⁵ A. Iriye. Transnational history. – *Contemporary European History*, 2004. Vol 13, nr 2, lk 213.

⁶⁶ K. Brüggemann. Transnational history and the History of a Nation: The Case of Estonia. – *Acta Historica Tallinnensia*, 2021. Vol 27, nr 1, lk 36.

⁶⁷ Samas, lk 28.

⁶⁸ D. I. Beecher. *Ivory Tower of Babel: Tartu University and the Languages of Two Empires, a Nation-State, and the Soviet Union*. Doktoritöö, juhendajad Yuri Slezkine, Irina Paperno, Margaret Anderson & Aigi Rahi-Tamm. University of California, Berkeley, 2014, lk 1.

⁶⁹ Samas.

Seega on käesoleva töö konkreetsed uurimisküsimused järgmised: kuidas mõtestati Postimehes, Uudistes ja Nordlivländische Zeitungis 1905. aastal käimasolevaid revolutsioonilisi sündmusi? Missuguseid tulevikuvisioone nimetatud ajalehtedes revolutsioonilistes oludes sõnastati? Kas ja missuguste teiste ajalooliste või kaasaegsete sündmustega 1905. aastal paralleele loodi? Ning missuguseid teisi riike ja rahvaid nimetatud ajalehtedes eeskujuks või hoiatuseks toodi?

Allikad ja töö ülesehitus

Postimees, Uudised ja Nordlivländische Zeitung, mis esindasid vastavalt Tartu eesti liberaale, sotsiaaldemokraate-föderaliste ja baltisakslasi, on kolm peamist ajakirjanduslikku allikat, mida käesolevas töös analüüsitakse. Algselt oli plaanis kaasata uurimusse ka venekeelne ajaleht, mille kaudu Tartu venelaste tulevikuvisioone avada, kuid aastatel 1896–1911 ei ilmunud Tartus regulaarselt ühtegi venekeelset ajalehte.⁷⁰ Analüüsitavad ajaleheartiklid on piiritletud 1905. aastaga.

Töö toetub ka 1905. Aasta Seltsi kogutud materjalidele, mille fondid asuvad nii Rahvusarhiivis (RA.EAA.3654) kui ka Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKM.EKLA. F 172). Rahvusarhiivi Rahvameelse Eduerakonna fondist (RA.EAA.2235) on kasutatud Tartu liberaalidega seonduvaid materjale ning Balti Konstitutsioonilise Partei Tartu rühma fondist (RA.EAA.2302) Tartu baltisakslaste poliitilisi materjale. Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse arhiiv pole säilinud, küll aga on olemas Peeter Speegi fondid nii Rahvusarhiivis (RA.ERA.4397) kui ka Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKM.EKLA. F 198).

Uurimistöö on jagatud kaheks peatükiks, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimeses alapeatükis kirjeldatakse sajandi alguse Tartu olustikku, ajalehtesid ning linna mitmeid vaimseid ringkondasid ja lõhesid nende vahel. Teises alapeatükis keskendutakse 1905. aastale Tartu perspektiivist, kirjeldades ühiskondlikke arenguid ning tähenduslikke sündmusi, mis täpsemalt ülikoolilinnas sel aastal aset leidsid. Kolmandas alapeatükis analüüsitakse ajakirjanduse tähendust möödunud sajandi alguses ning seda, kuidas 1905. aastal tsensuur nii lõdvenes kui ka karmistus. Neljandas kuni kuuendas alapeatükis keskendutakse kolmele

---

⁷⁰ С. Г. Исаков. *Путь длиною в тысячу лет : русские в Эстонии : история культуры. Часть I.* Tallinn: Ingri, 2008, lk 192.

analüüsitavale ajalehele. Need peatükid on omakorda jaotatud igäiks kolmeks alajaotuseks, millest esimene käsitleb ajalehtes avaldatud programmilisi tekste, teine vastava ajalehe veergudel tõstatatud keskseid küsimusi ja arutelusid ning kolmas võrdlusi välismaailma ja ajalooa. Ajalehtede sisu võrdlus ja järeldused on esitatud viimases alapeatükis enne töö kokkuvõtet.

Kõik kuupäevad enne 1918. aastat on selles töös toodud välja vana (Juliuse) kalendri, hilisemad uue (Gregoriuse) kalendri järgi. Vanemates tsitaatides on w-tähed asendatud v-tähtedega ning parandatud mõned kriitilisemad kirjavead vastavalt tänapäevastele õigekirjareeglitele (väljaarvatud viidete puhul), hõlbustamaks lugemist. Saksakeelsed tsitaadid on töö autor tõlkinud ise eesti keelde, seades esiplaanile teksti sisu, mitte stiili edasi andmise. Tsitaatides on väljajätted, täpsustused ning vajadusel tõlgete puhul algkeelne sõna märgitud nurksulgudes.

I RUUM, AEG JA OLUD

1.1. Tartu linna ühiskondlik elu ja peamised ajalehed 20. sajandi alguses

Tartu oli 20. sajandi esimestel aastatel läbi elamas oma senise ajaloo suurimaid rahuaegseid muutusi. Hoogsalt moderniseeruva linnana kasvas Tartu rahvaarv hüppeliselt ning selle külge tekkisid mõisamaade arvelt värsked asumid, kuhu siirdusid elama tuhanded esimese põlve linlased. Kuigi Tartu ei olnud Tallinna ja Riia kõrval Balti provintside märkimisväärseim tööstus- või kaubanduskeskus, tõmbas see sellest hoolimata ligi väga suurel hulgal inimesi ümberkaudsetelt aladelt, kes lootsid linnast leida tööd ja paremat elujärge. Talupoja taustaga maalt tulnud inimestele tähendas linna kolimine pöördelist elumuutust ning uute harjumuste ja väärtustega kokku puutumist. Moodne linnaelu lõi moodsaid inimesi, kellest erksamate vaimne sfäär ei piirdunud enam kihelkonnaga, vaid terve Vene impeeriumi, Euroopa või maailmaga. Linnas levisid ideed, mis innustasid mõtlema inimesest, ühiskonnast ja riiklusest uutel viisidel.

Üks 14-aastane maapoiss, kes kolis 1901. aastal koos oma perega Tartusse ning astus nõnda kui uude ellu, oli Friedebert Mihkelson, hilisema nimega Tuglas. Oma 1930. aastate lõpus kirja pandud mälestustes meenutab kirjanik toonast linna kolimist nõnda:

Asusime Tartusse ajal, mis oli mitmeti pöördelise tähtsusega – nii ümbritseva maailma kui ka minu väikese isiku arengus. Muidugi ei aimanud seda tollal mina ega mu lähim ümbrus. Alles tagantjärele oskan hinnata seda saatuseks kujunenud juhust...

Mis teadsime maailma tõelisest näost meie – maakolkast tulnud väikesed inimesed? Ei olnud seal kellelgi ajaloolist koolitust, mis oleks hõlbustanud suurte tõusu- ja mõõnajärgkude mõistmist. Sama vähe võis anda käsitust ajastu olemusest ja tõukejõududest ajalehekene, mis ainult juhuslikult sinna maakolkasse sattus ja oli ise niisama vähe valgustatud. Elati vaid aastast aastasse oma igapäevase leiva, sugulussuhete ja aastaegade vahelduse huvides, arvustades ümbruse vourusi ning pahesid oma eaga muutuva elutarkuse vinklist.⁷¹

Tartu linn, kus teismeeas Tuglas 20. sajandi esimestel aastatel elas, oli etniliselt kirev. Seda pidasid sel ajal enda koduks väga erinevate emakeelte ning usutunnistustega inimesed. Linna etnilisest koosseisust 20. sajandi esimestel aastatel annavad kõige lähedamalt aimu 1897. aastal läbi viidud ülevenemaalise rahvaloenduse andmed, mille järgi on võimalik protsentuaalselt

---

⁷¹ F. Tuglas. *Noorusmälestused. Esimene välisreis*. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2011, lk 63–64.

fikseerida, missugused olid levinumad emakeeled ja usutunnistused tartlaste hulgas.⁷² Trend, mis iseloomustas Tartu rahvastikku kogu 19. sajandi teise poole vältel, oli eestikeelse elanikkonna osakaalu kasv ja saksakeelse vähenemine. 1897. aastaks moodustasid eestlased 71,4%-ga valdava enamiku Tartu rahvastikust, kui aga sakslaskonna osakaal oli kahanenud 16,7%-le. Impeeriumi ehk vene keelt emakeelena kõnelejaid oli Tartus 6,9%. Samuti oli Vene keisririigi lääneosale omaselt Tartus arvestatav juudi kogukond (3,1%) ning väike, kuid märkimisväärne hulk katoliiklasi (1,1%), kellest suurem osa kõneles emakeelena poola keelt. Tartus elas ka väike hulk lätlasi (0,8%). Võõrapäraseid inimesi võis maalt tulnud tartlane kohata kindlasti ülikooli ümbruses, kus õppis ja töötas arvukalt kaugemate maade rahvast, eriti Vene impeeriumi seest – näiteks armeenlasi, grusiine, ukrainlasi –, kes lisasid Tartule veelgi etnilist kirevust ja rahvusvahelist vaimust. „Ado Grenzsteini lahkumises“ (1926) annab Tuglas sellest veidi aimu:

Ei tule ka unustada, et Tartu oli just piirirahvaste valmiva intelligentsi koondumiskohaks. Siin mõjuti vastamisi ja võeti vastu mõjusid. Nii armeenia kui ka gruusia kirjandusloos leiame oma üllatuseks peatükid, mis kannavad pealkirja „Tartu ajajärk“, kuid vastavaid andmeid leiame ka läti ning arvatavasti poolagi kirjandusloos.⁷³

Kolme Tartu peamise rahvuse – eestlaste, baltisakslaste ja venelaste – omavaheline võimudünaamika kujunes sel ajal välja n-ö venestusreformide taustal, mis leidsid järk-järgult aset 1880. ja 1890. aastatel. Need ümberkorraldused olid ellu kutsutud eesmärgiga ühtlustada impeeriumi erinevate osade valitsemissüsteeme ning assimileerida selle käigus eeskätt piirialadel elavaid vähemusrahvaid.⁷⁴ Balti provintsidest tähendas see tõsiselt hoopis baltisakslaste traditsioonilisele privilegeeritud staatusele ning bürgerlikule valitsuskorrale linnades.⁷⁵ Keskvõimu survele sai soositud positsiooni vene kultuur ning keel, mis omandas seeläbi imperiaalse ilme ning mida kohalikud mittevenelased tajusid pealesurutuna.

Eesti rahvuslikule liikumisele olid venestusreformid tegelikult kahetise mõjuga. Baltisakslaste ja aadli peremehetsemise piiramine oli tervitatav ning nagu on välja toonud Ea Jansen, suurendasid venestusreformid eestlaste eneseuhkust, sest enda arvates olid nad nüüd

---

⁷² V. Berendsen & M. Maiste. *Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999, lk 130.

⁷³ F. Tuglas. *Ado Grenzsteini lahkumine*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2018, lk 170.

⁷⁴ T. Karjahärm. *Vene impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad*, lk 280–281.

⁷⁵ V. Berendsen & M. Maiste. *Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897*, lk 163.

baltisakslastega võrdsed riigialamad.⁷⁶ Samas ei soosinud reformid eestlaste rahvuslikke püüdlusi ning tekitasid haritlaskonna sees vastuolusid selle osas, missugune peaks olema rahvuslik strateegia. Kohalikust „härarahvast“ lähtunud saksastumise surve oli vahetunud impeeriumi keskusest lähtunud venestamise survega.

Kui 19. sajandi viimasel kümnendil valitsesid eesti avalikkuses pettumusmeeleolud,⁷⁷ siis 20. sajandi alguseks oli suuresti Tartu rahvuslaste eestvedamisel uus enesekindel kurs ette võetud. Tartu eesti rahvuslased koondusid ajalehe Postimees ümber ning nende tõusu on kirjeldatud Tartu renessansina⁷⁸ – noorema põlvkonna karismaatilised eesti haritlased andsid terava sule ning sihikindla poliitilise tegevusega eesti rahvuslusele Tartust taas eneseusu ning pretsedenditu hoo, mis vastandus eriti 1890. aastate grenzsteinilikule pessimismile.

Selleaegse Postimehe juhtfiguur oli ajalehe peatoimetaja (alates 1896. aastast) Jaan Tõnisson (1868–194?). Teised sajandivahetuse aegse Postimehe peamised kaastöölised ning Tõnissoni ringkonna nimekaimad liikmed olid Villem Reiman, Oskar Kallas, Henrik (Heinrich) Koppel, Karl August Hindrey, Anton Jürgenstein ning Karl-Eduard Sööt. Tõnissoni ideoloogiat on kirjeldatud rahvuslik-liberaalsena, milles ühendati Jakob Hurda kultuurirahvuslikud ja Carl Robert Jakobsoni poliitilised ideed.⁷⁹ Seda rahvuslikku liberalismi iseloomustas tugev usk seadustesse, üksikisiku vabadustesse ja väikerahvaste iseseisvasse arengusse, milles oli rõhk kõlblusel, kõrgetel aadetal ja intensiivsel kultuuritegevusel.⁸⁰

Läbikäimises vene ja baltisaksa ringkondadega püüdis Tõnissoni ümber koondunud ringkond ajada pragmaatilist (eesti) poliitikat. Koostööd otsiti mõlema poole esindajatega ning peaeesmärk oli mõlema surve vahel leida viise, kuidas eestlaskonna huvisid, nii nagu nemad neid nägid, ellu viia. Krista Aru on kirjeldanud, kuidas Tõnissoni ringkonnale oli baltisakslastega partnerlus võimalik juhul, kui tundus, et nad võiksid eesti ettevõtmisi austada, või kui üheskoos näis olevat võimalik venestussurvet piirata.⁸¹ Kui toimusid 1902. aasta linnavolikogu valimised, levis paljude eestlaste hulgas arvamus, et eesti rahvuslased ei pruugi

---

⁷⁶ **E. Jansen.** *Eestlane muutuv asjas: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Tartu: Eesti ajalooarhiiv, 2007, lk 434–435.

⁷⁷ Samas.

⁷⁸ **K. Aru.** Tartu renessansipäevil loodi kodanikuühiskonda. 08.10.2010. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/tartu-renessansipaeevil-loodi-kodanikuuehiskonda>. Külastatud 04.05.2023.

⁷⁹ **T. Karjahärm.** 1905. aasta revolutsioon, lk 348.

⁸⁰ Samas, lk 349; **K. Aru.** *Jaan Tõnisson: rahvajuht ja riigivanem. 1. osa*, lk 93–97.

⁸¹ **K. Aru.** *Jaan Tõnisson: rahvajuht ja riigivanem. 1. osa*, lk 230–231.

kogemuste puudumise tõttu üksi linna valitsemisega hakkama saada, mistõttu on kasulik seda koos baltisakslastega teha. Sellega õigustas ka Tõnisson valimistele minemist ühise nimekirjaga koos baltisakslaste ja nende linnapeakandidaadi Victor von Grewingkiga.⁸² Valitud volikogus saatis nimekirja küll edu, kuid eestlased jäeti linnavalitsemisest kõrvale ning Tõnissoni ringkond jäi opositsiooni, mis aga ei takistanud avalikust poliitikast osavõttu.

Eestlaste konkureerimine baltisakslastega avalikus elus sai nähtavaks ka linnaruumis. Tõnissoni ringkonna eestvedamisel valmis 1902. aastal Eesti Üliõpilaste Seltsi ning hiljem 1906. aastal ka Vanemuise hoone. Sellist tüüpi suursuguseid ning esinduslikke hooneid polnud varem eesti ettevõtjate jaoks ehitatud. Vanemuise rajamise ajal oli Nordlivländische Zeitung ennustanud eestlaste ettevõtmise läbikukkumist, kuid nähes valminud maja, avaldati ajalehes kiitust ühes lootusega, et see hoone eestlaste kultuurilistele püüdlustele ja kunstimaitse arengule soodsat mõju avaldab.⁸³ Vanemuise hoone suurt kaalu eestlaste suhetele teiste rahvustega on meenutanud Postimehe ajakirjanik Karl Koppel, kes kirjutas:

Tähtsaks eduks eestlastele oli „Vanemuise“ teatrimaja. Kui senini mõnedes teistes ringkondades, näiteks venelaste hulgas, peaaegu ei teatud eesti seltskonna olemasolust, siis nüüd andis maja sellest kõigile tunnustust. Kogu elu oli uutes ruumides palju avaram, eestlased võisid siin olla omaette. Politseigi käitus siin tagasihoidlikumalt ja korrapidamine oli palju kergem kui vanas „Vanemuises“, kuhu tuli kokku inimesi mitmesugustest rahvusest. Mäletan, ühel piduõhtul, kui tahtsin lahkuda ja korrapidamine jätta üksi pristavi hoolde, ütles see võõrastavalt „Kakže ja sam budu“ (Kuidas saan mina üksinda).⁸⁴

Eestlaste ühiskondlikud ettevõtmised kandsid endas suuremal või väiksemal määral sakslastega rivaalitseamise konnotatsiooni. Näiteks oli linnaelus eriti tähenduslik, kui eestlased võtsid üle Liivimaa Linna-Hüpoteeği Seltsi (hilisema Tartu Hüpoteeğipanga) juhatuse või kui Tartu Eesti Põllumeeste Selts rajas oma näituseväljaku Viljandi tänavale ning asus ülevaatenäitusi korraldama nädal enne Liivimaa Põllumajanduse ja Töönduse Edendamise Seltsi augustinäitust, mis oli traditsiooniline sakslaskonna üritus.⁸⁵ Kuigi viimase puhul kartsid

---

⁸² Samas, lk 232.

⁸³ M. Siilivask. *Tartu arhitektuur 1830–1918: historitsism ja juugend*. Tartu: Rahvusarhiiv, 2006, lk 260.

⁸⁴ EKM.EKLA. F 172: 2: 17, L 1/1–1/2. *Intervjuu Koppel'iga, K. 1905. a liikumisest*.

⁸⁵ M. Siilivask. *Tartu arhitektuur 1830–1918: historitsism ja juugend*, lk 240–241.

baltisakslased, et eestlaste ettevõtmine varjutab nende oma, kujunesid mõlema üritused populaarseteks.⁸⁶

Tõnissoni ringkonna vahekord Vene keskväimu ja vene kultuurilise survega oli mõnevõrra erinev vahekorrast baltisakslastega, kuna sellesse suhtuti kui ajaloolisesse paratamatusesse, mille mõju võrreldes baltisaksa omaga demograafilised ega geopoliitilised olud tulevikuvaates ei vähendanud (Vene impeeriumi pealinn Peterburi asus ikka eestlaste asuala külje all). Vene survega tuli kohaneda ning osata seda ära kasutada nii baltisakslaste vastu kui ka omaenda huvide edendamiseks. Liigne vastuseis sellele võis kaasa tuua sanktsioone, mis oleksid olnud tõsisemad kui kohalike baltisakslaste meelepahast lähtunud ohud. Tõnissoni propageeritud rahvuslikus ideoloogias tähendas see sisuliselt leppimist Vene ülemvõimuga ning rahva üles kutsumist riigitruudusele ja seaduskuulekusele. 1901. aastal kirjutas ta õpetlikult:

*Meil eestlastel ei ole „kõrge poliitika“ asjadega ühtigi tegemist, – seda õiendab riigivõim isegi.*⁸⁷

Tõnissoni rahvuspoliitilist ideaali saaks ehk üldistada sellisena, et eestlaskond pisikese kultuurrahvana saavutab omal maal baltisakslaste endise privilegeeritud staatuse keisririigi rüpes ning sellega eksisteeriks rahvuslikele huvidele vastav n-ö Eesti erikord. Sarnasele mõttele on jõudnud Tõnissoni vaimset eeskuju Jakob Hurta analüüsid ka kirjandusteadlane Jaan Undusk:

*Hurda ideaalses tulevikuvisionis oleks eesti rahvas pigem mingi haridusrahvas, see tähendab, seisuslikult ühtlase vaimse kõrgtasemega rahvuskooslus. See oleks siis eestlaste tuleviku nii-öelda kreeka variant, mille saab ümber nimetada ka palju kodumaisemalt, nimelt – eestlaste baltisaksa variandiks.*⁸⁸

Tõnissoni ja Postimehe ümber koondunud aktiivsete eesti tegelaste kõrvale tekkis Tartus sajandivahetuse aegu ka neile vastanduvaid eestlaste ringkondasid, keda inspireeris moodne ja euroopalik linnakultuur ning sotsiaaldemokraatlik poliitiline mõtteviis.

---

⁸⁶ Samas, lk 241.

⁸⁷ Paar sõna meie seisukoha kaitseks. *Postimees*, 25.07.1901.

⁸⁸ **J. Undusk.** Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. – *Eesti kirjanike ilmavaatest*. Tartu: Ilmamaa, 2016, lk 185.

Kõige tuntum selline ringkond koondus Noor-Eesti rühmitusse, kes vastandusid konkreetsetele nendele Tõnissoni ideoloogia aspektidele, mis tähtsustasid eestlaste sidet maa- ja talupojakultuuriga. Nagu kirjutas Hans Kruus selleaegse Postimehe kohta, mis küll kompis ideeliselt linnaküsimusi, siis suures plaanis:

*Talupoeg jääb endiselt hegemooniks meie rahvuse ideoloogias ja talupoeglikkus selle kaitsekiibiks, millega katsutakse tagasi lüüa kõik linnakultuuri pealetungimised.*⁸⁹

Nooreestlased rõhutasid, et muu maailma mõjud, eeskätt Lääne- ja Põhja-Euroopast, võiksid just eesti kultuurile ja rahvale anda suuremat sügavust ning tulevikuperspektiivi. Selline Euroopa ihalus tähendas nende puhul nii selja pööramist traditsioonilisele vene ja saksa kultuurile kui ka emantsipeerumist sellisest rahvuslusest, mida propageeris Tõnissoni ringkond.⁹⁰

Kuigi sotsiaaldemokraatlik ideoloogia mõjutas ka Noor-Eesti aktiivsemaid liikmeid (nt Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglast), ei peeta Noor-Eestit poliitiliselt vasakpoolseks rühmituseks.⁹¹ Need eestlased, kes rahvusteadlikena Tõnissoni ringkonnale vastandusid poliitilise sotsiaaldemokraatia vaatevinklist, koondusid Tartus ajalehe Uudised ümber.

Ajalehe Uudised algatasid 1903. aastal Peeter Speek (1873–1968) ja eesti „sotsiaaldemokraatia isa“ Mihkel Martna (kes hiljem ajalehe toimetamisest taandus). Uudised oli oma kaasaja kõige vasakpoolsem legaalne ajaleht Eestis. Karl Ast pani oma mälestuses imeks, kuidas Uudised üldse ilmumiseks loa sai.⁹² Ajaleht oli loodud sihiga laiendada ühiskonna vaesemate kihtide ja tööliste silmaringi ning edendada nende poliitilisi õigusi. See tähendas ka seda, et lugejaskonna seas püüti tegeleda sotsiaaldemokraatliku kihutustööga.⁹³ Olude sunnil pidi neid sihte aga ellu viima n-õ kaudsel teel, kuna otseselt sotsiaaldemokraatlikku mõtteviisi kultiveerida ei tohtinud.⁹⁴ Seega oligi kuni 1905. aasta sügiseni Uudised suhteliselt vaoshoitud ning

---

⁸⁹ H. Kruus. *Linn ja küla Eestis*. Tartu: Noor Eesti Kirjastus, 1920, lk 55.

⁹⁰ T. Karjahärm. *Unistus Euroopast*, lk 23–24.

⁹¹ E. Annus jt. *Eesti kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri, 2001, lk 166.

⁹² EKM.EKLA. F 172: 2: 4, L 1/4. *Intervjuu Ast'iga K. 1905. a liikumisest*.

⁹³ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, lk 236.

⁹⁴ EKM.EKLA. F 172: 2: 4, L 1/4. *Intervjuu Ast'iga K. 1905. a liikumisest*.

seadusekuulekas ajaleht.⁹⁵ Peale Speegi ja Martna olid Uudiste ringkonna nimekaimad tegelased Lilli Ibrus-Köstneri järgi 1905. aastal Eduard Vilde, Gottlieb Ast, Karl Ruga ja Linda Jürman (hilisem Vilde).⁹⁶

Uudiste autorite silmis esindas Postimees ainult jõukamat ja kodanlikku eestlaskonda. Samuti mängis ilmselt nende vastandumises rolli äriiline konkurents. 1903. aasta avanumbri juhtkirjas, mida võiks tõlgendada ajalehe ideoloogilise kreedona, kirjeldatakse pisut krüpteeritult (tõenäoliselt tsensuuri oludest tingituna), miks peaks sotsiaaldemokraatlik poliitiline mõttevool – mõistet ennast mainimata – avalikus arvamuses eksisteerima.⁹⁷ Uudistes ei leitud, et Postimehe „vabameelsus“ see kõige õigem eestlaskonna ideoloogiline strateegia baltisakslaste „vanameelsuse“ vastu peaks olema:

Ajaloolisi tardunud vaateid ja ajast ning arust jäänud eesõigusi on vabameelsus oma võitlemises vanameelsuse vastu jõudsalt purustanud ning selles seisab tema enese ajalooline tähtsus. [---]

Kuid vabameelsus ei ole seltskondlise elu edenemises viimane samm, vaid ühiselu sünnitab teisi voolusi, mis rohkem edu näitavad ning rohkem tröösti tuleviku kohta annavad, kui praegune vabameelsus. Sellesse üleminevasse järku on ka meie kodumaa seltskondlik elu omas edenemises laskunud ning selles seisabki meie aja suur tähtsus.

Vabameelse kapitali abil on ühe jao elanikkude rikkus hiilgavale järjele tõusnud, kuid kõik nende kodanlik hiilgus ja toredus põhineb alusel, millel enesel midagi hiilgavat ega toredat ei ole ja see kõikumata alus on – töö.⁹⁸

Eestlaste kõrval elavad baltisaksa kihid aga tunnetasid juba 19. sajandi viimasest veerandist alates ohtu nii „alt“, kasvava eestlaskonna poolelt kui ka „ülalt“, venestava keskvalitsuse poolelt.⁹⁹ Paljud baltisakslased lahkusid venestusolude tõttu Balti provintsidest ning üleüldse oli tugevnemas side n-ö emamaa ehk kaasaegse Saksa impeeriumiga.¹⁰⁰ Tartu kontekstis mõjus

---

⁹⁵ *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940 I*. Toimetanud Endel Annus ja Tiina Loogväli. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002, lk 36.

⁹⁶ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, lk 52.

⁹⁷ Pilk meie maa seltskondlikkudesse oludesse. *Uudised*, 20.11.1903.

⁹⁸ Samas.

⁹⁹ **E. Jansen**. *Eestlane muutuv asjas: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*, lk 262

¹⁰⁰ **L. Lukas**. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. Tartu & Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus & Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond, 2006, lk 50–54.

eriti haavavalt ülikooli venestamine, mis oli baltisaksa kultuuri olulisim kants Põhja-Liivimaa piirkonnas.

Venestusolud ning taju tumedatest pilvedest tuleviku kohal tingisid selle, et baltisaksa vaimuelus tegeleti tugevamalt oma identiteedi küsimusega. Sakslaskonna hulgas tekkis kihtideülene kokkuhoid – ka linnakodanlus ning -haritlased tundsid sajandivahetuse ajal tugevat sidet maa-aadliga ning seisusliku mõtteviisiga.¹⁰¹ Ehkki baltisaksa kogukond moderniseerus 19. sajandil „saksa kodanikuühiskonnaks“, on Ea Jansen kirjeldanud, et see püsis seisusühiskonna sees ja tunnistas viimase ülimuslikkust, sest vana süsteemi peeti baltisaksa identiteedi kaitsjaks.¹⁰²

Saksakeelsetest ajalehtedest olid 1905. aastal Tartus kaks märkimisväärseimat Nordlivländische Zeitung ja Baltische Wochenschrift. Kuna teise puhul oli tegemist Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsiateedi ja teiste suurpõllumeeste seltside poolt välja antud rohkem erialase ajakirjaga, on edaspidi vaatluse all Tartu baltisaksa olulisim häälekandja Nordlivländische Zeitung. See ajaleht loodi Neue Dörptsche Zeitung nime all juba 1866. aastal. Uue nime sai see 1897. aastal protestiavaldusena Dorpati Jurjeviki ümbernimetamisele (1893. aastal).¹⁰³ Lehe alusepanija oli Carl Emil Mattiesen, kes toimetas ajalehte kuni oma surmani 1888. aastal. Pärast seda võttis töö üle ajalooharidusega Arnold C. T. Hasselblatt (1852–1927), kes toimetas lehte kuni selle sulgemiseni esimese maailmasõja alguses. Tema kõrval oli teiseks vastutavaks toimetajaks C. E. Mattieseni lesk Emilie Mattiesen, kes päris ka lehe kuulsa trükikoja.¹⁰⁴

Venestuse teravnemisega muutus ka baltisaksa ajalehete meelsus ja suhtumine. Just Hasselblatt oligi kriitiliste muutuste ajal Nordlivländische Zeitung toimetaja, kui vabameelsemast ajalehest sai pigem konservatiivne leht.¹⁰⁵ Seda kritiseerisid ka nende oponentidest eestlased Postimehest, kes 1901. aastal kirjutasid:

---

¹⁰¹ **E. Jansen.** *Eestlane muutuvast ajast: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*, lk 276.

¹⁰² Samas.

¹⁰³ *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. Koostaja Juhan Peegel. Tartu & Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond & Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, 1994, lk 300.

¹⁰⁴ *Brendekenist Peeglini. Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689–1940*. Koostanud ja toimetanud Roosmari Kurvits & Anu Pallas. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2014, lk 105.

¹⁰⁵ Samas, lk 39.

Meie vahekord hr. cand. Hasselblatt'i vastu ei ole millalgi iseäranis sõbralik olnud, sest et kohalik Saksa leht tema toimetusel endiselt vabameelselt seisukohalt lahkudes ikka enam ja enam vanameelse Saksa erakonna kasude eest kõnelejaks on muutunud. Kuna „Neue Dörptsche Zeitung“, mis mõne aasta eest „Nordlivländische Zeitung'iks“ ümber nimetati, kadunud Dr. E. Mattiesen'i juhatusel omal ajal ka rahvuslistes asjades lugupeetavat arusaamist ja erapooletust üles näitas, hakkas asi teiseks minema, kui 25 aasta eest cand. hist. A. Hasselblatt tähendatud lehe toimetusesse astus.¹⁰⁶

Võrreldes Postimehe ja Uudistega oli Nordlivländische Zeitungi positsioon ühiskonnas erinev selle poolest, et kui esimesed kaks esindasid ühe rahvusrühma sees vastandlikke ideoloogilisi vaateid ning konkureerisid ka omavahel ühe rahva avalikus arvamuses, siis Nordlivländische Zeitungil polnud saksakeelses ajakirjanduses kohalikku ideoloogilist konkurenti. Lisaks ei olnud Nordlivländische Zeitungi vastutav toimetaja Arnold Hasselblatt ka domineeriv rahvajuht ning poliitiline figuur, nagu olid Postimehe Tõnisson ja Uudiste Speek. Võiks öelda, et kui eesti ajalehtede puhul võib rääkida otseselt Postimehe ja Uudiste poliitilistest ringkondadest või isegi laias tähenduses parteidest, siis Nordlivländische Zeitung oli eeskätt kohaliku saksakeelse mõtte ja arvamuse vahendaja.

Eestlaste ja baltisakslaste kõrval tõstsid Tartus pead ka vene haritlased ja ühiskondlikult aktiivsed tegelased. Vene kultuuri ja intelligentsi arengule oli Tartus venestusreformidel mõistagi positiivne mõju. Ühest küljest said vene ametnikest slavofiilid panna keskväimu toetusel maksma venekeelset ja -meelset korda, mis muutis Tartu avaliku ilme neil aastatel üsnagi venelikuks (venekeelsed sildid linnapildis ning nt vastuoluline õigeusu kabeli torn ülikooli peahoone). Teisest küljest tõmbasid venestusreformid Tartusse ka vene haritlasi, kes polnud slavofiilselt meelestatud ning suhtusid kriitiliselt keisrivõimu.¹⁰⁷

Tartu ülikool või *Императорский Юрьевский университет* (Keiserlik Jurjevi Ülikool), nagu seda sel ajal vene keeles ametlikult nimetati (1893–1918) ning mis oli läbinud 1890. aastatel põhjaliku venestamise, sai sajandivahetuse aegu koduks väga paljudele vene õppejõududele ja üliõpilastele. Eriti palju saabus Tartusse vene seminariste, keda võeti

---

¹⁰⁶ Kohalikud sõnumid. *Postimees*, 15.09.1901.

¹⁰⁷ *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed*, lk 318.

kergematel tingimustel vastu, ja üliõpilasi, keda Vene ülikoolidest oli poliitilise meelsuse tõttu välja heidetud.¹⁰⁸

Vene radikaalsete üliõpilaste ning vene üliõpilasorganisatsioonide mõju teistele tartlastele avaldus kindlasti selles, et laiemalt hakkas (eriti noorte eestlaste hulgas) levima revolutsiooniline mõtteviis ning sotsialistlikud ideed.¹⁰⁹ Sagedaseks kohtumispaigaks, kus radikaalsete ideede üle arutleti, olid vene üliõpilaste akadeemilised organisatsioonid. Põrandaaluseid ringe korraldati Vene Üliõpilaste Seltsis ning Veterinaariainstituudi vene üliõpilasseltsis Societas.¹¹⁰ Lisaks venelastele olid nendes ringides väga aktiivsed ka teiste rahvuste esindajad, kellest tegusamatena on mainitud juute David (Dovid) Abramovitš Liozneri ja Leo Rosenthali või lätlast Mihhail Āboltiņši.¹¹¹ Karl Ast on tagantjärele maininud, et kõnelejaid käis ka Varssavist ning Bundi parteist.¹¹² Toomas Karjahärm on toonud välja, et vene ja juudi üliõpilaste otseseks vaenlaseks polnud niivõrd kohalikud baltisaksa ülemkihid, vaid isevalitsuslik režiim tervikuna, mistõttu oli neil mõnevõrra avaram vaade asjadele impeeriumis üldiselt.¹¹³ Võib arvata, et ilmselt kandus avaram vaade ja Eesti oludest väljapoole mõtlemine edasi ka radikaalselt meelestatud eestlastesse, kes nendega sel ajal lävisid.

---

¹⁰⁸ E. Jansen. Kultuuriline murrang. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 384.

¹⁰⁹ T. Karjahärm & V. Sirk. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*, lk 240–241.

¹¹⁰ EKM.EKLA. F 172: 2: 4, L 1/1. *Intervjuu Ast'iga K. 1905. a liikumisest*.

¹¹¹ T. Karjahärm. *1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid*, lk 18, 20–22.

¹¹² EKM.EKLA. F 172: 2: 4, L 1/3. *Intervjuu Ast'iga K. 1905. a liikumisest*.

¹¹³ T. Karjahärm. *1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid*, lk 19.

1.2. Tartu 1905. aasta revolutsiooni ajal

1905. aastaks oli Vene impeerium jõudnud kriisi. Sõda Jaapaniga (1904–1905) kulges häbiväärselt halvasti ning keisririigi olud ei vastanud ühiskonna tegelikele vajadustele ja ootustele. Ameerika ajaloolane Sidney Harcave on osutanud neljale probleemile, mis rahulolematust, ebastabiilsust ning lõpuks revolutsiooni riigis toitsid: agraarprobleem (*agrarian problem*), mis puudutas vaesust talupoegkonna hulgas ning põllumaa ebaõiglast jagamist; rahvuslusprobleem (*nationality problem*), mis puudutas vähemusrahvaid ning nende taotlusi laiemate rahvuslike vabaduste järele; töölisprobleem (*labor problem*), mis puudutas tööliste õiguseid ja heaolu; ja haritud klass kui probleem (*educated class as a problem*), mis puudutas mässumeelsust ning riigivastasust haritlaskondade (eriti üliõpilaste) seas.¹¹⁴ Harcave'i mõtetega sarnaselt on Toomas Karjahärm rõhutanud, et Eestis kutsusid demokraatliku revolutsiooni esile poliitiliste vabaduste puudumine, feodaalkorra jäänused, maapuudus ja rahvuslik rõhumine.¹¹⁵ Lisaks isevalitsusele oli rahutuste teravik suunatud Balti provintssides ka kohaliku baltisaksa aadli vastu.

Revolutsiooni vallapäästjaks loetakse Peterburis 9. jaanuaril aset leidnud verist pühapäeva, mil sõdurid tulistasid Paleeväljakul rahumeelseid meelevaldajaid, kelle eesmärk oli keisrile üle anda poliitiliste ning majanduslike nõudmistega palvekiri. Verise pühapäeva sündmused põhjustasid šoki üle kogu impeeriumi, mis omakorda andis tõe uutele meelevaldustele. Eesti linnades toimusid suuremad streigiliikumised jaanuaris juba näiteks Tallinnas ja Narvas, kus asusid suured tööstuskompleksid. Tartus, kus tööstustöölisi oli vähem, ei toimunud aasta esimesel kuul veel ulatuslikku streigilainet. Küll aga levisid ülikoolilinnas käre sisuga lendlehed, mis nõudsid sõja ja isevalitsuse kadumist ning rahva vabariiki.¹¹⁶

Haridusasutuste arvukuse tõttu kujunesid ülikoolilinnas revolutsioonisündmuste peamiseks eestvedajateks hoopis õpilased ja üliõpilased. Revolutsiooni esimeseks pääsukeseks oligi Tartus noorte haritlaste organiseeritud meelevalduslik jalutuskäik 14. jaanuaril, mille tulemuseks oli mitmete juhtivate noorfiguuride nagu Gottlieb Ast, Natalie Oja ja Karl Ruga arreteerimine.¹¹⁷ Ilmselt rahutusi ennetava tagamõttega toodi jaanuari lõpuks linna kohale 50 kasakat.¹¹⁸ Mihkel Aitsam on kommenteerinud, et taoline käik tsaarivõimu poolt omas

---

¹¹⁴ S. Harcave. *The Russian Revolution of 1905*. London: Collier Books, 1964, lk 19–26.

¹¹⁵ T. Karjahärm. 1905. aasta revolutsioon, lk 354.

¹¹⁶ RA.EAA.3742.1.1, L 9. *Revolutsioonilise sisuga üleskutsed, lendlehed ja brošüürid*.

¹¹⁷ M. Aitsam. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 28.

¹¹⁸ Samas, lk 30.

soovitule hoopist vastupidist efekti: kohalik elanikkond aeti rohkem ärevile ning linna töölised tajusid selles oma õiguste ja streigivõimaluste kitsendamist.¹¹⁹ Selline muster oli omane kuni 1905. aasta detsembrini ning seda mitte ainult Tartus. Võimu soov hirmutamise, vägivalda ja piirangutega protestivaimu summutada, andis sellele ikka ja jälle hoopis hoogu juurde. 7. veebruaril asusid Tartus meelt avaldama ka töölised. Protest Mohri puutööstuse vabrikus levis edasi teisessegi ettevõtetesse ning kujunes aasta esimeseks üldstreigiks ülikoolilinnas.¹²⁰

Esimesed üleriiklikud järeleandmised võimu poolt tulidki juba 18. veebruaril, kui keiser väljastas reskripti, mille järgi lubas rahva poolt valitud usaldusväärsetel isikutel tulevikus uute seaduseelnõude arutamisest osa võtta.¹²¹ Samuti väljastatakse ukaas Valitsevale Senatile, mis lubas asutustel ja eraisikutel teha ettepanekuid riikliku heakorra täiustamisel ja rahva heaolu parandamisel.¹²² Nende resolutsioonide tulemusel avanes oluliselt üks kodanikuühiskonnale ning algas ulatuslik märgukirjade kampaania, millest Balti provintside ajalehed osa võtsid.

1905. aasta juuni alguses hakkas kasvavas revolutsioonilises meeleolus tõsiselt lõhenema sotsiaaldemokraatide leer, sest ajalehe Uudised ümber koondunud ringkond avaldas Tartu sotsiaaldemokraatide koosolekul arvamust, et ülevenemaalisest sotsiaaldemokraatlikust parteist (VSDTP) tuleks lahku lüüa ning luua eesti sotsiaaldemokraatlik partei, mis seisab föderalismi printsiibi eest.¹²³ Sellest sündis föderalistide ja tsentralistide lõhe eesti sotsiaaldemokraatide hulgas, kes senimaani olid töötanud VSDTP Tartu organisatsioonis koos.¹²⁴ Koosolekul jäid esimesed enamusse ning viimased lahkusid, süüdistades mälestuste järgi vastaseid ühtse rinde lõhestamises.¹²⁵ Uudiste ringkonna föderalistlikku positsiooni motiveeris arusaam, et sotsiaaldemokraatlikku võitlust peab pidama kohaliku rahvuse tasemel.¹²⁶ Föderalistidele näis, et tsentralistlik lähenemine sotsiaaldemokraatlikus võitluses on liialt intelligentsi-keskne ning seega ka liiga rahvusvaheline ja vene keelele kui kohalikule *lingua franca* 'le tuginev. Vene keelt aga ei valda kohalikud eesti töölised, kes jäävad poliitilisest tegevusest seetõttu kõrvale. Tagantjärele võttis 1906. aastal Peeter Speek föderalistide lahku löömise peamise ajendi kokku järgmiselt:

---

¹¹⁹ Samas.

¹²⁰ Samas.

¹²¹ **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid, lk 174.

¹²² Samas.

¹²³ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, lk 238.

¹²⁴ **T. Karjahärm & V. Sirk.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917, lk 248.

¹²⁵ **T. Karjahärm,** 1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid, lk 22.

¹²⁶ **T. Karjahärm & V. Sirk.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917, lk 247.

*Eestlased, venelased, juudid ja lätlased töötavad ühes organisatsioonis paremini kui üldse võimalik. Näib, et on täidetud Venemaa s.-d. t. partei valjude teoreetikute peenimadki nõudmised. – Kõik sünnib nende poolt ettemärgitud kava järgi. Ent see kestab ainult seni, kuni organisatsioon jääb puhtharitlaslikuks, kuni proletariaadi organisatsioon jääb ilma töölisproletariaadita. Kui näitelavale ilmuvad töölised, muutub asi kohe. Nemad teatavad, et nad ei saa vahenditult osa võtta organisatsiooni töödest ja asjadest, kuna nad ei oska selle asjaajamisekeelt.*¹²⁷

1905. aasta revolutsiooni kõrgajaks nii terves impeeriumis kui ka Tartus kujunes sügis. Emajõe Ateenas sai üheks revolutsiooniliseks keskuseks ülikooli peahoone, mis peasjalikult võeti üle vasakpoolsete üliõpilaste ja tööliste poolt.¹²⁸ Ülikooli saamist poliitiliseks keskuseks põhjendab vähemalt osaliselt ka tõsiasi, et sama aasta septembris oli rektoriks saanud üsnagi liberaalsete vaadetega õigusteadlane Jevgeni Passek. Tema ja ülikooli juhtkonna poolehoidu revolutsioonilistele muutustele tõestab asjaolu, et 1905. aasta teises pooles võeti vastu suhteliselt radikaalsed otsused, mis puudutasid inspektsiooni kaotamist, koosolekuvabadust ülikooli ruumides, õigust asutada ühinguid ja organisatsioone nõukogu teadmisel, üliõpilaste poliitilise tagakiusamise lõpetamist, juutide vastuvõtu piiramise lõpetamist ja naiste lubamist loengutele vabakuulajatena.¹²⁹ Tähelepanuväärne on, et kõiki neid otsuseid hakati praktiseerima viivitamatult, ootamata ära ministeeriumi nõusolekut.¹³⁰

Oktoobris leidis üle impeeriumi aset poliitiline üldstreik, mida võib pidada n-ö vabadusepäevade eelmänguks. Tartus sai üldstreik alguse 16. oktoobril pärast koosolekut ülikooli peahoones. Kogu linn oli revolutsioonimeeleolus, väljas olid punalipud ning peahoone sissepääsu kohale oli tõmmatud kangas eesti- ja venekeelsete loosungitega „Kadugu isevalitsus!“.¹³¹ Streik levis järgneval päeval vabrikutesse, kauplustesse ja töökodadesse. Suurem rahvamass kogunes Riia tänava ja Hobupostijaama nurgale, kuhu ilmus ka sõjavägi, kes vägivalla teel üritas rahvast laiali ajada. Tulistamise järel sai mitu inimest haavata ning üks hukkus.¹³² Samal päeval toimus ka Tallinnas Uue Turu väljakul verine meelevalduse maha

---

¹²⁷ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, lk 241.

¹²⁸ Samas, lk 246.

¹²⁹ **L. Eringson.** Ühiskondlik-poliitilised suunad ja revolutsiooniline üliõpilasliikumine, lk 298–299.

¹³⁰ Samas.

¹³¹ **M. Aitsam.** 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis, lk 59.

¹³² **L. Kann.** Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal. – *Ajalooline ajakiri*, 2020, nr 1 (171), lk 17.

surumine, mille tagajärjel hukkus 95 inimest.¹³³ Ent juba järgneval päeval kuulutas keiser suure surve all välja Ministrite Nõukogu esimehe Sergei Witte koostatud 17. oktoobri manifesti või niinimetatud vabadusemanifesti, millega lubati ulatuslikke kodanikuvabadusi ja laialdase valimisõiguse alusel kokku kutsuda seadusandlik parlament (riigiduuma).¹³⁴ Teade manifestist levis Tartus kulutulena. Osaliselt ühines sõjavägi käimasoleva juubeldamisega ning vabaks lasti mitmeid poliitvange. Juhan Koritsa ja Karl Eduard Söödi mälestustest saab aimu, kuidas erinevad ringkonnad rõõmusõnumit vastu võtsid. Ülikooli ümbruses, kus liikus palju vasakpoolseid üliõpilasi, tervitati teadet punalippude ja „Marseljeesiga“:

*Üliõpilasi oli sinna juba kaunis sälgake kogunenud. Varsti liikusid nad marseljeesi lauldes raekoja poole. [---] Raekoja ette jõudes oli rahvahulk tuhandeliseks kasvanud. Sõdurid olid Kivisilla juurest kadunud. Raekoja ees lauldi veel kord marseljeesi ja siis liikus kogu, mis kiiresti kasvas, Rüütli tänavast Gildi tänava nurgani linnamaja juurde, mis oli kasarmuks, kus asus sõjaväe muusikakoor. Muusikakoor hüüti välja, pandi rongi ette ja liiguti tagasi raekoja poole. Rongis ilmusid punased lipud. Kostasid vägevad marseljeesi helid, milletaolisi Tartu vist küll esimest korda kuulis.*¹³⁵

Samal ajal võttis Tõnissoni ringkond teate manifestist vastu näitusehoones Viljandi tänaval, kus leidis aset koosolek:

*Kui läbirääkimised liikusid parajasti riigi ülemvalitsuse vormi ümber, toodi Postimehe toimetusest telegramm, mis koosoleku juhataja Jaan Tõnisson ette luges. See oli Nikolai II manifest 17. oktoobrist, milles konstitutsioon välja kuulutati, muidugi vaid üldsõnalisel kujul. [---] Korruga olid ununud koosoleku alul kuuldavale tulnud lahkkelid. Koosolijaid valdas üllas meeleolu, kirjeldamatu rõõm. Lauldi „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“.*¹³⁶

Manifesti-järgses meeleolus kistakse avalikest kohtadest vasakpoolsete poolt maha riigikulle ja keisripilte. Keisri suhtes ei tundnud paljud tänulikkust või austust, vaid pigem prevaleeris linnas rahutu meeleolu. Nii nagu veebruarikuise keisri reskriptiga, ei vaigistanud ka 17.

---

¹³³ Samas, lk 9.

¹³⁴ Loa, lasta rahval valida riigiduuma, oli keiser andnud juba sama aasta 6. augustil. Sellel nn Bulõgini duumal (nimi siseminister Aleksandr Bulõgini järgi) oleks olnud sisuliselt vaid nõuandev funktsioon ning ka saadikute valimise õigus oleks ühiskonnas olnud väga piiratud. Bulõgini duuma projekt kaob 17. oktoobri manifestiga ajalukku. Vt **T. Karjahärm**. *Vene impeeriumi parlament ja Baltikum 1906–1917*, lk 14.

¹³⁵ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, lk 17.

¹³⁶ Samas, lk 95–96.

oktoobri manifest Tartus niivõrd demokraatlikku protestivaimu, kui et andis sellele pigem hoogu juurde. Tegemist oli tüüpilise näitega Alexis de Tocqueville'i kirjeldatud paradoksist, mille järgi poliitiliste olude ning võimaluste paranedes rahva frustratsioon võimu suhtes mitte ei kahane, vaid pigem hoopis kasvab.¹³⁷

19. oktoobril korraldas Tõnissoni ringkond tänumeeleavalduse ning rongkäigu sinimustvalgetes värvides.¹³⁸ Et EÜS-i sinimustvalge lipuga avalikult tänavatele tuldi, kandis endas erilist tähendust. Johan Kõpp on kirjutanud, kuidas senimaani oldi sunnitud EÜS-i lippu oma seltsi arhiivis varjama, kuna riigivõimu esindajad suhtusid sellesse kui rahvuslikku sümbolisse vaenulikult.¹³⁹ Lipp oli aga seetõttu omandanud veelgi erilisema tähenduse ning saanud seltsiväliseltki rahvuslikes ringkondades omaseks.¹⁴⁰ Kui sellega aga välja tuldi rahutul 1905. aasta „vabadusepäeval“, ei pälvitud pahameelt mitte riigivõimu esindajatelt, vaid punaste lippude ja loosungite alla koondunud mässumeelsete üliõpilaste poolt, kes Tõnissonile ja Karl Eduard Söödile vägivaldselt kallale tungisid.¹⁴¹

Oktoobri lõpus ja novembri alguses läks lahti aktiivne parteide loomine, mis oli äsja legaliseeritud. 28. oktoobril avaldas Postimees Konstitutsiooniliste Demokraatide partei eelprogrammi põhipunktid, millega nende vaated kõige enam ühtisid.¹⁴² Samal päeval toimus ka koosolek, kus arutati loodava partei põhimõtete üle.¹⁴³ Koosoleku protokollist selgub, et arutleti, kas pigem nõuda demokraatliku vabariiki või konstitutsioonilist monarhiat. Kuigi leiti, et demokraatlik vabariik on kõrgeim riikliku arengu aste, otsustati siiski, et seista tuleb konstitutsioonilise monarhia eest, kuna venelased pole veel vabariikluseks valmis.¹⁴⁴ Novembri teises pooles avaldavad nad juba oma Rahvameelse Eduerakonna (edaspidi ERE) rahvuslik-liberaalse programmi¹⁴⁵ ning tegutsemist alustas esimene eestlaste-keskne legaalne poliitiline partei, mille taotlus oli esindada kogu Eesti rahvast.¹⁴⁶

---

¹³⁷ **A. de Tocqueville.** *Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast.* Tallinn: Hortus Litterarum, 1995, lk 364.

¹³⁸ **J. Kõpp.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I. 1870–1905.* Uppsala: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 1995, lk 247.

¹³⁹ Samas, lk 246.

¹⁴⁰ Samas, lk 246–247.

¹⁴¹ **K. Aru.** *Jaan Tõnisson: rahvajuht ja riigivanem. I. osa,* lk 247

¹⁴² Konstitutsiooniliste demokraatide kongressi otsused. *Postimees*, 28.10.1905.

¹⁴³ RA.EAA.2235.1.5, L 1/1–1/2. 28. oktoobri koosoleku protokoll.

¹⁴⁴ Samas.

¹⁴⁵ Eesti rahvameelse eduerakonna nõudmised kodumaa elus I–III. *Postimees*, 21.11.1905; 22.11.1905 & 23.11.1905.

¹⁴⁶ **K. Aru.** *Jaan Tõnisson: rahvajuht ja riigivanem. I. osa,* lk 251–252.

4. novembril kuulutavad sotsiaaldemokraatidest föderalistid oma häälekandjas Uudised välja Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse (edaspidi ESDTÜ), mille programmi kava avaldatakse mõned päevad hiljem.¹⁴⁷ ESDTÜ kujunes asutaja Peeter Speegi sõnul populaarseks, kuna juba detsembrikuuks olevat neil Tartus olnud ligi 1700 liiget.¹⁴⁸

Suurim vabadusepäevade poliitiline sündmus eestlaste jaoks, kus uusi ja julgeid ideid arutleti ja konkreetseteks nõudmisteks vormistati, leidis Tartus aset 27.–29. novembril, kui tuli kokku ülemaaline rahvaasemikkude kongress Bürgermusse saalis. Üritus kuulutati välja Postimehes ning oli formaalselt nelja Tartu seltsi (Tartu Eesti Põllumeeste Selts, Taara Selts, Vanemuine ja Tartu Eesti Käsitööliste Selts) ettevõtmine, mistõttu toimuski üritus ülikoolilinnas. Juhtivaks jõuks kongressi taga oli Tõnisson, seega pälvis see juba enne aset leidmist tema vastaste poolt kriitikat erapoolikkuses.¹⁴⁹ Kritiseerijad olid nii Tallinna radikaalsemad demokraadid, kes olid koondunud ajalehe Teataja ümber kui ka kohalikud sotsiaaldemokraadid Tartust.¹⁵⁰ Eriti põhjustas rahulolematust delegaatide valimise viis, mis ei teinud võimalikuks kõikide rahvakihtide võrdset esindatust ning määras paremad tingimused jõukamatele rahvarühmadele.¹⁵¹ Samuti ei arvestanud Tõnissoni juhised maa- ja linnapiirkondade eripärasid, millest tingituna oli näiteks 80 000 elanikuga Tallinnal sama palju esindajaid kui alla 1000 elanikuga Paldiskil.¹⁵² Rahvakongress ei vastanud seega põhilistele demokraatlikele ootustele – peajasjalikult üldine valimisõigus, mida olid eriti propageerinud sotsiaaldemokraadid.¹⁵³ Sellegipoolest võtsid Tõnissoni kriitikud kongressist osa ning kui leidis aset esimehe valimine, hääletati üritust juhtima Tõnissonist radikaalsemate vaadetega Tallinna jurist Jaan Teemant. Tõnisson kogus 801-st vaid 101 häält, jäädes alla isegi oma kaasvõitlejale Henrik (Heinrich) Koppelile, kes kogus 116 häält, ning selgelt ka Teemantile, kelle poolt hääletas 437 kongressist delegaati.¹⁵⁴ Ebameeldiva hääletustulemuse peale lahkus Tõnissoni toetajaskond saalist, et kohtuda eraldi. Nõnda lõheneski esimene ülemaaline kongress kaheks eraldiseisvaks koosolekuks. Järgneval päeval kogunesid Tõnissoni vastased ülikooli aulasse ning tema pooldajad jäid Bürgermusse saali, mistõttu tuntakse neid koosolekuid aula ja Bürgermusse koosolekutena. Aula koosolekul kujunesid juhtivateks

---

¹⁴⁷ Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse programmi eelplaan. *Uudised*, 08.11.1905.

¹⁴⁸ *Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, lk 239–240.

¹⁴⁹ **M.-L. Tammela.** *Jaan Teemant. Biograafia*. Tartu: Rahvusarhiiv, 2022, lk 113–114.

¹⁵⁰ **T. Ü. Raun.** *The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment*, lk 387.

¹⁵¹ Samas.

¹⁵² Samas.

¹⁵³ Samas.

¹⁵⁴ Samas, lk 390.

figuurideks koosoleku esimees Jaan Teemant ning Tallinna sotsiaaldemokraadid Mihkel Martna ja Hans Pöögelmann.

Tõnissoni ideaalidele vastav eestlaste ühine ettevõtmine, ülemaaline kongress, oli seega oma algses eesmärgis ebaõnnestunud, kuna lõhenes kaheks koosolekuks. Tema läbikukkumine esimehena tõestas seda, kuivõrd halvasti tajus Tõnisson 1905. aasta sügisel poliitilisi olusid ning kiireid muutuseid rahva üldises meelsuses radikaalsuse poole.¹⁵⁵ Tõnissoni ideoloogia, mis rõhutas mõõdukust, ühiseid huve ja nägi võimalust rahvuslikuks üksmeeleks, oli osutunud demokraatlikus keskkonnas ebarealistlikuks.

Vastanduvad koosolekud lõppesid mõlemad programmiliste resolutsioonidega, mis peegeldasid nende juhtivate figuuride ideoloogilisi positsioone. Need ideed tehti avalikuks kohe pärast koosolekute lõppu ning levisid ajalehtede abil kiiresti üle kogu Eesti.¹⁵⁶ Omavahel võrreldes olid aula koosoleku resolutsioonid radikaalsemad kui Bürgermusse omad. Eriti on see täheldatav resolutsioonis, mis puudutab omandi- ja maaküsimusi, millega seoses Aula koosolekul toonitati sotsiaaldemokraatlikku õpetust ning otsustati, et kogu maa ja tootmisvahendid peavad olema ühisomandis.¹⁵⁷ Selles, mis puudutab liberaalseid kodanikuõigusi, rahvuslikke vabadusi ja näiteks õppekeelt koolides, näib mõlema koosoleku arvamus ühtivat.

Põhimõtteliselt aga oli erinev kahe koosoleku resolutsioon, mis puudutas visiooni paremast riigikorrast Vene impeeriumis. Ehkki, nagu toonitab ka Toivo Raun, sõnastasid mõlemad koosolekud selgelt, et nii üleriiklikud kui ka kohalikud institutsioonid peavad läbima täieliku demokratiseerumise, läksid seisukohad lahku, missugune riigikord peaks suurriigis kehtima.¹⁵⁸ Kui Bürgermusses nõuti keiserliku autokraatia muutumist konstitutsionaalseks monarhiaks, siis aula koosolekul ei lepitud vähemaga kui demokraatlik vabariik.¹⁵⁹ Ajalehe Uudised sõnul tekitas viimane resolutsioon aula koosolekul tõsiseid vaidlusi, kuna juhataja Teemant oleks pigem jätnud riigivormi küsimuse ülevenemaalise Asutava Kogu otsustada.¹⁶⁰

---

¹⁵⁵ Samas, lk 387–388.

¹⁵⁶ Samas, lk 391.

¹⁵⁷ **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal, lk 380.

¹⁵⁸ **T. Ü. Raun.** The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment, lk 392.

¹⁵⁹ Samas.

¹⁶⁰ Rahwa-aseikkude koosolek. *Uudised*, 09.12.1905.

Kuigi nii Bürgermusse kui ka aula koosolek valisid endale esindusorganid ning lootsid oma ideid hakata ellu viima, algas Eesti alal juba novembris vabaduste piiramine. 28. novembril loodi keisri ukaasiga Balti kindralkubermang ning kindralkubeneri ametikoht, kellel oli Balti provintside üle ulatuslikud volitused. Sellega allutati tsiviilvõim sõjaväevõimule ja kehtestati piiramatu sõjalis-politsei diktatuur ja terror ning algas laialdane poliitiliste aktivistide arreteerimine.¹⁶¹ Liivimaal kuulutati juba 22. novembril välja sõjaseisukord, mis oli tõenäoliselt rohkem tingitud teravamatest rahutustest lätlaste aladel. 10. detsembril kuulutatakse sõjaseisukord välja ka Harjumaal ja Tallinnas ning 24. detsembril kogu Eestimaa kubermangus. Sellised meetmed impeeriumi keskvalitsuse poolt tingis rahutuste julgemaks ja laiaulatuslikumaks muutumine. Üha enam kutsuti rahvakoosolekutel üles vägivald, mis eeskätt oli suunatud baltisakslaste mõisnike vastu. Mäss ja vägivald maal, mis sai alguse 12. detsembri paiku,¹⁶² haaras Eesti aladel peamiselt Harju-, Lääne-, Järva- ja Pärnumaad.¹⁶³ Märkimisväärselt jäi mässust suhteliselt puutumata Tartumaa, kui välja arvata Alatskivi mõis.¹⁶⁴

Ulatuslikule mässule ja mõisate põletamisele maal järgnesid karistusaktsioonid, aktivistide arreteerimised ning üldisem vabaduste piiramine ühiskonnas, mille veriste tagajärgedega hakkas eesti ühiskond ja haritlaskond tegelema pärast 1905. aastat. 30. detsembril ilmus viimane ajalehe Uudised number ning selle juht Peeter Speek oli põgenenud välismaale. Postimees jätkas ilmumist ning Tõnisson jäi Eestisse.

Vabadusepäevade periood, mis oli väga sündmusterohke Tartu eestlaste jaoks, oli intensiivne ka kohalike baltisakslastele, kes püüdsid sel ajal nii ise poliitiliselt organiseeruda kui ka kaitsta oma kogukonda rünnakute eest.¹⁶⁵ Pärast 17. oktoobri manifesti kutsutakse Tartus kokku baltisakslaste koosolek, et arutada seisukohti uues poliitilises olukorras.¹⁶⁶ Esimene selline koosolek leiab aset 28. oktoobril eesmärgiga arutada varem valminud resolutsiooni üle, mis ajakirjanduses avaldati.¹⁶⁷ Korraldajate sõnul võttis sellest koosolekust osa 500 inimest.¹⁶⁸ On

---

¹⁶¹ **T. Karjahärm.** 1905. aasta revolutsioon, lk 362.

¹⁶² **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal. lk 111.

¹⁶³ **T. Karjahärm.** 1905. aasta revolutsioon, lk 359.

¹⁶⁴ **M. Aitsam.** 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis, lk 290.

¹⁶⁵ Baltisakslaste juhitud Tartu linnavalitsus loob linna kulul novembri lõpupäevadel tsiviil-omakaitse (*Bürgerwehr*), millest hiljem nende sõnul 1500 meest osa võttis. Vt: *Die städtische Verwaltung Dorpats im Quadriennium 1902-1906*. Dorpat: C. Mattiesen, 1906, lk 18.

¹⁶⁶ Politische Kundgebung zur 17. Oktober. *Nordlivländische Zeitung*, 27.10.1905.

¹⁶⁷ Samas.

¹⁶⁸ Lisabrošüür. *Nordlivländische Zeitung*, 31.10.1905.

segane, kes konkreetselt koosoleku kokku kutsumist organiseerisid ning kes olid ajakirjanduses avaldatud resolutsiooni autor või autorid. Tõenäoliselt olid algusest peale aktiivsed need kohalikud baltisakslased, kes sel koosolekul valiti alles rajatava Balti Konstitutsioonilise Partei (edaspidi BKP) Tartu komitee juhtivateks liikmeteks.¹⁶⁹ Nendest nimekaimad olid Viitina mõisnik ja Krediidiühistu direktor Arthur von Wulf ning meditsiiniprofessor Karl Dehio, kellest ka hiljem said ühed tähtsaimad figuurid BKP juhtorganites ja foorumitel.¹⁷⁰ Erakonna enda andmetel oli neil Tartus 1905. aasta novembris 349 ja järgneva aasta jaanuaris umbes 600 liiget.¹⁷¹

Ehkki BKP-l kujunes vastasseis eestlaste parteidega, toob Feliks Kinkar välja, et BKP toetus emakeelsele haridusele langes kokku eestlaste (ja ka lätlaste) poliitiliste sihtidega.¹⁷² Õigupoolest otsisid baltisaksa juhtivad figuurid kontakti ka mõõdukate eestlastega Postimehe ringkonnast juba kohe pärast 17. oktoobri manifesti välja kuulutamist.¹⁷³ Salajane kohtumine kahe osapoole vahel leidis aset 23. oktoobril, millel baltisakslasi esindasid aadli poolt eelnevalt nimetatud von Wulf, Kärde mõisnik Victor von Stackelberg, Liivimaa maanõukogu liige Reinhold Baron Staël von Holstein ja Tartu linnakodanluse esindajatena veel advokaat Sigismund Lieven ja kaupmees Roman Bätge.¹⁷⁴ Eestlaste esindajad olid Jaan Tõnisson, Henrik (Heinrich) Koppel ja Villem Reiman.¹⁷⁵

Koosolekul ei sündinud mingisugust läbimurret kahe ringkonna vahekorras. Baltisakslaste omavalitsusreformi ettepanekud (mis olid juba suvel rüütelkondade poolt formuleeritud¹⁷⁶), kaasata küll formaalselt eestlased ja lätlased valitsemisesse, kuid jätta sakslastele ülekaal ja

---

¹⁶⁹ Kolmekeelne brošüür toob liikmetena välja järgmised isikud: Komitee juhataja Arthur von Wulf, professor Karl Dehio, raamatukaupmees Johann Anderson, advokaat von Broeder, kaupmees Aleksander Frederking, kooliõpetaja Lauge, gildivanem Sturm ja kirjatoimetaja von Stryk. Vt Lisabrošüür. *Nordlivländische Zeitung*, 31.10.1905.

¹⁷⁰ **F. Kinkar**. *Lehekülg Eestimaa kultuuriloost: baltisaksa haridusseltsid Eestis 1905-1914*. Tallinn: Olion, 2000, lk 27.

¹⁷¹ Samas, lk 26.

¹⁷² Samas, lk 24.

¹⁷³ Postimehe ringkonna ja baltisakslaste kohtumise protokoll (koostanud baltisakslaste esindaja), mis asub Liivimaa rüütelkonna arhiivis Marburgis, on uurinud Gert von Pistohlkors, Vt **G. von Pistohlkors**. Stackelberg und Tõnisson: eine Deutsche-estnische Gesprächssituation vor 70 Jahren. – *Jahrbuch des baltischen Deutschland* 1977. Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft e.V., 1976, lk 65–75.

¹⁷⁴ **G. von Pistohlkors**. *Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution*. Göttingen: Musterschmidt, 1978, lk 233.

¹⁷⁵ Samas.

¹⁷⁶ **T. Karjahärm & S. Kivimäe**. Maaomavalitsusküsimus Eesti ühiskondlikus liikumises kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul. – *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*. 29. köide ühiskonnateadused, 1980, nr. 4, lk 325–326; **G. von Pistohlkors**. *Deutsche Geschichte im Osten Europas*, lk 431–432.

juhtiv roll kuuriate abil, polnud Postimehe ringkonnale 17. oktoobri manifesti järgses olukorras, mille järgi juba keiser ise lubas laiaulatuslikku demokraatiat, vastuvõetav. Nagu on rõhutanud Gert von Pistohlkors, välistasid üksteist eestlaste tahe demokraatliku üldise („neljasabalise“) valimisõiguse järele ning baltisakslaste seisuslik regionalism, olgugi et mõlemad seisid vastu revolutsioonilistele loosungitele ja kõnelesid ähmaselt mingisugusest ühisest balti pärandist.¹⁷⁷ Liit baltisakslaste ja Postimehe rahvuslaste vahel Tartus jäi seega murranguhetkel loomata.

---

¹⁷⁷ G. von Pistohlkors. *Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution*, lk 238–239.

1.3. Ajakirjanduse roll avalikkuses ja võitlus tsensuuri vastu 1905. aastal

Oma suurteoses „Eestlane muutuv asjas“ sedastab ajaloolane Ea Jansen, et 19. sajandil sai Eestis esialgu baltisakslaste, kuid hiljem ka eestlaste hulgas teoks niinimetatud lugemisrevolutsioon.¹⁷⁸ Lugemine polnud enam kitsalt ainult haritud eliiti puudutav, vaid kogu ühiskonda haarav oskus. 1897. aasta loenduse andmeil oskas lugeda 96,7% eestlastest, mis tegi neist keisririigi kõige kõrgema kirjaoskuse tasemega rahva.¹⁷⁹

Et sajandi lõpukümnendil oli lugemine nõnda levinud tegevus, tähendas see ka ajakirjanduse leviku ja tähtsuse kiiret tõusu. Kui 1860. aastatel ilmus ajakirjandusloolaste andmetel 6–8 eestikeelset ajalehte või ajakirja (koos lisadega), siis sajandi lõpuaastatel oli neid 24–27, samuti suurenes ajalehtede tellijate ja kaastöölise hulk.¹⁸⁰ Sama trend leidis aset ka baltisaksa kogukonnas, hoolimata venestusaja piirangutest ja poliitilisest survest. Andmed näitavad, et kui 1867–1884 ilmus Eesti- ja Liivimaal 74 saksakeelset perioodilist väljaannet, siis 1885–1902 oli see arv tõusnud 94 peale.¹⁸¹ Võimalik et keskvõimu venekeelne kultuuriline surve nii eestlaste kui ka baltisakslaste vastu just tugevdas kohalikes kogukondades vajadust ja motivatsiooni rohkem energiat panustada omakeelsesesse ajakirjanduslikku tegevusse.

19. sajandi lõpu kontekstis saab niisiis rääkida samuti sellest, kuidas suuresti ajalehtede toel kujunes Eestis välja moodne avalikkus ja avalik arvamus. Viimast kahte mõistet ja nende ajaloolist tähendust on uurinud saksa mõtleja Jürgen Habermas ning Eesti ajaloole kohandanud Ea Jansen. Esimese klassikalises käsitluses on avalikkus (saksa keeles *Öffentlichkeit*) uusaegne nähtus, mis sündis noore kodanliku klassi soovist oma arvamust ja tahtmist avaliku võimu vastu maksta panna.¹⁸² Habermasi käsitluses on avalikkuses võtmetähtsusega komponendid mõistuspõhine arutelu ning haritud publik ja eliit.¹⁸³ Ea Jansen on toonud välja, et Habermasi avalikkusekontseptsiooni on sestap kritiseeritud kui liiga elitaarset ja eksklusiivset ning näitab eestlaste kontekstis ise, et ka traditsioonilist talurahvaühiskonda on võimalik analüüsida avalikkuse mõistet kasutades.¹⁸⁴ Oma raamatu lõpus jõuabki ta vastava järelduseni, et ehkki Eesti avalikkus ei olnud elitaarne, olid sellel Habermasi välja toodud tunnused 19. sajandi teisel

---

¹⁷⁸ E. Jansen. *Eestlane muutuv asjas: seisisühiskonnast kodanikuühiskonda*, lk 197.

¹⁷⁹ Samas, lk 205.

¹⁸⁰ Peatiikka *Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940*. Koostaja Epp Lauk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000, lk 236.

¹⁸¹ E. Jansen. *Eestlane muutuv asjas: seisisühiskonnast kodanikuühiskonda*, lk 210.

¹⁸² J. Habermas. *Avalikkuse struktuurimuutus*. Tallinn: Kirjastus Kunst, 2004, lk 79.

¹⁸³ E. Jansen. *Eestlane muutuv asjas: seisisühiskonnast kodanikuühiskonda*, lk 18.

¹⁸⁴ Samas, lk 18–19.

poolel täitsa olemas: haritlased kui ideede generaatorid ja levitajad, arutlev ja mõtlev publik, avalik diskussioon, vabad ühendused ja väitlev ajakirjandus.¹⁸⁵ Lisaks toob ta välja, et see polnud üksnes eestlaste eripära, et avalikku sfääri astusid uued kihid ja uued inimesed, seda sfääri kujundades ja muutes.¹⁸⁶ Siinkohal on veel oluline toonitada tema tähtsat järeltulekut, et kuigi eestlased ning nende eliit arenesid baltisakslaste eeskujul, ei võtnud viimased neid sellegipoolest tõsiselt ning kahe rahva avalikkused jäid üksteisest eraldatuks.¹⁸⁷

Kuni 1905. aasta revolutsiooni lühiajaliste vabadusteni ei saanud aga eesti- ja saksakeelne kirjasõna tegutseda ega ka avalik arvamus areneda vabalt, vaid ajakirjandus pidi toime tulema tsensuuri tingimustes. See tähendas seda, et avalikkus avaldus mitte otseselt poliitilistes aruteludes, vaid eeskätt kultuuri- ja haridusalastes teemades, milles poliitilised tähendused, kui need olemas olid, olid peidetud ja ridade vahel. Sellest hoolimata aitas ajalehtede aktiivne tegevus välja kujuneda kohalikel liidritel, kellest osad võtsid enda peale 1905. aastal juhtrolli poliitilises aktivismis (nt Jaan Tõnisson ja Peeter Speek Tartus, Konstantin Päts Tallinnas). Samuti ei saa unustada, et ajalehtedel oli oluline roll täita ka seltsitegevuse organiseerimises ja koordineerimises. Et samamoodi mõtlevad inimesed ka näost näkku rohkem kokku said, andis neile võimaluse tutvuda ning vestelda poliitilistel teemadel tsensuri pilgu alt eemal. Näiteks kinnitab seda Gustav Suits kirjas Villem Reimanile, kui tema salajane õpilasorganisatsioon „Eesti külvaaja“ organiseeris 1902. aastal Tartus põrandaalust kirjandusõhtut:

*Säärased pidud noort Eesti seltskonda paremini kasvatada jaksavad kui ühegi ajalehe juhtkirjad.*¹⁸⁸

Seltsides ja salajastel kultuuriüritustel loodud tutvused ning kohtumised kandsid sellel ajal tõenäoliselt kõige olulisemat rolli eestikeelse poliitilise ja ühiskondliku mõtte levikus.

1903. aastal saabus Tartusse uus tsensor Zinovi Babanov – Tallinnast tulnud vene rahvusest ametnik, kes vahetas välja varasema pikaajalise tsensuri Jaan Jõgeveri. Babanovit on küll kirjeldatud puuduliku tsensorina, kuid puuduliku eesti keele oskuse tõttu ei olnud tal võimalik ajakirjandust korralikult valvata.¹⁸⁹ Tagantjärele on ka Peeter Speek meenutanud Babanovit

---

¹⁸⁵ Samas, lk 460–461

¹⁸⁶ Samas, lk 461.

¹⁸⁷ Samas, lk 460–461.

¹⁸⁸ E. Roos. Gustav Suits ja „Eesti Külvaaja“. – *Keel ja Kirjandus*, 1974, nr 7, lk 397.

¹⁸⁹ *Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940 I*, lk 35.

ebaprofessionaalsena ning kirjutanud, et kuna Babanov õppis eesti keele selgeks Tallinnas, oli tal Tartus kõneldud keelest raske aru saada, mistõttu aidanud tal Tartu keelt mõista kontori kojamees.¹⁹⁰

Suur murrang vaba mõtte arengus ja ulatuses saabus 1905. aastal. Seni vaoshoitud ridadevaheline arutelu ajakirjanduses muutus sisult ja toonilt poliitiliseks ning seda nii eestlaste kui ka baltisakslaste hulgas. Eestikeelne ajakirjandus lõi sellel aastal suisa plahvatuslikult õitsele, nii et 1906. aastaks jõudis erinevate väljaannete arv 100-ni.¹⁹¹ N-ö tsensuuriahelate raputamine oli ajakirjandustegelastest rahvajuhtidele üks peamisi revolutsioonilisi eesmärke, kuna puudutas otseselt nende tööd ja selle vilju.¹⁹² Veel revolutsioonista alguses kehtis 1865. aasta tsensuuri- ja trükiseadus.¹⁹³ See tähendas sisuliselt seda, et ajalehed läbisid nii eel- kui ka järeltsensuuri. Erandeid tehti Moskvas ja Peterburis ilmuvatele väljaannetele ning teaduslikule perioodikale.¹⁹⁴ Provintsilehti Tartus puudutas täiemahuline tsensuur igal juhul ning nende olukorda raskendasid veel ka kohalikul tasandil silma peal hoidev vaimulik tsensuur ja baltisaksa võimumed.¹⁹⁵

Veel 1905. aasta alguses oli olukord ajakirjandusvabadusega tavapärasest isegi rangem. Seoses käimasoleva Vene-Jaapani sõja¹⁹⁶ ning esimeste meeleavaldustega püüti ajakirjanduse vaba tegevust maksimaalselt piirata. Ajaleht *Olevik* kirjutas:

*Enne lehe trükkimist on meil siis nüüd kolme luba tarvis: tsensur tsenseerib lehe sisu, politseimeister kuulutused ja kreisipolitsei rahutuste kohta käivad sõnumid.*¹⁹⁷

---

¹⁹⁰ EKM.EKLA. F 198: 3: 1, L 1, 7. *Tsensuurioludest 1905. aasta revolutsiooni eelpäevil Tartus.*

¹⁹¹ **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a. – *Fakt Sõna Pilt XII*, 1989. Tartu Ülikooli žurnalistika kateeder, lk 58. Tegemist on mõnevõrra üllatava arvuga, kuna 1905. aasta lõpus algas juba väljaannete sunniviisiline sulgemine.

¹⁹² Samas, lk 58–75.

¹⁹³ **D. Jatsenko.** *Tsensuur ja tsensurid Liivimaa kubermangus aastatel 1894–1917.* Magistritöö, juhendaja Karsten Brügemann. Tallinn: Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste instituut, ajaloo osakond, 2022, lk 76.

¹⁹⁴ Samas, lk 20.

¹⁹⁵ **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a., lk 62.

¹⁹⁶ **M. Hirv.** *Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905) eesti sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjade näitel.* Lõputöö, juhendaja Ene Selart. Tartu: Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduste valdkond, Ühiskonnateaduste instituut, 2018, lk 12–13; **D. Jatsenko.** *Tsensuur ja tsensurid Liivimaa kubermangus aastatel 1894–1917*, lk 37–38.

¹⁹⁷ Seletuseks. *Olevik*, 28.03.1905.

Tsensuurivastane võitlus oli üks valdkond, kus revolutsioonistaatuse julgus ja aktivism avaldusid. Ajalehed hakkasid protestiks tsensuri vastu jätma lehtedesse valgeid laike.¹⁹⁸ Ent selline protestiviis ei kestnud kaua, sest spetsiaalse eeskirjaga keelati ajalehtedesse tühja ruumi jätmine ära.¹⁹⁹ Katsetati aga ka muid ja isegi tõsisemaid protestivorme. Mitmest lehest võib 1905. aastal leida juhtkirja asemele trükitud teateid: „Välimistel põhjustel ilmub leht täna ilma juhtkirjata“ või tsensuri poolt „äränäritud“ juhtkirja avaldamise korral: „Tänane juhtkiri ilmub jälle kärbitud kujul.“²⁰⁰ Samuti saadeti kõrgetele ülemustele kaebusi tsensurite vastu või püüti avaldada lihtsalt järjekindlalt võimudes pahameelt tekitavaid kirjutisi.²⁰¹

Esialgne vaimustus 17. oktoobri manifestist ja selles lubatud vabaduste suhtes oli suur. 1938. aastal meenutas Peeter Speek, kuidas isegi Tartu tsensor Babanov oli kokkusattumisel temaga Toomemäel tervitanud vabadust, ehkki viimane küll kartis, et uutest oludest võib ta ilma „kohata“ jääda.²⁰²

Peagi aga saabus üldine kainenemine, kuna ilusaid lubadusi ei pandud maksma ning keskvoim ilmutas vastumeelset suhtumist laialdasse sõna- ja trükivabadusse. Juba 19. oktoobril saatis Peterburis asuv Trükiasjade Peavalitsus liikvele sellesisulise ringkirja, milles selgitatakse, et enne uue trükiseaduse valmimist tuleb ajakirjandusväljaannetel juhinduda vanast.²⁰³ Eestis sai see teatavaks 21. oktoobril ning sellega kaasnes ajakirjanduses pettumus ja viha.²⁰⁴ Postimehes otsustatakse enam edaspidi mitte välja teha eeltsensuuri nõudest.²⁰⁵ 21. oktoobri numbris antakse lugejatele märku protestitelegrammist Trükiasjade Peavalitsusele, milles teatakse, et trükivabaduse kitsendamine on konstitutsiooni rikkumine ning et toimetused panevad lehed seisma, kui tsensuuri ei muudeta.²⁰⁶ Mõned päevad hiljem kutsutaks rahvast üles meelt avaldama ja toonitatakse, kui oluline on võitlus sõna- ja trükivabaduse nimel:

*Ilma tõsise sõna-vabaduseta ei suuda meie rahvas nüüdsel ajal enam ära elada – astume kui üks mees kõik vabaduse kitsendamise vastu välja.*²⁰⁷

---

¹⁹⁸ **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a., lk 62.

¹⁹⁹ Samas.

²⁰⁰ Samas.

²⁰¹ Samas.

²⁰² EKM.EKLA. F 198: 3: 1, L 20. *Tsensuurioludest 1905. aasta revolutsiooni eelpäevil Tartus.*

²⁰³ **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a., lk 67.

²⁰⁴ Samas.

²⁰⁵ Tsensuri-asjus. *Postimees*, 21.10.1905.

²⁰⁶ Samas.

²⁰⁷ Leht seisma!. *Postimees*. 27. 10.1905.

Postimehe eeskujule järgnesid Tartus teisedki ajalehed: 22. oktoobril hakkas tsensori loamärkuseta ilmuma Uudised, 25. oktoobril Olevik ja peagi ka saksakeelsed Nordlivländische Zeitung ja Baltische Wochenschrift.²⁰⁸ Nähtavasti oli vimm tsensuuri vastu miski, mis ühendas nii eesti kui ka baltisaksa ajalehti. Selline vastuhakk ei kestnud aga kaua ning Tallinna ajalehtede eeskujul tegid Tartu ajalehed juba 27. ja 28. oktoobril teatavaks, et protestivad tsensuuri vastu hoopis nii, et peatavad üleüldse uute numbrite välja andmise. Kuigi ka Uudised kavatses sellise protestiga kaasa minna, kritiseerisid nad siiski Tallinna lehti argpüksluses, kuna viimased ei julgenud tartlaste varasema protestiga ühineda, mis oleks ette näinud tsensurile lihtsalt mitte lehti saata.²⁰⁹ Üldstreigini aga asjad ei jõua, sest juba 27. oktoobril kutsuti streikivate Tallinna lehtede esindajad Eestimaa kuberner juurde, kellega saavutatakse kokkulepe, mille järgi tsensurile küll lehti saadetakse, kuid tema kustutamisi ja kärpeid pole vaja arvestada.²¹⁰ Kuigi seetõttu ei alustanud ka Tartu lehed streiki, otsustasid nemad siiski edaspidi mitte saata tsensurile oma lehti üle vaatamiseks.²¹¹

24. novembril kuulutati välja uus trükiseadus, mis eeltsensuuri ametlikult tühistas.²¹² Kuid kehtima jäi siiski järeltsensuur ning kuulutuste puhul ka eeltsensuur, samuti keisrikoja tsensuur ja keeld kirjutada streikidest ning muudest revolutsioonilistest välja astumistest.²¹³ Epp Lauki hinnangul muutusid tingimused isegi halvemaks ajakirjandusele: kui mõnest väljaandest midagi kahtlast leiti, võis politsei tsensori korraldusel lehenumbriid arestida ja ära korjata; ühtlasi algatati kohtuasi ning kohtul oli õigus arestitud väljaanne kuni kohtuotsuse välja kuulutamiseni seisma panna.²¹⁴

Uue tsensuuriseaduse aga varjutasid juba mõned päevad hiljem kehtima pandud sõjaseadused. Nende järgi oli kindralkuberneridel õigus karistada ja sulgeda „kahjuliku suunaga“ väljaandeid, mille järel algaski ulatuslik ajalehenumbrite arestimine ja lõpuks sulgemine.²¹⁵ Surve alla sattusid Tallinna radikaalsed lehed ning Tartus ajaleht Uudised, mille viimased numbrid ilmusid 1905. aasta lõpus. Kusjuures sulgemise põhiliseks motiiviks oli Tartu

---

²⁰⁸ **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a., lk 69.

²⁰⁹ Meie „trükiwabadas“. *Uudised*. 28.10.1905.

²¹⁰ **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a., lk 71.

²¹¹ Streik jääb meie lehe poolt seekord algamata. *Postimees*, 28.10.1905.

²¹² **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a., lk 73; **D. Jatsenko.** *Tsensuur ja tsensurid Liivimaa kubermangus aastatel 1894–1917*, lk 39.

²¹³ **E. Lauk.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a., lk 73.

²¹⁴ Samas.

²¹⁵ Samas, lk 72–73.

rahvaasemike koosolekute kirjelduste ja otsuste avaldamine.²¹⁶ Niisiis oli radikaalsema meelsusega ajakirjandusele pandud Eesti pinnal mõneks ajaks piir. Postimees ja Nordlivländische Zeitung, mis samuti olid näidanud välja opositsioonilist meelt, said aga kitsamates tingimustes edasi ilmuda.

---

²¹⁶ Samas.

II TARTU AJALEHTEDE ANALÜÜS

Järgnevates alapeatükkides on vaatluse all 1905. aastal Postimehes, Uudistes ja Nordlivländische Zeitungis avaldatud tekstid. Ajalehtedes avaldati sellel aastal arvukalt nii esseid, debatte, programmilisi tekste, poliitilistest koosolekutest ülevaateid ja protokolle ning uudislugusid kodu- ja välismaal toimuvast. Oma kaasaja äkiliste sündmuste mõtestamine ning tulevikuvisionide kujundamine ja nende üle arutlemine võis esineda väga erinevat tüüpi tekstides.

Kolm järgnevat ajalehete analüüsile keskenduvat alapeatükki on liigendatud ühteviisi kolmeks. Esmalt on arutuse all programmilised tekstid, milles kõige rafineeritumalt ja otsesemalt olid esitatud poliitilised soovid ning sihid. Teises alajaotuses käsitletakse tekste, milles ilmnevad revolutsiooniliste oludega seonduvad kesksed vastuolud ja küsimused, mida püüti mõtestada ja lahendada. Viimases alajaotuses on vaatluse all tekstid, milles luuakse võrdlusi ümbritseva kaasaja ning välismaailma ja ajaloo vahel. Need tekstid aitavad leida vastuseid konkreetsetele uurimisküsimustele, kas ja missuguste teiste ajalooliste või kaasaegsete sündmustega 1905. aastal paralleele loodi ning missuguseid teisi riike ja rahvaid eeskujuks või hoiatuseks toodi.

2.1. Postimees – impeeriumi ja rahvusluse vahel

2.1.1. Programmilised nõudmised ja ideed

Esimesed tekstid 1905. aasta Postimehes, millel oli poliitilise programmi formaat, ilmusid märgukirjade kampaania ajal 16.–21. aprillil. Peaasjalikult käidi välja ideid, mis keskendusid eestlaste olude parandamisele Eesti- ja Liivimaa kubermangudes. Nagu viitas nende Uudiste märgukirja suunal tehtud hilisem kriitika, püüti kevadel pigem hoiduda põhimõttelise ettevaatlikkuse tõttu üldisematest ja kogu impeeriumit puudutavatest ettepanekutest:

Kuid ometi tuleks ennem ettevaatlikult kaaluda, mis kohane nõuda on, kui lihtsalt ilma pikema jututa kannatamatult sellega pääle tungida, mis iseenesest küll väga külge tõmbav olla võib, kuid mille kättesaamine praegu unenägu on.²¹⁷

---

²¹⁷ Nende märgukiri II. Postimees, 14.06.1905.

16. aprilli märgukirja punktides keskendub Postimehe toimetus ainult kohalike haridusolude parandamisele, rõhutades eestikeelse ja -meelse õppe vajadust.²¹⁸ 20. aprillil esitatakse ideid, mis puudutavad kohalikke omavalitsusi.²¹⁹ Alustuseks kuulutatakse välja vajadus demokraatlike põhimõtete järele:

*Maa-omavalitsuse korda meie maal tuleb nõnda arendada, et kõigile elanikkude liikidele võimalus oleks antud üleüldiste asjade ajamisest tegevalt osa võtta ja oma tarvituste eest seista.*²²⁰

Lisaks sellele kutsutakse üles ühendama vastavalt rahvuslikele piiridele Eestimaa kubermang ja Liivimaa kubermangu Eesti osa ning nõutakse, et keskvalitsus („riigivalitsus“) ei saaks sekkuda inspektorite ja kuraatorite näol omavalitsuse tegevusvaldkondadesse (eeskätt peetakse silmas hariduselu).²²¹

21. aprilli numbris esitletakse kõige suuremal hulgal märgukirja punkte, mis käivad kohtute, maksude, seisuslike õiguste, maaolude, kodanikuvabaduste ja üldise riigikorralduse kohta.²²² Rõhutatakse taas eesti keele maksmapanekut (sedapuhku kohtutes) ning samuti käiakse välja ettepanekud, mis puudutavad progressiivset sissetulekumaksu, seisuslike eesõiguste piiramist ja parlamentaarse korra kehtestamist Vene impeeriumis, kusjuures üldisi riigikorda puudutavaid punkte oli vaid kolm.²²³

Julgemat ja mastaapsemat programmi hakatakse formuleerima pärast 17. oktoobri manifesti välja kuulutamist. Kõik lootused ja tulevikuvõitlused seotakse manifestis lubatu ja konstitutsioonilise korraga, milles jääks alles keisri kui valitseja koht, kuid tema kõrvale asuks tasakaalustav parlament, mille läbi rahvas saaks oma nõudmisi ja soove seaduslikul teel teoks teha:

---

²¹⁸ Sooviawaldused Ministritekomitele rahva hääkäigu tõstmiseks ja riigi hääkorra täiendamiseks I. *Postimees*, 16.04.1905.

²¹⁹ Sooviawaldused Ministritekomitele rahva hääkäigu tõstmiseks ja riigi hääkorra täiendamiseks II. *Postimees*, 20.04.1905.

²²⁰ Samas.

²²¹ Samas. Sellest lähemalt vt *Eesti kooli ajalugu II köide. 1860. aastaist kuni 1917. aastani*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2010, lk 451–452.

²²² Sooviawaldused Ministritekomitele rahva hääkäigu tõstmiseks ja riigi hääkorra täiendamiseks III. *Postimees*, 21.04.1905.

²²³ Samas.

Nüüd on meie mõte lähema tuleviku sündmuste ja püüete kohta selge:

Vene isevalitsus on langenud, enne kui üleüldine poliitiline mäss õieti päälegi sai hakata. Piiramata isevalitsuse asemele astus 17. oktoobril seaduslik riigi põhjuskord ehk konstitutsion. Ent uuel riigikorral küll veel palju puudusi, siiski on nüüd kodanlistele ollustele võimalus antud, seaduslikul ja konstitutsionell põhjal rahvaõiguste laiendamise eest täie jõuga võitlema hakata. [---]

Kui rahvas nüüd osavõtmatult päält jääb vaatama, kuidas Peterburi ametnikuvalitsus võimu jälle oma kätte saab kiskuda, siis jääb konstitutsioon suurelt osalt ainult paberi pääle.²²⁴

30. oktoobril kutsuvad neli Tõnissoniga seotud Tartu seltsi kokku rahvakoosoleku, millel selgitatakse oma seisukohti manifesti asjus ning pannakse lõpuks kokku lühikene telegramm Peterburi Ministrite Nõukogu esimehele Sergei Wittele. Koosoleku arutelud koos telegrammiga publitseeriti ka Postimehes.²²⁵ Telegrammi sisu mõjutasid esimesed manifestijärgsed pettumusmeeleolud, kuna juba leiti, et piisavalt kiiresti pole ellu kutsutud lubatud muutusi:

Kahjuks näeb rahvas, et riigivalitsus konstitutsiooni maksmapanemiseks mitte tõsisel sammusid ette ei võta ja et ametnikkude omavoli senist viisi edasi valitseb.²²⁶

Nõutakse viivitamatult kodanikuõiguste kehtestamist ning rahvaasemikkude kogu kokku kutsumist.²²⁷ Telegrammi kõige märkimisväärsem nõudmine puudutab enesemääramisõiguse alusel kõikidele rahvastele kohalikku omavalitsust.²²⁸ Kui seda kevadel veel ei tehtud, siis sügisel antakse nimetatud telegrammiga selgelt mõista, et Eestile soovitakse autonoomiat.²²⁹ Märkatav on võrreldes kevadega ka selge retooriline nihe, enam ei tehta tagasihoidlikult valitsusele ettepanekuid, vaid tungivalt nõutaks lubaduste täitmist. Rõhk pole asetatud isegi enam kohalike olude parandamisele, vaid üleriiklikele reformidele.

---

²²⁴ Wägiwalla ja wale wastu III. *Postimees*, 25.10.1905..

²²⁵ Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast I–IV. *Postimees*, 31.10.1905; 01.11.1905; 02.11.1905; 03.11.1905.

²²⁶ Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast IV. *Postimees*, 03.11.1905.

²²⁷ Samas.

²²⁸ Samas.

²²⁹ Samas.

Postimehe ringkonna vabadusepäevade poliitiline programm esitati kõige rafineeritumalt ülevalpool nimetatud Bürgermusse koosoleku otsustes ja ERE nõudmistes, mille kodumaad puudutavad punktid publitseeriti Postimehes 21. kuni 23. novembril.²³⁰ Erakonna esmane programm ja tegevuse põhimõtted anti samal aastal samuti välja eraldi brošüürina, millest leiab ka punktid, mis puudutavad üleriiklike küsimusi ning mis võeti üle Vene kadettide programmist.²³¹ Väärrib märkimist, et 22-leheküljelisest brošüürist puudutavad üleriiklike nõudmisi 12 lehekülge ehk üle poole kõikidest nõudmistest.

2.1.2. Kesksed arutelud ja küsimused

Postimehe ringkonna poliitiliste vaadete ning visioonide üheks põhiliseks probleemiks ja küsimuseks revolutsiooniaastal oli, kuidas lepitada vastuolusid, mis eksisteerisid rahvuslike ja n-ö imperiaalsete väärtuste vahel. Praktilisemalt sõnastatuna oli probleemiks, kuidas korrigeerida teoks revolutsioonilise loomuga reformid ja visioonid, mis annaksid eesti rahvusele õiglased tingimused enesearenguks, kuid mis samas ei viiks liigse vägivalda ning impeeriumi aluste raputamisega kaasneva poliitilise kaoseni.

Ehkki Postimees oli tugevalt rahvuslik ajaleht, ei seatud selles 1905. aastal kahtluse alla Vene impeeriumi eksistentsi või mõttekust. Kuigi Vene riigil olid puudused, mis vajasisid parandamist, oli see ikkagi pikk ja traditsiooniline institutsioon, mille asendamist ei kujutatud ette. Kindel riik ja riiklus olid kui väärtused iseeneses, mida pidi kaitsma, kuna nendest sõltusid seadused, ühiskondlik stabiilsus ja kord, mida oli eesti rahvuse arenguks tarvis. Seega sisaldas impeeriumi kaitsvas seisukohas ka põhimõtteline vastasus revolutsioonilisele mõtteviisile ja jõu kasutamisele riigiinstitutsioonide vastu. 1905. aasta veebruarikuus, kui pead tõstsid protestimeeleolud Vene riigi suhtes, tuletaski Tõnisson oma lugejatele artiklis „Vägivald ei ole veel tõrkumine“ neid riikluse väärtusi meelde:

Võib olla need, kes riiklise elu piirkonnas seeläbi parandusi loodavad tulevat, et üleüldine seisukord järjest kirjumaks läheb, ootavad sellest aina kasu, et inimeste meeltes lugupidamine avaliku korra vastu langeb. Korratuse ja rahutuste abil loodetakse vägivõimu väsitada.

Olgu sellega, kuidas on. Kuid teisiti mõtlevad need, kes teavad, et kui rahva meelest lugupidamine õigulise korra vastu üleüldse kaob, siis maksvate puuduste kõrvalesaatmise

---

²³⁰ Eesti rahvameelse eduerakonna nõudmised kodumaa elus I–III. *Postimees*, 21.11.1905; 22.11.1905 & 23.11.1905.

²³¹ *Eeskava ja tegevuse põhjused. Eesti Rahvameelne Eduerakond*. Tartu: Postimees, 1905.

*järel mitte ülesehitav mõte mõjule ei tõuse, vaid muutuste jääl käib ägedam purustuste vool, mis iga korda hävitab, kõik maha murrab, mis aga ette juhtub – olgu see nii edupüüdlilik kui tahes, riikliste ja ühiskondliste paranduste asemel tulevad tagurlise vägivaldsuse päevad!*²³²

Sama teksti viimasest lõigust tuleb tabavalt välja ka Postimehe ringkonna autoritele omane ja 1905. aastat läbiv seisukoht, mille järgi jõu ja vägivalda kasutamine üksikisiku poolt muutuste nõudmisel on pikas plaanis asjatu ja toob endaga kaasa tagasilööke:

*Kui ühiskond lubab, et igaiüks oma tuju ja tahtmise järgi üldsuse vastu omavolilist vägivalda võib tarvitada, siis sünnib sellest tagasikiskuv anarhia, mis iga kodanlise elu edenemise seisma paneb!*²³³

Samad ideed kordusid ka pärast 17. oktoobri manifesti välja kuulutamist sügisel, kui rahutused, mäss ja radikaalne meelelaad riigivõimu suhtes, muutusid intensiivsemaks. Artiklisarjas „Vägivalda ja vale vastu“, mis ilmus alates 22. oktoobrist, kritiseeris autor (tõenäoliselt Tõnisson) ülikooli aulas kohtunud radikaalide seisukohta, et võitluse teel tuleks kehtestada vabariiklik kord:

[---] Sest vabariikline konstitutsioon ei tooks mitte väga palju uusi õigusi juurde, ja ilma mässuta, ilma hirmsa verevalamiseta ei oleks vabariiki mitte loota.

*Selle pääle vaadates peame poliitilise mässu õhutust rahvaliku vabariigi nõudmiseks lihtsalt meeletuks teoks.*²³⁴

Vägivalda kasutust eestlaste revolutsioonilise võitluse kontekstis rõhutatakse ka 30. oktoobri rahvakoosolekul, kus leitakse, et eestlaste kui väikerahva ainus võimalus muutusi ellu viia, on veenda sõnade ja argumentidega kesk võimu ja avalikku arvamust:

Vägivallaga Eesti rahvas midagi kätte ei saa, sest meie jõud ei tähenda 140 miljoni hulgas palju, see paneb meie poliitilises elus omad piirid. Aga meie võime selles saada aidata, et rahva

---

²³² Wägivald ei ole veel tõrkumine. *Postimees*. 26.05.1905. Vt publikatsioon: **J. Tõnisson**. *Kõlblus ja rahvuslus*. Koostanud Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2010 lk 208.

²³³ Samas. Vt publikatsioon: **J. Tõnisson**. *Kõlblus ja rahvuslus*, lk 209.

²³⁴ Wägiwalla ja wale vastu III. *Postimees*, 25.10.1905.

*keskel teatavad püüded ehule asuvad. Kui meie omad nõudmised ära määrame, siis võib see üleüldises arvamises kaasa mõjuda.*²³⁵

Seaduste ja moraali piires võitlema ning riigivastasest mässust hoiduma kutsutakse Postimehes selgesõnaliselt üles ka detsembris. Kui rahutused, mida nähti sotsiaaldemokraatlikust vaimust kantuna ja nende aktivistide poolt ergutatuna, levisid maapiirkondadesse, peeti vajalikuks samanimelise pealkirjaga artiklisarjas vastata küsimusele „Miks meie praeguse mässu vastu oleme?“:

Mitte isikliku elu pehmuse armastus, ei ka kartus võitluse eest ei hoia meid tagasi. Kes olusid lähemalt tunneb, see ei tule sarnaseid süüdistusi tõstma. Vaid kohusetunne meie rahva tuleviku ja meie maa tõsise edu vastu keelab meid ekslikkudele vooludele järele andmast.

*Olgugi, et pikaldase sihikindla, visa võitluse tee, mida meie oma rahvale soovitame, suurtele hulkadele mitte küllalt suurepäralik ei ole, kuid rahvad ei ela mitte mässutule helkimise toredusest. Rahvaste ilmas annab tõsist sooja, mis elu sünnitab ja edendab, visa jõukulutus ja ustav töö oma paleuste pärast!*²³⁶

Postimehe vaated ja visioonid eksisteerisid revolutsiooniaastal senise geopoliitilise maailmakorra struktuuris ning just selles süsteemis spekuleeriti ka tuleviku ning muutuste ja nende võimalikkuse üle. Kui 1905. aastal astus Norra samme iseseisvuse poole Rootsi ülemvõimu alt, käsitleti seda Postimehes õigustatud arenguna.²³⁷ Viidates Frankfurter Zeitungis kirjutatule, käsitleti Norra iseseisvumist rahvuse triumfina ebaausa Viini kongressi diplomaatia üle, mis „rahvused elavalt lahti lõikas ja võõrad rahvad üksteisega kokku õmbles [---]“.²³⁸ Selles samas tekstis leiti aga ka, et kuigi väikeriikide iseseisvumine Põhja- ja Lääne-Euroopas võib olla jõudnud Norraga lõpule, oleks samasugune areng Ida-Euroopas pigem ohtlik:

Nii peaks rahvuste omavalitsuste mõte nii hästi Ungari- kui ka Austria maad koost laiali ajama. Ühe suurriigi asemele astuks hulk väikseid riikisid. See ei oleks vahest nii väga halb. Aga suured riigid, kes nende piiri ääres asuvad, peaksivad tahes või tahtmata vahele astuma.

---

²³⁵ Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast. *Postimees*, 31.10.1905.

²³⁶ Miks meie praeguse mässu vastu oleme? III. *Postimees*, 20.12.1905.

²³⁷ Norra saadikutekogu kiri. *Postimees*. 09.06.1905.

²³⁸ Viini kongress (18.09.1814 – 09.06.1815) lõpetas Prantsusmaa-vastased koalitsioonisõjad ning jaotas Euroopa võitjate ja nende liitlaste huvides, sealhulgas liideti Norra ja Rootsi personaaluniooniks.

*Väiksed rahvad ei võiks oma poliitilist iseseisvust alal hoida ja Europa peaks uuesti tooreid võimusõdasiid algama.*²³⁹

Ettekujutus rahvusriikide Ida-Euroopast, mis võiks tekkida paljurahvuseliste impeeriumide lagunemisel, oli küll ilus idee ja rahvuste suhtes õiglane, ent autori arvates siiski geopoliitiliselt liiga riskantne. Selle asemel tuuakse (ilmselt Frankfurter Zeitungile toetudes) samas tekstis lugejate ette hoopis ettekujutus tulevikumaailmast, kus enam impeeriumeid ei ole, kuid ka rahvad oma vaba tahte teel mitte ei eraldu poliitiliselt, vaid hoopis ühinevad. Sellises maailmas eksisteeriks rahvuste suhtes nii õiglasel poliitilised süsteemid kui ka julgeolek ja rahu, mida seostati impeeriumitega:

See on eksitus, kui arvatakse, et riigid ka edaspidi nii jäävad, nagu nad nüüd on ja et me hammasteni ulatuvat sõjariüdi igavesti kandma peame. Võib olla, et alalisest rahust iialgi asja ei saa, aga küll võidakse talle lähemale jõuda. Kuid võimalik on see ainult, kui mõtted jälle rahu ja inimsuse poole pöördakse. Üleüldine suuriigi asutamine on võimatu, aga haritud rahvaste ühenduseks ühinemine on võimalik. [---]

*Rahvaid väevõimuga ühendada on kõige pöörasem asi, mis olla võib. Kui rootslased norralasi sõjaväega alla heidaksivad ja austerlased ungarlasi väevõimuga rõhusivad, siis ei oleks neil sest vähematki kasu: ühendust võivad rahvad ainult vabatahtlikult teha. Inimeste tundmuse ei saada väevõimuga juhtida, ja tundmused on siis otsastandvad. Tarvis on ühekülgsel rahvusliste mõtete asemele teisi idealisid anda.*²⁴⁰

Tõnissoni ja Postimehe teiste autorite ideed proovisid lepitada pinget, mis oli (eesti) rahvusluse ja Vene impeeriumi riikluse vahel. Revolutsioonilisel 1905. aastal püütakse näidata, et vene imperialismi ja eesti rahvusluse huvid ühtivad. 20. sajandi alguses kirjutatakse eestlastest kui „piirirahvast“ ja Eestist kui „piirimaast“.²⁴¹ Lisaks sellele, et eesti lugejale püüti näidata, et eestlastele on Vene impeeriumisse kuulumine kasulik, on Toomas Karjahärm rõhutanud, kuidas nõnda loodeti väikerahvana pälvida keskviimult paremat kohtlemist ning suuremat arvestamist, juhtides selleks tähelepanu äärerahvaste tähtsusele Vene impeeriumi julgeoleku tagamisel.²⁴² 1905. aastal nõuti Postimehes eestlastele laiemaid õigusi argumendiga, et

---

²³⁹ Norramaa ja väikeste rahvaste iseseisvus. *Postimees*. 02.06.1905.

²⁴⁰ Samas.

²⁴¹ **T. Karjahärm**. *Unistus Euroopast*, lk 20.

²⁴² Samas.

eestlased on kui Vene riigi läänepoolne vall, mis kogu impeeriumi kaitseb. Nähes revolutsioonista kevadel, et näiteks poolakatele ja leedukatele tehakse kultuurilisi järeleandmisi,²⁴³ nõuti samasid õigusi ka endale:

*Baltimaade ja Vene riigimõtte tuleviku pärast on riigil täielik kohus, Eesti ja Läti maa pärisrahvaid niisama kui Leedu, Poola ja teisi piirirahvaid nende rahvuslikes iseloomulises edenemises kõige suurema hoolega toetada, vähemalt nende rahvuslist iseolemist mitte kunstlikult nõrgendada! [---] Eesti ja Läti rahvas on elav vall Vene riikluse kaitseks Läänemere piirimaal. Meie täidame Vene riigimõtte teenistuses tähtsat piirivahi ülesannet. Eesti rahval on täielik õigus loota, et sel ajal, kui teistele riigikodanikkudele õigust välja jagatakse, mida nende loomuliseks edenemiseks tarvis läheb, ka Eesti rahva elunõuded mitte tähele panemata ei jää!*²⁴⁴

Vene impeeriumi truu rahvana mõtestatakse Postimehes eestlasi, ülejäänud Euroopat võrdluseks tuues kui rahvast, kes kaitseb kogu Vene riiki suureneva sakslaste surve eest – see oli midagi, millega arvati, et venelased ise hakkama ei saaks:

*Kindel on, et kui olud juba sedavõrd edenenu on, siis Saksamaa elanikkude üleaarne osa enesele lähemast ümbrusest looduslike tungide sundusel väljapääsemise teed otsib. Prantsusemaa, Helvetsia, Austria Böömimaa, Põhja-Euroopa väike-riigid Belgia, Hollandi, Daanimaa oma rahva hariduslike ja majanduslike võimu poolest ometi sakslasele alla ei jää! Kuid Ida maa rahvas? [---] Sakslane on venelasest majanduslikes võitluses üle, nagu Saksa asundused Volga ääres, Kaukasias, Krimmis, Novgorodis jne. näitavad. Sakslane ei saa aga eestlasest mitte jagu!*²⁴⁵

Kuigi oldi lojaalsed Vene impeeriumile, väljendati vabadusepäevade ajal avalikult ka Eesti tihedat vaimset sidet muu Euroopaga, mis jäi väljapoole Vene impeeriumit. Läänepoolsed

---

²⁴³ 1905. aasta aprillis ja mais tuli valitsus erinevate õiguslike järeleandmistega vastu meelevaldajatele Poolas, lubades klassiruumides kasutada poola keelt ning õpetada poolakeelseid kristlikke tekste. Samuti rajati Varssavi ülikooli poola keele, kultuuri ja ajaloo õppetoolid. Järeleandmised olid ellu kutsunud eesmärgiga leevendada ulatuslikku rahulolematust võimu suhtes, ent seda mõju neil ei olnud. Vt **A. Ascher**. *The Revolution of 1905: Russia in Disarray*, lk 158. Ka anti samal ajal luba kasutada leedu keelt erinevates kooliastmetes. Vt **D. Staliūnas. & Y. Aushima**. *The Tsar, The Empire, and The Nation: Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905-1915*. Central European University Press, 2021, lk 40.

²⁴⁴ Kui neile, miks siis mitte ka meile?!. *Postimees*, 12.05.1905.

²⁴⁵ Samas.

liberaalsemad riigimudelid olid neile eeskujuks ning ideaalis loodeti, et ka Vene impeerium areneb rahumeelsel teel n-ö läänelikumaks riigiks:

*Kaua oleme meie pidanud nagu vangid lääne poole vaatama ja südamis selle üle kadedust tundma, kui palju vabamates ja lähedamates oludes lääne rahvas võib hingata. Olgu küll, et nende seisukord eemalt nagu roosilisem paistab olema, olgu küll et nende olukorda mõni kord meile ka liigagi kiideti, aga see on ikkagi õige, et neil mitmepidi lähedam oli elada kui meil. Neist köidikutest, mis meid sidusivad, ei teadnud nemad enam kõnelda, nende käed ja jalad olid ahelate vermetest juba tublisti ära paranenud.*²⁴⁶

2.1.3. Võrdlused välismaailma ja ajalooa

Nagu juba eelnevad tsitaadid näitlikustavad, toodi muutusterohkel 1905. aastal Postimehes pidevalt näiteid mujalt Euroopast ja Euroopa ajaloost, et paremini mõtestada Eestis aset leidvaid sündmusi ning tendentse. Juba kevadise märgukirjade kampaania ajal, kritiseerides Uudiste radikaalsemaid ning sotsiaaldemokraatlikke ettepanekuid, tuuakse Postimehes välja, et ühiskondlikud ja poliitilised arengud ideaalide suunas saavad olla vaid evolutsioonilised. Vastasel juhul kordub 1848. aastal Lääne- ja Kesk-Euroopas läbielatu, mil revolutsiooniline tegutsemine viis hoopis tagurlike tulemuste ja tagasilöökideni:

Mõned ei suuda kuidagi unistusest lahkuda, kui oleks võimalik maksvat korda, mille aluseks aastasadade pikkune arenemine on, ühel hoobil koguni teiseks muuta. Tõsi küll, seltskonna piirita ärevuse ajal ei ole vahet iseäranis raske kõike vana purustada ja täiesti uut silmapilguks asemele seada. Meie ütleme „silmapilguks“ ja „seada“, kuid mingilgi tingimisel mitte „ehitada“, sest selleks läheks kindlat alust tarvis, et kestvate ja korralist ehitust valmistada. Rahvas on väga kaua aega mitte üks ilma poliitiliste, vaid osalt ka kodanliste õigusteta elanud, tema eest on kui kõige väetima alaealise eest vahethoidmata hoolitseda püütud, ja nüüd peab ta korraga täisealiseks saama.

*Unustatakse nähtavasti, missugune rusuv tagakiusamine pärast 1848. aasta liikumist Saksamaal, Prantsusmaal ja Austrias valitsema hakkas...*²⁴⁷

---

²⁴⁶ Kumba kätt? I. Postimees, 16.11.1905.

²⁴⁷ Nende märgukiri. Postimees, 14.06.1905.

Hoiatavad võrdlused nii 1848. aasta kui ka varasemate revolutsioonidega korduvad samuti sügisel, kui lugejatele tutvustatakse Inglismaa ajalugu ning seda, kuidas inglastel õnnestus „Rahvaste kevadet“²⁴⁸ vältida ning oma ühiskonda ja riiki edendada ilma raputavate pööreteta:

*Inglismaa on oma riigikorra muudatustes aegapidi, aga kindlalt ja kõikumatult talitanud, mitte uisapäisa ja üle pää-kaela edasi tormates, nagu see mitmetes kindlamma [maismaa] riikides vahel on sündinud. Aga otse selle tõttu on Inglismaa ka käre tagurlusevoolu eest kaitstud, mis mujal maades vahel valitsenud ja kõik kähku saadud uuendused ajuti jälle ära pühitud on. (Prantsusmaal 1815 ja Hispaanias 1822. a järel, Saksamaal ja Austrias osalt ka 1848. a liikumiste järel).*²⁴⁹

Eriliseks eeskujuks peetaksegi Postimehe ringkonnas Inglismaad selle riigiõiguslikku süsteemi tõttu ja kuidas see oli saavutatud. 30. oktoobri koosoleku algusjärgus tekkis Postimehe protokoll järgi terav arutelu inglaste keskaegse Magna Carta ümber,²⁵⁰ kuna seda nähti mitte kuninga kingitusena rahvale, vaid rahva enese välja võideldud õigusaktina.²⁵¹ Magna Carta näib olevat koosolekul olnud inspireeriv nendele, kes soovisid tungivat ja teravat võitlust keskvõimuga pidada.²⁵² Koosoleku juhataja Tõnisson aga ei leppinud sellise tõlgendusega Magna Cartast, vaid vastas, et Inglise õigused 1215. aastal ei olnud mitte lihtsa vägivallega saadud, vaid rahva ja maa asemikkudena astusid seisused kindla korra alusel oma nõudmistega ette ning kuna kuningavõim oli parasjagu nõrk, andis see järele.²⁵³

Kuigi Magna Carta oli 30. oktoobri koosolekul vaid lühikest aega arutluse all, võeti juba nädal aega hiljem selle ajaloolise õigusakti põhjalikum selgitamine Postimehe veergudel ette. Neljaosalises tekstis „Magna charta libertatum“ kirjeldatakse selle akti tagamaid ja seda, kuidas Inglismaa on maailma eeskujulikumaid riike oma vabaduste ja seaduste poolest ning kuidas need on saavutatud rahumeelsete reformide teel.²⁵⁴

---

²⁴⁸ 1848. aasta revolutsioone tuntakse teistes Euroopa keeltes ka sümboolse üldnimetuse järgi „rahvaste kevadena“ (ingl *Springtime of the Peoples*, pr *Printemps des peuples*, sks *Völkerfrühling*, sm *kansojen kevääksi*).

²⁴⁹ Magna charta libertatum 4. *Postimees*, 10.11.1905.

²⁵⁰ Kuningavõimu piirav Inglise põhiseaduslik akt, millele kirjutas 15.06.1215 alla Inglise kuningas John Maata.

²⁵¹ Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast. *Postimees*, 31.10.1905.

²⁵² Samas.

²⁵³ Samas.

²⁵⁴ Magna charta libertatum 1–4. *Postimees*, 07.11.1905; 08.11.1905; 09.11.1905; 10.11.1905.

Teine piirkond, mida Postimehes analüüsitakse, oli traditsiooniline „vanem vend“ Soome. Soomet tajuti kodumaast samm ees olevana ning seda nii heas kui kohati ka halvas. 30. oktoobri koosolekul vaidles Peterburis resideeruv meditsiinidoktor Peeter Hellat, et soomlastel õnnestus „sandarmid vägivallega minema saata“, kuna neil oli julgust võidelda.²⁵⁵ Sellest peaksid eeskuju võtma ka eestlased, kuna palumise tagajärjeks on senimaani olnud vaid vangimaja ja Siber.²⁵⁶ Taas luuakse seos välismaailmaga, viidates kuidas vägivaldne võitlus on viinud mujal eduni.

Mõnevõrra hiljem samal koosolekul jagab juhataja Tõnisson arvamust, et Soomes on suutnud rahvas oma sõna maksmata panna, kuna on ühise rahvusliku rinde moodustanud keskvõimu vastu. Soomlased pole seega edukad mitte seetõttu, et osad neist kasutavad vapralt keskvõimu vastu jõudu, vaid kuna nad on suutnud luua ühisrinde:

Mis toob meile vabaduse püüdmistes võidu kätte? Mitte see, kui haritlased etteotsa astuvad, ehk üliõpilased ehk töölised. Nemad on juba aastate kaupa verd valanud, aga ei ole ometi võitu saanud. Miks aga hakkas isevalitsus nüüd vaaruma? Sellepärast, et kõigest rahvast, tervest maast tunne läbi käis: nüüd tahame vabad olla, peame vabad olema! Esimeseks nõudmiseks siis, kui midagi tahame kätte saada, on, et võimalikult kõike rahvast, kõiki rahvaid ühe osa võtma kutsutakse. [---].

Ja mis läbi võitlevad soomlased? Üle terve Soomemaa oli ühendus olemas. Kõik töötasid ühes meeles, sellepärast läks asi ilma verevalamiseta. See ühine korraldus tõi jõudu ja andis hoogu. Ja mis nõudsid soomlased? Nad nõudsid: meie seaduslik kord, mis meilt riisuti, hakaku jälle maksmata! Töörahas astus oma erakondmisest üleüldise asja eest tagasi. Meie võime siin teha, mis tahes otsuseid: ei ole meil kõik ühes nõus, siis ei ole meil otsustel midagi tähendust.²⁵⁷

Mõned päevad hiljem, 9. novembril, kirjutab aga Tõnisson, et oma sihtide seadmisel ei saa eestlased olla soomlastega ühesugused, kuna kahe rahva olud ja võimalused on liiga erinevad, sõnades lausa, kuidas eestlastele „Soome eeskuju sünnib niisama vähe kui sadul sääse selga.“²⁵⁸

---

²⁵⁵ Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast 2. *Postimees*, 01.11.1905.

²⁵⁶ Samas.

²⁵⁷ Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast 3. *Postimees*, 02.11.1905.

²⁵⁸ Meie seisukoht praeguses wabastuse-woolus III. *Postimees*, 09.11.1905.

Soome eripära võrreldes eestlastega väljendus Tõnissoni arvates selles, et soomlastel juba eksisteeris varasemalt (alates 1809. aastast) Soome Suurvürstiriigi näol iseseisev omavalitsus, mis venestusreformidega ebaõiglaselt kaotati. Soomlased erinevalt eestlastest võitlesid seega oma kaotatud iseseisvuse eest, mida eestlastel pole kunagi olnudki. See tähendas ka seda, et Tõnisson ei pidanud Soomet, erinevalt Eestist ja Lätist, Vene impeeriumi loomulikuks osaks. Tema sõnades:

*Venemaa tõsisele edenemisele ei ole sugugi tarvis, et Soomemaa Venemaaga ligemas ühenduses seisaks. Palju enam saab iga riigimees aru, et Vene riigimõttel tarvilik Soomemaalt midagi otsida ei ole.*²⁵⁹

Eesti ja Läti on samas ajalooliselt olnud Vene impeeriumi orgaanilised osad, mille kohta kirjutab Tõnisson samas tekstis järgmist:

*Mõteldagi ometi selle pääle, et Venemaa suurem riigimees Peeter Suur Läänemerd Venemaa aknaks tunnistas. Niikaua kui Venemaa seista tahab, olgu see ainuvalitsuse või vabariigi kujul, ei saa tema ilma Baltimaadeta ja Läänemere sadamateta mitte läbi. See on hellem koht Vene ilmariigi keha küljes. Ei ole mõteldagi, et nüüd Venemaa riigimõte seda kannataks, kui Baltimaade rahvad endid Vene riigi küljest koguni vabaks teha tahaksid.*²⁶⁰

Kolmanda näitena Soome ja Inglismaa kõrval oli levinud Postimehe veergudel otsida paralleele Poolaga. Poola pälvib palju tähelepanu, kuna oli 1905. aastal üks kõige mässumeelsemaid piirkondi impeeriumis. Võrdluseks annab aluse poolakate positsioon impeeriumi läänepoolse vähemusrahvusena, nagu seda olid eestlasedki. Postimehes käsitletakse Poolat sarnasena Soomele. 30. oktoobri koosolekul tõuseb Poolagi esile kui näide, mida kasutavad vägivalla pooldajad nagu Peeter Hellat, et leida endale toetust:

*Ka Poolamaal on vägivalda tarvitatud, paljud on langenud, – aga ainult selleläbi said nad eile isevalitsuse [---].*²⁶¹

---

²⁵⁹ Samas.

²⁶⁰ Samas.

²⁶¹ Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast 2. *Postimees*, 01.11.1905. Pole selge, missugust isevalitsust on siinkohal täpselt silmas peetud.

Poola aga ei muutu selliseks arutelu objektiks, nagu seda oli Soome. Hellatile vastatakse alles koosoleku lõpus, kui tehakse kokkuvõtteid. Soome ja Inglismaa eeskujule heites mainitakse taas ka Poolat, ehkki päris täpselt ei selgitata, miks Poola eeskujule ei sobi. Võib arvata, et seda seletab üldine Postimehe ringkonnas domineeriv vastasus revolutsioonilise vägivalda suhtes ja hirm selle ees:

Anti nõu meie peaksime omavalitsuse kohe käima panema, ilma Peterburist hoolimata. Kinnitati ka, Soomes, Inglismaal, Poolamaal võetud õiguseid vägivaldaga. Teiselt poolt tähendati: Inglismaal nõudsid seisused ühel meelel ja kuningas, kelle võim juba nõrgestatud, pidi järele andma. Soomes oli rahvas ühendatud, isegi töölisseisus astus oma nõudmistes tagasi, kui endine põhjuseadus tagasi anti. Õpime sellest, et meil vägivaldaga midagi ei ole päälle hakata. Ja siis: iga seisus astugu välja, mitte üksikud.²⁶²

Vägivald, mida Poolas kogeti, hirmutas Tõnissoni. Ta süüdistas selles ka keskvalitsuse mõtlematust kehtestada Poolas sõjaseisukord,²⁶³ mis endaga tema silmis midagi positiivset kaasa ei toonud, vaid aitas vägivaldsetele tendentsidele pigem kaasa:

Lodz ja Varssav olid juba ammu sõjaseaduse all, millest „kõige valjemal viisil“ kinni peeti. Ja ometi ei vähenenud sääl rahutused, vaid võtsid jõudu juurde. Nüüd pannakse korraga terve Poolamaa sõjaseaduse all, ilma et põhjenduseks midagi asjalikku ette toodaks.²⁶⁴

---

²⁶² Rahvakoosolek poliitiliste õiguste pärast 4. *Postimees*, 03.11.1905.

²⁶³ Sõjaseisukord kehtestati kogu Poola kuningriigis 28. oktoobril vana kalendri järgi (10. november uue kalendri järgi). **R. E. Blobaum**. *Rewolucja. Russian Poland, 1904–1907*. Ithaca & London: Cornell University Press, 1995, lk 150.

²⁶⁴ Wana wiisi 1. *Postimees*, 02.11.1905.

2.2. Uudised – rahvosluse ja marksismi vahel

2.2.1. Programmilised nõudmised ja ideed

Tekstid, mida Uudistes enne kevadist märgukirjade kampaaniat avaldatakse, olid stiililt peaaesjalikult kirjeldavad ning sisu poolest mõõdukad. Arvamusi ja seisukohti avaldatakse ühiskondlikel ning poliitilistel teemadel vähem kui näiteks Postimehes. Palju arutletakse kodumaaga seonduvalt kooli-, nais- ja omavalitsusküsimuste üle, millega seoses aga midagi pöördelist välja ei pakuta.²⁶⁵

Esimeste julgemate soovide ja visioonide välja käimine sai võimalikuks alles kevadise märgukirjade kampaaniaga, millele Uudiste toimetus vastas maikuu lõpus. Enne, kui formuleeriti oma märgukiri, kritiseeriti põhjalikult 10. kuni 24. maini nii Postimehe kui ka Nordlivländische Zeitungi märgukirjasid.²⁶⁶

Äärmise põhjalikkusega võetakse Uudiste poolt ette Postimehe märgukirja arvustamine neljaosalises kirjatükis, milles kritiseeritakse iga selle punkti. Uudised teavitas oma lugejat, et algselt olid ka nende ja Oleviku toimetuste esindajad kutsutud Postimehe poolt ühist märgukirja koostama, ent kuna nende vaated läinud viimase toimetusega liiga lahku, jäi see ühine ettevõtmine katki.²⁶⁷ Teema, milles poolte vaated eriti Uudiste põhjal erinesid, oli omavalitsusküsimus. Uudised tsiteerib Postimehe nägemust demokraatlikust omavalitsusest, milles kohalik rahvas saab asemikkude kaudu otsustada, kuidas omavalitsust valitseda ja hallata.²⁶⁸ See põhimõte aga kõrvutatakse Postimehe arvamusel valimisõigusest, mille järgi laieneb õigus valida igapähe ainult tingimusel, kui kõigile ühiskonnas on määratud maamaksu maksmise kohustus.²⁶⁹ Uudistes leitakse, et säärane seisukoht iseloomustab tüüpiliselt jõukate vabameelsete (ehk liberaalide) arusaama demokraatiast, milles valimisõigus saab laieneda kõigile ainult juhul, kui kõik, olenemata jõukusest, võrdsetel alustel makse maksavad.²⁷⁰ Õigupoolest tähendas see Uudiste toimetaja arvates ka seda, et Postimehe visioon ühtib

---

²⁶⁵ Vt nt: Rohkem vabadust!. *Uudised*, 08.02.1905.; Kodumaa naisterahvastele. *Uudised*, 01.04.1905; Meie linnade omavalitsus 1. *Uudised*, 26.08.1905.

²⁶⁶ Märgukirjadest 1–4. *Uudised*, 13.05.1905; 17.05.1905; 20.05.1905 & 24.05.1905.; Mis Balti saksad ja nende poliitilised sõbrad kõige pealt nõuavad ja kätte saada püüavad. *Uudised*, 10.05.1905.

²⁶⁷ Märgukirjadest 1. *Uudised*, 13.05.1905

²⁶⁸ Märgukirjadest 3. *Uudised*, 20.05.1905.

²⁶⁹ Samas.

²⁷⁰ Samas.

keskvõimu ja baltisakslaste omaga.²⁷¹ Uudised jätkas ise vaesemad kihid üldse maksustamata ega seoks maksude- ning varaküsimust valimisõigusega.²⁷²

Uudiste enda märgukiri koosnes konkreetsete sooviavalduste nimekirjast ning üldisemast kirjeldusest, milles selgitatakse Eesti viletsate eluolude tagamaid.²⁷³ Nende sooviavaldused on järjestatud nõnda, et eespool on ära toodud üldist riigikorda puudutavad ettepanekud ja tagapool kohalike probleemide kohta käivad ettepanekud.

Oma üldistes nõudmistes, mis puudutavad kogu Vene impeeriumi reformeerimist, on Uudiste ringkonna visioonid sarnased Postimehe omadega, ent oma ettepanekutega läksid nad kaugemale. Nii nagu Postimehes, tehti ka Uudiste veergudel ettepanek riigivolikogu ehk parlamendi loomiseks, millel oleks seadusandlik võim, õigus võtta vastutusele riigiametnikke ja öelda sõna sekka riigieelarve koostamisel.²⁷⁴ Nagu juba eelnevas Postimehe-kriitikas nii rõhutatakse ka oma märgukirjas, et valimisõigus ja valituks saamise õigus peavad olema kõigil, kes on täisealised ja vaimselt terved.²⁷⁵ Et demokraatlikud protsessid saaksid toimida, nõutakse ka põhilisi kodanikuvabadusi, millest peamised on sõna-, trüki-, usu-, südametunnistuse ja streikimise vabadus.

Eriti kaugele minevad olid nende omavalitsust puudutavad punktid, milles nad rõhutasid rahvaste ja rahvuste tähtsust ning õigusi:

*Kõigil rahvastel ja igal üksikul rahva liikmel meie riigis peavad riigi põhjusseaduste järele igas asjas ühesugused õigused olema. Igal rahval meie riigis peab kulturaliseks, majandusliseks ja õigusliseks edenemiseks takistamata vabadus olema, nii et ühelgi rahval või rahva liikmel õigusi, tema rahvuse pärast, teise kasuks milleski asjas ei tohi kitsendada.*²⁷⁶

Sisuliselt nõutakse kõigile Vene impeeriumi rahvastele enesemääramisõigust ning eestlastele autonoomiat Vene impeeriumis. Konkreetselt autonoomia välja ütlemisega (vene keeles) astus

---

²⁷¹ Samas.

²⁷² Samas.

²⁷³ Märgukiri 1 & 2. *Uudised*, 25.05.1905 & 31.05.1905.

²⁷⁴ Märgukiri 1, *Uudised*, 25.05.1905.

²⁷⁵ Samas.

²⁷⁶ Samas.

Uudiste ringkond suhteliselt revolutsioonilise sammu, mida varem polnud legaalsed eestikeelsed ajalehed teinud:

Üksikutele rahvastele ja riigi osadele, kui rahvas tarvilise arvab olevat, üleüldise maaomavalitsuse (областная автономия) sisseseadmiseks õigus anda. Niisuguse maa-osa omavalitsuse ülesandes on rahva sisemine elu korraldus, nagu põllupidamine ja tööstuse, rahvahariduse ja arstiabi saamise olude, õiguslise korra paremale järjele seadmine, kohustavate määruste andmine ja kohaliste maksude määramine ning üleüldse rahva hea käekäigu eest hoolitsemine, ilma et riigivalitsusel õigus oleks ennast maa-osa omavalitsuse sisemise elu ja tegevuse sisse segada, peale üleüldise järelevaatamise, et riigi põhjusseadusi ei rikutaks.²⁷⁷

Tõeline emantsipatsioon tsensuuri lõdvenemise tõttu saab Uudiste toimetuses teoks vabadusepäevade algusega. 22. oktoobri number, esimene 17. oktoobri manifesti järgne, erines väga oma sisu ja stiili poolest eelmistest numbritest. Selle juhtkiri „Uus riigikord“ kasutas julgelt sõna „revolutsioon“, mis varem oli olnud positiivses tähenduses tabu, ning tõi lugeja ette tõelise ja otsesõnalise sotsiaaldemokraatliku poliitilise kava:

Vana lõhenenud riigikord on pudenemas ja uus – tekkimas. Mõlemate vahel on elu ja surma peale võitlus alanud, mida revolutsioniks nimetatakse.

Võitluse alustajaks ja pealetungijaks on uus kord. [---]

Praegune revolutsion hävitab võidule jõudes senised seisused. Nende asemele jäävad ainult kaks klassi ja nimelt kapitali omanikud – kapitalistid ehk kodanlased – ja kapitali loojad – töörahva klass ehk proletariat.

Vana riigikorra all kannatas ja kannatab kõige rohkem proletariat. Sellepärast just tõusiski ta üles vana korra vastu võitlema ja kõik, mis revolutsion senini võitnud on, tuleb proletariaadi võiduks lugeda. [---]

Täielikust võidust ei või veel juttugi olla. Proletariadil tuleb edasi võidelda ja niikaua edasi võidelda, kuni täielik rahva-võim kõige demokraatlikumal alusel maksuma saab. Ainult siis, kui riigi-volikogu igasse riigi elusse puutuva küsimuse kohta otsustava võimuga ja volikogu ning omavalitsuse tegelaste valimistes üleüldine, otsekohene, üheõigusline ja sala

---

²⁷⁷ Samas.

healetamise õigus, sugu peale vaatamata, maksma hakkab, ainult siis võib ütleda, et praegune revolutsion on sihile jõudnud.

Niisugune riigikord teeb proletariadile võimalikuks takistamata uut võitlust, uut revolutsioni kapitali, kui kodanlise omanduse õiguse – eraomanduse – vastu algada. Kui proletariat ka selle teise revolutsioni võidule viib, s. o. kui klassivahed selle läbi ära kaovad, et kapital seltskonna ühiseks omanduseks saab, siis on proletariaat ennast inimesesoo kultuurilises edenemises lõplikule võidule viinud.²⁷⁸

28. oktoobri lehes avaldatakse juba tõsist kriitikat riigivõimu hea tahte ja tegelike muutuste osas – tegelikke muutusi ei kutsuks nende arvates ealeski ellu riigivõimu esindajad, vaid seda saab teha ainult rahvas ise, kes peab võimu enda kätte haarama:

*Alles siis saab kord jalale, kui rahvas ise korra oma kätte võtab. Vana kord peab täiesti ära kaotama, uue korra peab tõesti rahvas ise jalale seadma. Valitsuse ringkonnad on selles täiesti jõuetud, sest uus kord ähvardab ju need ringkonnad hoopis nii ütelda „leivast lahti lasta“.*²⁷⁹

Selle peale küsitaksegi Uudistes „Mis siis ette võtta ja kuidas edasi minna?“²⁸⁰ Vastusena sellele küsimusele nõutakse kiiremas korras ajutise rahva omavalitsuse sisse seadmist.²⁸¹ Nimetatud omavalitsus pidi olema neljaastmeline ning ühendama endas kõik kolm Balti provintsi.²⁸² Esimene aste oleks hõlmanud valdasid ja linnasid, teine maakondasid, kolmas eesti ja läti rahvuslike piiride järgi eraldatud provintse ning neljas oleks olnud üleüldine Baltimaa omavalitsus, mis oleks kohtunud Valga linnas.²⁸³ Kõikidesse astmetesse pidi rahvas saama proportsionaalse valimissüsteemi alusel valida volinikke.²⁸⁴ Ajutise omavalitsuse ülesandeks pidi olema kohalikul territooriumil peaasjalikult korra hoidmine; ka hariduselu, maksude ja kohtute administreerimine ning uue põhiseaduse koostamine, mille heakskiitmist loodeti tulevaselt üleriiklikult asutavalt kogult.²⁸⁵ Ajutisi omavalitsusi nähtigi eksisteerimas nii kaua, kuni „uus riigikord“ ja põhiseadused on omavalitsuses maksma hakanud.²⁸⁶

²⁷⁸ Uus riigikord. *Uudised*, 22.10.1905.

²⁷⁹ Segane ja kõikuw seisukord. *Uudised*, 28.10.1905.

²⁸⁰ Mis siis ette võtta ja kuidas edasi minna?. *Uudised*, 28.10.1905.

²⁸¹ Samas.

²⁸² Samas.

²⁸³ Samas.

²⁸⁴ Omavalitsuse walimised. *Uudised*, 28.10.1905.

²⁸⁵ Ajutise omavalitsuse ülesanded. *Uudised*, 28.10.1905.

²⁸⁶ Ajutise omavalitsuse kestvus. *Uudised*, 28.10.1905.

Uudiste ringkonnast välja kasvanud föderalistlik erakond ESDTÜ ei jõudnudki 1905. aastal ametliku programmi sõnastamiseni, mis pidi ilmselt teoks saama ESDTÜ toimumata jäänud kongressil.²⁸⁷ Küll aga ilmus ajalehes 8. novembril programmi kava,²⁸⁸ mis trükiti sõna-sõnalt ära eraldi brošüürina, kusjuures viimase lõpust leidis lugeja ka „Marseljeesi“ sõnad.²⁸⁹

ESDTÜ programmi kava kattus suuresti Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (edaspidi VSDTP) omaga,²⁹⁰ toonitades, et nende lähemaks ülesandeks on, nagu teistelgi Venemaa sotsiaaldemokraatlikel parteidel, isevalitsuslik riigikord kukutada ja selle asemel demokraatlik vabariik sisse seada, milles kehtiks põhiseadus.²⁹¹

ESDTÜ programmi kava algab olude kirjeldusega, milles rõhutatakse töölisklassi juhtivat positsiooni ühiskonnas ja ühiskondlikus arengus ning kõige suurema rõhujana tuuakse välja isevalitsuslik riigikord.²⁹² Edasi on ära jaotatud konkreetsed nõudmised kolmeks osaks. Esimene osa puudutab üleriiklike ja kohalike küsimusi nagu ühekojalise parlamendi sisse seadmine, omavalitsust kõikidele Venemaa rahvastele, sõjaväe ära kaotamist, kodanikuõigusi ja administratiivküsimusi. Teises osas on nõudmised, mis puudutavad tööliste õigusi, nagu kaheksatunnine tööpäev, pensionisüsteem, palgaküsimused ja järelevaatajad tehastesse. Kolmandas osas puudutatakse talupoegkonna õigusi nagu seisuslike maksude ära kaotamine, mõisamaade ümber jagamine ja mõisnike eesõiguste ära kaotamine.

2.2.2. Kesksed arutelud ja küsimused

Revolutsioonista põhilised poliitilised arutelud toimusid Uudiste veergudel n-ö kahel rindel: esiteks oldi vastamisi Postimehe ringkonnaga küsimuses, missugune peaks olema revolutsiooni siht ja teine rinne oli tsentralistlikult meelestatud sotsiaaldemokraatide vastu, kes polnud ühel meelel Uudiste ringkonna seisukohtadega n-ö rahvusküsimuse ja parteilise organiseerumise teemal (tsentralismi-föderalismi vastuolu).

---

²⁸⁷ Kongressi loodeti organiseerida juba millalgi detsembris. Vt Põllutööliste kongressi ja Eesti Sotsiaaldemokraatlike Tööliste Partei organiseerimise asjus. *Uudised*, 22.11.1905.

²⁸⁸ Eesti Sotsiaaldemokraatlike Tööliste Ühisuse programmi eelplaani. *Uudised*, 08.11.1905.

²⁸⁹ *Eesti Sotsiaaldemokraatlike Tööliste Ühisuse programmi eelplaani*. Tartu: [ESDTÜ] Tartu osakond, 1905.

²⁹⁰ **T. Karjahärm & V. Sirk**. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*, lk 249.

²⁹¹ Eesti Sotsiaaldemokraatlike Tööliste Ühisuse programmi eelplaani. *Uudised*, 08.11.1905.

²⁹² Samas.

Uudiste ringkonnal oli ühiskonna arenguviisist ning revolutsiooni eesmärgist marksistlik arusaam. Käimasolevad murrangud olid nende jaoks vaid vaheetapiks pikemas klassivõitluses, mis pidi lõppema täielikult klassidest vaba ja ühisvaraga (sotsialistliku) ühiskondliku korraga, milleni sillutab tee töölisklass, nagu kirjutatakse ESDTÜ programmi kava sissejuhatuses:

Ühtlasi kogub tehnika täienemine töötamise abinõud üksikute isikute kätte ja muudab töö kapitalistlikes ettevõtetes üleüldiseks ning teeb seda ikka rutemini võimalikuks, et kapitalistlike tööstuse-viisi asemele sotsialistline tööstuse-viis võib astuda, kus töötamise abinõud [---] klassivõitluse teel sotsialse revolutsiooni läbi terve seltskonna omanduseks saavad ja töötamist ennast üleüldise plaani järele toimetatakse ning korraldatakse.

Sotsialistlike tööstuse-viisi juures on kõikide seltskonna liikmete hea seisukord ja kõigipidine edu kindlustatud, ning siis ei ole enam seltskond niisugusel viisil kui praegu klassidesse jaotatud ega pea üks seltskond teise orjaks olema.²⁹³

Revolutsioonilistel vabadusepäevadel, kui näis, et reaalne areng sellise ühiskondliku korra poole on aset leidmas, tekkis aga poleemikas Postimehega üles küsimus, kuivõrd õigustatud on rahvapoolne jõu ning vägivalla kasutamine, et oma seisukohti marksismi vaimus maksmata panna. Kuigi programmilistes positsioonides oldi agressiivselt häälestatud, kõneldi „võitlemisest“²⁹⁴ ja „korra enda kätte võtmisest“²⁹⁵ ning ka Postimehes süüdistati neid vägivallale õhutajatena („Nüüd tulevad südametunnistuseeta inimesed ja hüüavad avalikult ajalehtedes rahvast üles sõjariistu kätte haarama“),²⁹⁶ kirjutati 4. novembri Uudistes, et Tartu tööliste juhid ja kõnepidajad on kutsunud rahvast üles justnimelt vägivalla vastu olema:

Mitte rüüstamise, purustamise ja tapmise abil ei looda ega püüa sotsialdemokratia oma idealisid kätte saada s. o. võidule jõuda, vaid kindla plaani järele korraldatud võitluse teel vana korra vastu. Niisugused võitluse abinõud võivad väga mitmesugused olla, näituseks üleüldine poliitiline streik, üleüldine vana korra boikoteerimine, mis revolutsioonilise omavalitsuse sisseseadmise võimalikuks teeb, jne.²⁹⁷

---

²⁹³ Eesti Sotsialdemokratilise Tööliste Ühisuse programmi eelplaani. *Uudised*, 08.11.1905.

²⁹⁴ Uus riigikord. *Uudised*, 22.10.1905.

²⁹⁵ Segane ja kõikuw seisukord. *Uudised*, 28.10.1905.

²⁹⁶ Meie seisukoht praeguses vabaduse-woolus III.. *Postimees*, 09.11.1905.

²⁹⁷ Wale vastu. *Uudised*, 04.11.1905.

Uudiste juhtkiri nagu „Seltsimehed, töölised“ 22. novembrist aga annab aimu, et kui sündmused on jõudnud vägivaldse võitluseni, on selle alustajaks olnud alati vastaspool, kelle suhtes vägivaldne ja verine vastuhakk revolutsiooniolukorras on õigustatud:

Ühelt poolt vangistus, pekmine ja tapmine, teiselt poolt kurnamine ja rõhumine...

Meie kannatus lõppes. Meie, töölised, astusime verisesse võitlusesse oma vaenlaste – isevalitsuse ja kapitalistide klassi – vastu, et enesele inimese õigusi ja paremat tulevikku võita.²⁹⁸

Siiski näib, et Uudistes pigem üldjuhul hoidutakse vägivaldsete võitlusmeetodite üle arutlemisest. Rahvapoolset vägivalda ei mõisteta hukka, kuid samas ei kutsuta ka otseselt üles kedagi vägivaldselt karistama või kätte maksma. Ka ei sõnastata ESDTÜ programmi kavas, kuidas suhtuda vägivalda kui võitlusvahendisse. Näib, et nii nagu Postimehes, ei tunta Uudiste ringkonnas muret stiihilisest vägivallast tekkiva kaose pärast. Pigem isegi usutakse, et relvastatud rahvas on ohutum kui riiklik sõjavägi, nagu võib arvata ESDTÜ programmi kava esimese osa 11. punktist:

Alalise sõjaväe ärakaotamine. Tervele rahvale antakse sõjariistad kätte ja õpetatakse sõjariistu tarvitama.²⁹⁹

Nii-öelda teine rinne, millel Uudistes sõnadega võitlust peeti, oli kohalike VSDTP tsentralistide vastu. Kuigi see löhe teravnes juba millalgi 1905. aasta suve alguses, ilmus see ajalehe teel avalikkuse ette alles pärast 17. oktoobri manifesti. Peeter Speek on 1930. aastatel meenutanud, et pigem püüdis ta ärielistel kaalutlustel vältida avalikku vastasseisu tsentralistidega (nimetab neid tagantjärele vähemlasteks) Uudiste veergudel.³⁰⁰

4. novembri tekstis „Sotsial-demokratilise tööliste erakonna organiseerimisest“ andis teksti autor töölistele juhiseid, kuidas organiseerida parteilisi rakukesi, mis hiljem suuremaks eestlaste erakonnaks saavad ühineda.³⁰¹ Selle teksti lõpus andis autor ka ülevaate küsimusest, kas tekkiv sotsiaaldemokraatlik erakond peaks teiste sotsiaaldemokraatlike erakondadega

---

²⁹⁸ Seltsimehed, töölised!. *Uudised*, 22.11.1905.

²⁹⁹ Eesti Sotsiaaldemokratilise Tööliste Ühisuse programmi eelplaan. *Uudised*, 08.11.1905.

³⁰⁰ RA.ERA.4397.1.10, L 3–4. P. Speeki käsikiri „Mälestuse märkmed“ K. Rugast.

³⁰¹ Sotsial-demokratilise tööliste erakonna organiseerimisest. *Uudised*, 04.11.1905.

ühinema föderalismi või autonomistliku (ehk tsentralistliku) printsiibi alusel.³⁰² Mõnevõrra üllataval kombel ei andnud autor kummagi poole suhtes hinnanguid, vaid väitis, et sellele küsimusele tuleb lahendus leida arutelude ja vaidluste teel:

*Missugusel alusel eestlaste seas töötav sotsial-demokratiline tööliste erakond ennast teiste s.-d. erakondadega peab ühendama – selle küsimuse jätame praegu siin lahtiseks ja avame lehe veerud vaidlemiseks selle küsimuse kohta mõlematele pooltele – föderalistidele ja autonomistidele. Pärast poole avaldab lehe toimetus selle küsimuse kohta ka oma seisukoha.*³⁰³

Esimene selline vaidlus lehe veergudel leidis aset 15. novembril, kui Uudistele saadavad oma avaliku protesti VSDTP Tartu, Riia ja Tallinna osakonna liikmed, kusjuures viimasest kahest linnast on kummastki vaid üks allakirjutanu.³⁰⁴ Nagu lugeja võis aimata juba pealkirjast „Avalik protest“, ei puuduta teksti sisu ideoloogilisi küsimusi, vaid ESDTÜ liikme Gottlieb Asti halba käitumist, kui viimane tööliste koosolekul konkureerivat erakonda (VSDTP-d) ja nende liikmeid erapoolikult kohtles:

*Kõik see oli nii alatu, nii läila... Ühisuse poolehoidjad tegivad kära, püüdsivad meie kõnelejate häält karjumise ja vilistamisega kinni matta, aga koosoleku juhataja [Gottlieb Ast] andis mõista, nagu oleksime meie koosolekut nurja ajama tulnud, ja nimetas meid, tumedaid kõnekäändusid tarvitades, musta saja³⁰⁵ meesteks.*³⁰⁶

Gottlieb Ast vastas sellele kriitikale väitega, et oma ebaviisaka käitumisega teenisid VSDTP liikmed ise ära rahva meelepaha ning suurele rahvamassile, kes koosolekul kohal oli, poleks temal juhatajana polnud võimalik üksinda vastu niikuinii hakata.³⁰⁷ Ta leiab ka, et mõnede VSDTP-lastest meelepaha tingis koosolekul kõneldud eesti keel, millest viimased aru ei saanud.³⁰⁸ Gottlieb Asti vastusest aga koorub välja ka sisuline kriitika VSDTP suunal, nimelt, et tema silmis polnud sellist erakonda praktiliselt olemaski, kuna see oli tsentralistliku

---

³⁰² Samas.

³⁰³ Samas.

³⁰⁴ Avalik protest. *Uudised*, 15.11.1905.

³⁰⁵ Mustsada oli paremääruslik paramilitaarne rühmitus, mis võitles monarhia säilitamise eest ning rakendas omakohut revolutsioonist osavõtjate suhtes.

³⁰⁶ Samas.

³⁰⁷ Vastus. *Uudised*, 15.11.1905.

³⁰⁸ Samas.

ideoloogia tõttu lõhenenud juba iseeneses enamlasteks ja vähemlasteks – seda lõhet aga varjatakse petlikult tööliste ees, kui neid kutsutakse erakonnaga liituma.³⁰⁹

22. novembri lehes vastas Gottlieb Asti kriitikale omakorda tema enda noorem vend Karl Ast (pseudonüümiga Rumor).³¹⁰ Karl Ast kõrvutab oma venna kriitikat ja vaateid, sh keeleküsimumustes, Postimehe ringkonna omadega. On selge, et suhtumine eesti keelde ja rahvusluse laiemalt tekitab vendade vahel pingeid:

*Ka see jõuetu etteheide, et üks protesteerijatest Eesti keelt ei oska, on Tõnissonilt laenatud.*³¹¹

Samuti ei nõustunud ta, et VSDTP on kaheks lõhenenud, ta leidis, et enamlaste ja vähemlaste lõhe, mis 1903. aastal tekkis, oli 1905. aasta revolutsiooniolukorras ületatud:

*Kui G. Ast V. S.-d. T. P. sisemist elu ja literaturat teravamalt oleks silmas pidanud, siis oleks ta teadnud, et lahkuminekut enam ei ole: Peterburis, Moskvast, Odessast, Kiievis ja Harkovis, on organisatsioonid ühendatud V. S.-d. T. P. komiteedeks ühinenud.*³¹²

Noorem vend Karl Ast kasutas ka võimalust, et tuua välja organisatoorseid segadusi föderalistide erakonnas, millega lootis kahtluse alla seada nende erakonna ühtse ja tervikliku olemasolu. Nimelt kirjutati tema sõnul Tartus uusi liikmeid „Eesti Sotsiaaldemokraatlisest Tööliste Ühisusesse“ kui aga Tallinnas tehti seda „Eesti Sotsial-Demokratia Parteisse“.³¹³ Siiski lõpetab ta oma vastuse heasooviliku märkusega:

*meil – sotsiaaldemokraatidel – ikkagi ühised püüded, ideaalid ja sihid on ja et meie kõige peale vaatamata ikkagi ühe perekonna liikmed oleme.*³¹⁴

---

³⁰⁹ Samas.

³¹⁰ Vastus herra G. Ast'ile. *Uudised*, 22.11.1905.

³¹¹ Samas.

³¹² Samas.

³¹³ Samas.

³¹⁴ Samas.

Gottlieb Ast vastas ka sellele tekstile.³¹⁵ Oma järjekordses kriitikas põhjendas ta üksikasjalikumalt, miks Vene sotsiaaldemokraatlik partei reaalsuses kaheks on lõhenenud.³¹⁶ Samuti avab ta oma vastuses föderalistide seisukohta ühise rinde küsimuses tsentralistidega:

Jah, meil on ühised püüdmised ja ühiselt tahab ka Eesti Sotsiaaldemokr. Tööliste Ühisus kõigi teiste sotsiaaldemokr. Parteidega ühes võidelda ja käiskäes käia. Meie naabrite lätlaste ja juutidega oleme juba ligemasse ühendusse astunud, ainult Venemaa partei oma võimu himus ennemalt ja ka tema Tartu liikmed nüüd mürdsivad seda üleüldist teguviisi.

Kui meie organiseerimise küsimuses kindla seisukohta võtsime, mis Venemaa partei liikmete omast lahku läks, siis panime Venemaa partei Tartu liikmetele ette, et meie tahame ilma tülitada ühistes asjades nendega käsikäes käia, selle peale vaatamata, et organiseerimise küsimustes lahku läheme. Nad olivad meie ettepanekuga nõus. Aga vaevalt pöörasivad nad meile selja, kui nad Eesti S. D. Ühisuse liikmeid rahvuslasteks, kodanlasteks jne. hakkasivad nimetama [---].

Ja nüüd tulevad needsamad, kes niisuguseid muste sõnu räägivad, teevad maheda näo ning pajatavad: meie oleme ühe perekonna liikmed.

Ei! Meie kui sotsiaaldemokratlased ei ole nõus, et meie peres niisugused liikmed oleksivad [---].³¹⁷

Selle väga terava vastusega lõpeb sisuliselt avalik arutelu föderalistide ja tsentralistide vahel Uudiste veergudel. Oma seisukohad föderalism-tsentralismi küsimuses, mida varem lubati lugejatele põhjendada, edastatakse tekstis „Määre kodanlaste ratastele“, mille esimene osa ilmus 25. novembril ja teine 2. detsembril.³¹⁸ See tekstki oli tõugatud avalikust kriitikast föderalistide suunal pärast nende 13. novembri koosolekut Tallinnas,³¹⁹ kusjuures arvustajateks polnud mitte ainult VSDTP-ga seotud tsentralistid, vaid ka Teataja ringkond Tallinnas ning Postimees Tartus. Kusjuures viimaseid tõlgendati Uudistes pigem tsentralistide pooldajatena, kuna Uudiste ringkond pälvis võrreldes tsentralistidega rohkem kriitikat ja rahvuslastena

---

³¹⁵ Venemaa S.-demt.partei liikmetele. *Uudised*, 22.11.1905.

³¹⁶ Samas.

³¹⁷ Samas.

³¹⁸ Määre kodanlaste ratastele 1 & 2. *Uudised*, 25.11.1905 & 02.12.1905.

³¹⁹ 13. novembri koosolek pidi Uudiste teatel koondama Tartu ESDTÜ juhtivaid liikmeid (Peeter Speak, Gottlieb Ast, Eduard Vilde) ning Tallinna föderalistlike vaadetega töölisi, et organiseerida ESDTÜ Tallinna osakond. Kuna aga koosoleku organisaator Oll oli 13. novembril Tallinnast lahkunud, sattusid arusaamatuse tõttu koosolekupiletid VSDTP liikmete kätte, kes ise tööliste asemel koosolekust osa võtsid. Seega sattusid Tartu Uudiste juhtivad tegelased Tallinnas enesele ootamatult koosolekule, kus neid ei oodanud mitte sarnaselt mõtlevad töölised, vaid hoopis neile vastanduv seltskond. Vt Määre kodanlaste ratastele 2. *Uudised*, 02.12.1905.

naeruvääristamist.³²⁰ Uudistes antakse kahe ajalehe kriitikale aga positiivne tähendus, kuna see näitab justkui nende seisukohtade õiget suunda:

*Siin ainult veel niipalju, et föderalistilised sotsialdemokratlased kodanlaste õelat vaenu, nagu see „Teatajas“ ja „Postimehes“ nii ühemeelselt nähtavale tuleb, oma töö esimeseks tähtsaks tagajärjeks loevad. Just see vaen kinnitab meile, et meie õigel teel oleme, et meie pihtalõikavate abinõudega võitleme.*³²¹

Sama teksti teises osas andis teksti autor ülevaate, missugused vaidlused ja arutelud leidsid aset 13. novembri koosolekul Tallinnas karskuse kuratooriumi ruumides, kus Peeter Speek, Gottlieb Ast ja Eduard Vilde pidid kaitsma oma föderalistlikke seisukohti.³²² Nende seisukohtade publitseerimisega Uudiste veergudel, skitseeritakse kõige selgemalt ja avalikult oma föderalistlikud vaated 1905. aastal. Seitsme punktiga rõhutatakse oma marksistlikke ning sotsiaaldemokraatlikke vaateid, eitatakse soovi ühist rinnet lõhkuda ning distantseeritakse end igasugustest süüdistustest rahvusluses, nagu mõistavad seda nende silmis kodanlased, näiteks Jaan Tõnisson.³²³

Uudiste ringkonna äratundmine, et eestlased peavad organiseerima oma sotsiaaldemokraatliku partei ning föderalismiprintsiibi alusel tegema koostööd teiste sotsiaaldemokraatlike parteidega, oli tingitud peamiselt kahest asjaolust: esiteks oli Venemaa partei lõhenenud enamlasteks ja vähemlasteks ning teiseks (ja ehk isegi olulisemana) kannatavad eesti töölistel erinevalt vene töölistest rahvusliku rõhumise all. Viimast nähti probleemina, millega ülevenemaaline partei ei tegele. Selle argumendi juures rõhutavad Uudiste juhtfiguurid selgelt, et neid ei saa seetõttu pidada rahvuslasteks ega „aedade ehitajateks“ rahvuste vahele:

Aedu ei ehita Eesti Sots. Tööl. Ühisus rahvustele mingil viisil ümber. Rahvused on olemas. Neid ei saa maha salata. Nende igasugu elutingimuste iseäraldustega peame rehkendama. Meie näeme, et Vene riigi piiriäärsete rahvaste proletariaat palju ägedamalt isevalitsuse jätiste vastu võitles ja võitleb, kui iseriigi Vene proletariaat. Kust see tuleb? See tuleb sellest, et piirirahvastel, peale politsei, bürokraatia ja kapitalismuse rõhumise vastu, mis terve riigi

---

³²⁰ Määre kodanlaste ratastele 1. *Uudised*, 25.11.1905.

³²¹ Samas.

³²² Määre kodanlaste ratastele 2. *Uudised*, 02.12.1905.

³²³ Samas.

*proletariaati kohta ühesugune on, veel iseäralise rõhumise vastu on võidelda, ja see on rahvusline rõhumine. Rahvuslise rõhumise all kannatab proletariat kõige rohkem.*³²⁴

Siiski lõpetas sedapuhku ka Uudiste autor oma teksti nentimisega, et suuremas sotsiaaldemokraatlikus võitluses tuleb sisemised erimeelsused kõrvale seada ning igal juhul ühisrinne luua:

*Mis aga organisatsiooni-asjus paraku kahte leeri läinud Eesti sotsiaaldemokraatlistesse töölisesse puutub, siis oleme julged, et praegune lõhe nende vahel kestvaks pahanduseks ei saa, veel vähem vaenuks. [---] Näituseks tegi Sotsiaaldemokraatlise Tööliste ühisuse Tartu osakond hiljuti ühehealselt otsuseks, Venemaa partei organisatsioonidega seltsimehelises ning vennalikus sõpruseks elada ja nendega ühiste vastaste vastu võidelda. Soovida jääb ainult, et tulevik praegusegi prao nende vahel kuidagi viisi kinni liidab.*³²⁵

2.2.3. Võrdlused välismaailma ja ajalooga

Nii nagu Postimehes, tõmmatakse Uudisteski 1905. aasta sügisel paralleele varasemate revolutsioonidega, mis on Euroopas aset leidnud. Juba 25. oktoobril, paar päeva pärast manifesti avalikuks saamist, kui artiklis „Missugused uuendused on maksmas?“ tutvustatakse manifesti sisu, lõpetatakse see tekst põgusa vaatega ajaloo poole teadmise, et vastumeelselt antud vabadused võivad järsku kaduda:

*Nüüd on küsitav, kui laialistes piirides need uuendused maksma pannakse. Teada on, kui visalt neid anti. Ajalugu teab jutustada, kuidas teistes riikides antud õigusi kitsendada ja tagasi võtta on tahetud ja ka tagasi on võetudki.*³²⁶

Kui selles tekstis jääb lahtiseks, millisele ajaloosündmusele täpselt viidatakse, leiab sarnase mõttekäigu 28. oktoobri lehest, milles juba konkreetselt Euroopa ajakirjandust refereerides luuakse paralleel 1848. aasta revolutsioonidega. Konkreetselt Berliini ajalehe mõtteid eesti lugejale vahendades kirjutatakse järgmist:

---

³²⁴ Samas.

³²⁵ Samas.

³²⁶ Missugused uuendused on maksmas? *Uudised*, 25.10.1905.

„Berl. Tagebl.“: *Keiserlikku manifesti ligemalt silmitsedes peab ka heasoovija arvustaja otsusele jõudma, et siin vanasõna tõeks võib sada: „Põrgutee on heade tahtmistega prügitatud.“ Meie oleme Preisimaal 57 aasta eest näinud, et keiser Wilhelm IV. lubadused, mis 1848. a revolutsiooni sunnil sündisivad, peagi tühiseks auruks muutusivad.*³²⁷

1848. aasta sarnasused 1905. aastaga saavad Uudiste toimetajale ilmsiks juba oktoobrikuu lõpul Poolas aset leidva näol, kui kajastatakse, kuidas Varssavis keelati kindralkuberneri käsul, vastuolus keisri manifesti väärtustega, ära koosolekute pidamine ning ajalehtede avaldamine.³²⁸

Peamised võrdlused välismaailmaga avalduvad aga Uudistes, kui kaitstakse oma föderalistlikke seisukohti. Sagedasti tuuakse eeskujuks teisi piiri- või vähemusrahvaid ning nende kohalikke sotsiaaldemokraatlikke parteisid. Põhiliselt toodi näiteid Vene impeeriumi seest. Lugejatele tutvustatakse teisi läänepoolsete rahvaste föderalismiprintsiipi järgivaid parteisid, kelle eeskujust enda vaadetele tuge otsitakse.³²⁹ Ka 13. novembri Tallinna koosolekul selgitati tsentralistidele, et kohalik erakond teab paremini kui ülevenemaaline, kuidas kohalikul tasandil võitlust pidada ja sobilike sihtideni jõuda. Pärast eesti tööliklassi iseärasuste nimetamist, jõutakse järgmise järelduseni:

*Kõik need iseäraldused määravad meile mitmes asjas teise võitlustee ette, ja sel teel peame käsist ja jalust vabamad ja iseseisvamad oleme, kui meie seda Venemaa parteis Vene enamuse meelevalda all oleksime. Meie valime oma organisatsiooni, mis meile võimalikuks teeb kõige mõjuvat, tagajärjekamat, viljakamat võitlust pidada. Meie tahame Venemaa ja kõigi teiste sotsiaaldemokraatlike parteidega vennalikult ühineda, aga ainult ühe õigusliselt, nagu Läti, Poola, Juudi ja teiste piirirahvaste parteid.*³³⁰

Ideele, et paljurahvuselises impeeriumis peavad väikesed rahvad organiseerima oma rahvuslikke parteisid, leiti Uudistes toetust ka väljastpoolt Vene impeeriumi, mainides põgusalt vähemusrahvaste sotsiaaldemokraatlikke parteisid Austria-Ungari ja Saksa impeeriumites.³³¹

---

³²⁷ Välismaa kahtleb. *Uudised*, 28.10.1905.

³²⁸ Segane ja kõikuw seisukord. *Uudised*, 28.10.1905.

³²⁹ Sotsial-demokraatlike tööliste erakonna organiseerimisest. *Uudised*, 04.11.1905;

³³⁰ Määra kodanlaste ratastele 2. *Uudised*, 02.12.1905.

³³¹ Määra kodanlaste ratastele. *Uudised*, 25.11.1905.

Siiski, kuigi Uudistes rõhutati, kui oluline on võtta arvesse regionaalsed või rahvuslikke eripärasid organiseerumisküsimustes, ei kao nende põhiideedest marksistlik kosmopoliitsus. Kõikide maade ja rahvaste töölisklassid peavad igal juhul ühist võitlust, mille lõpptulemusena vabaneb kogu inimkond. See idee on väga selgelt kirjutatud sisse ESDTÜ eelprogrammi:

Sotsialistilise tööstuse-viisi juures on kõikide seltskonna [ühiskonna] liikmete hea seisukord ja kõigipidine edu kindlustatud, ning siis ei ole enam seltskond niisugusel viisil kui praegu klassidesse jaotatud ega pea üks seltskonna osa teise orjaks olema.

Niisugune seltskondline kord ei vabasta mitte ainult proletariaati, vaid tervet inimesesugu praeguse elutingimuste ikke alt. Sisse seada, teoks teha, võib seda aga ainult tööliste klass, sest et kõik teised klassid, sellest hoolimata, et nende isiklikud kasud vastamisi põrkavad, oma kasu selles näevad seisma, et eraomandus ja praegune seltskondline kord alale jääksivad.³³²

Kui organisatoorselt vaadati Uudistes teiste Vene impeeriumi läänepoolsete ja Kesk-Euroopa rahvaste poole, siis poliitilise ja majandusliku ideaalnäitena nähti nii nagu Postimehe ringkonnaski Lääne-Euroopat ja täpsemalt Inglismaad. Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika arenenud olusid tutvustati Uudistes sageli. Kui 30. augusti numbris viidi lugejaid kurssi „kodanlike vabadustega“ nagu sõna-, seltside asutamise ja koosolekute pidamise vabadus ning isikupuutumatus, lõpetati see tekst lääne poole vaatava kokkuvõttega:

Niisugused on need vabadused, mis väljamaal pika võitluse järele on saadud. Kõige esimesena said inglased nad omale. Inglaste eeskuju järele hakkavad ka teiste riikide elanikud neid nõudma ja nüüd on nad kõikides Lääne-Euroopa riikides ning Amerikas maksmas.³³³

Või tuuakse 25. novembril positiivseks näiteks Inglismaal, Austraalias ja Põhja-Ameerika riikides maksuma pandud seadus, mis kehtestab kaheksatunnise tööpäeva:

8-tunnine tööpäev on mitmes Australia ja Põhja-Amerika [osa]riikides maksuma pandud.

Mis Europasse puutub, siis siin ei ole veel kusagil 8-tunnist tööpäeva seaduslikult kindlaks tunnistatud. Mida aga kodanlik-kapitalistline riigivõim teha ei taha, seda püüavad

---

³³² Eesti Sotsialdemokratilise Tööliste Ühisuse programmi eelplaan. *Uudised*, 08.11.1905

³³³ Kodanlik vabadus. *Uudised*, 30.08.1905.

tööliste organisatsioonid ise korda saata. Paljudes vabrikutes iseäranis Inglismaal, on töölised ise 8-tunnise tööpäeva sisse seadnud.

Kui Uudiste 1905. aasta viimases numbris (mis jäi ka üleüldse Uudiste viimaseks numbriks) ilmus lõppeva aasta lühike kokkuvõte, on märgiline, et selles toodi tulevikku silmas pidades välja välise eeskujuna ainuüksi Inglismaa ja selle rahvas:

Meie võtame uue aasta selle lootusega vastu, et rahvale antud veksel tuleval aastal ühes protsendiga välja makstakse, ja kui mitte tuleval aastal, siis ületuleval aastal või üle ületuleval aastal, aga võlgu ta ei jää.

Ajaloo käik äratav seda lootust ja hoiab alal. Ja see lootus ei ole mitte petlik.

Inglise rahval on vabadused ainult sellepärast kindlad, et nad aegamisi ja kõik võitluse läbi on saanud.

See teadmine olgu kaotuste juures trööstiks.

Ülevalnimetatud lootust rinnas kandes võtame uue aasta vastu ja ütleme lugejale „Õnnelikumat uut aastat kui vana oli!“³³⁴

---

³³⁴ Aasta lõpul. *Uudised*, 30.12.1905.

2.3. Nordlivländische Zeitung – tuleviku ja mineviku vahel

2.3.1. Programmilised nõudmised ja ideed

Ka Tartu baltisakslaste 1905. aasta esimene avalik pöördumine, mis puudutas laiemalt ühiskondlikke ja poliitilisi reforme ning millel oli programmiline kuju, ilmus kevadise märgukirjade kampaania ajal. 28. aprillil trükiti Nordlivländische Zeitung (edaspidi NLZ) veergudel 1870. aasta Eestimaa kubermangu rüütel- ja maiskonna pöördumine keisri poole pealkirja all „Mida baltisakslased ja nende poliitilised sõbrad soovivad ja saavutada püüavad“.³³⁵ Arutledes selle üle, missuguseid muutusi peaks tulevikus ellu viima, võetakse eeskujuks seega minevik. Pöördumise eessõnas väljendatakse arvamust, et just see – 35 aastat vana tekst ning tõeline *Petition of Rights* (sic!) – annab kõige paremini edasi seda, missugused on nende ringkonna soovid tuleviku osas, kusjuures petitsioon teenib nende arvates ka Balti provintside mittede sakslaste huve:

*Andku see sügavalt läbimõeldud ja riigimeheliku tarkusega täidetud petitsioon kõigile neile, kes on kaugel, eriti meie mittede saksa rahvusest kaaskodanikele, kindlustunnet, et Balti provintside tõelised üldised huvid on meie määratud riigiesindajate poolt alati visalt kaitstud.*³³⁶

Selles ajaloolises petitsioonis rõhutati peasjalikult saksa kultuuri ja keele olulisust provintside ühiskondlikus ja poliitilises elus ning kritiseeriti väljastpoolt tulnud võõraid (vene) ametnikke ja tsensuuri.

Kui ajaloolise petitsiooni avaldamine 1905. aasta kevadel tundub olevat rohkem sümboolne akt, siis suvel Tartu baltisakslaste poolt koostatud palvekirja projekt, mis tehakse juulikuus NLZ-s avalikuks³³⁷ pealkirja all „Baltisakslaste soovid“, oli sisukam tekst, mis võttis rohkem arvesse oleviku olusid ja võimalusi.³³⁸ Imselt sundis seda teksti võrreldes eestlastega nõnda hilja koostama tõdemus, et revolutsioonimeeleolud ei ole keisririigis jahtumas ning põhjalikud

---

³³⁵ Was die baltischen Deutschen und ihre Freunde vor allem verlangen und erstreben. *Nordlivländische Zeitung*, 28.04.1905. Sõna-sõnalt sama teksti, viidates Nordlivländische Zeitungile, publitseerib järgneval päeval (29.04) ka Riias ilmuv saksakeelne *Düna-Zeitung*. Vt Was die baltischen Deutschen und ihre politischen Freunde vor allem verlangen und erstreben. *Düna-Zeitung*, 29.04.1905. Teksti peamise autorina spekulatsioonitakse NLZ-i allmärkuses olevat Alexander von Keyserling.

³³⁶ Samas.

³³⁷ Tartlaste koostatud palvekirja projekt ilmus juba 12. juulil (Tallinna) *Revalsche Zeitung*is. Das Projekt einer Bittschrift der Deutsch-Baltischen Gesellschaft. *Revalsche Zeitung*, 12.07.1905.

³³⁸ Deutsch-baltische Wünsche I. *Nordlivländische Zeitung*, 14.07.1905.

muutused vähem autokraatse režiimi suunas on tõepoolest võimalikud. Ise põhjendasid nad oma palvekirja hilist ilmumist kahe asjaoluga. Esiteks ei tahtnud nad keskvoimu oma palvekirjaga üle koormata ning paista välja, nagu kuuluksid nad samasse rühma nendega, kes nõuavad „progressi“ sildi all ennatlikke või äärmuslikke muutusi. Teiseks leidsid nad, et Balti provintside sakslaste huvisid esindavad niikuinii rüütelkonnad.³³⁹

Oma palvekirjas rõhutasid nad, et toetavad parlamendi loomist, ent rahvaesindajate valimine peab olema reguleeritud nõnda, et valimisõigus laieneks ainult nendele, kel on riigiküsimuste mõistmiseks sobilik kogemus ja haridus. Vene impeeriumis pole teksti autorite arvates pinnas veel piisavalt arenenud, et kehtestada riigikord, mis kopeeriks kaasaegset Lääne-Euroopat. Mõnevõrra üllatuslikult kirjutatakse, et seda tehes langetakse samasse auku, kuhu langes juba Venemaa Peeter Esimese reformidega:

Vastasel juhul jõuame põhiseadusliku struktuurini, millel puudub alus, ja me langeme sellesse auku, mis on meie impeeriumi vaevanud alates Peetri ajastu suurtest reformidest. Meie arvates saab otsesest, üldisest ja salajasest valimisõigusest, võimaluse korral mõlemale soole, rääkida ainult seal, kus alusharidus, lugemine ja kirjutamine on saanud elanikkonna ühiseks omandiks ning sellel alusel on välja kujunenud teatav teadlikkus õigustest ja kohustustest. [---] Niivõrd, kuivõrd me tahame seega anda oma toetuse igale tõelisele edasiminekul, peame rõhutama, et see on võimalik ainult selle tervisliku arengu alusel, mis on ajalooliselt saanud, ja et teatud ettevaatlikkus on selle saavutamise conditio sine qua non.³⁴⁰

Konkreetseid palve punkte esitlevad baltisakslased oluliselt vähem kui eestlased, neid on kaheosalises tekstis kokku ainult kaheksa. Kusjuures esimesed kuus, mis on esimeses osas, puudutavad saksakeelset hariduselu, ning viimased kaks teisest osast on seotud vastumeelsusega vene ametnikesse Balti provintssides. Seega tuuakse peamistena välja samad probleemid, mis olid esil ka kevadel publitseeritud 1870. aasta petitsioonis. Tähelepanu väärrib veel baltisakslaste märkus, et hariduselus on põletavad ka eestlaste ja lätlaste mured õppekeele osas koolides, kuid selle käsitlemine jääb antud palvekirjast kõrvale, kuna keskendutakse vaid saksa ringkondadele.³⁴¹

---

³³⁹ Samas.

³⁴⁰ Samas.

³⁴¹ Samas.

Kevadel publitseeritud petitsioon ja suvel avaldatud „Baltisakslaste soovid“ näitavad, et ka baltisakslased hakkasid võimu leebumist enda ringkondade hüvanguks ära kasutama, et kritiseerida senist venestuspoliitikat. Erinevalt eesti ringkondadest olid aga baltisakslased tagasihoidlikumad ning mõõdukamad, esitades vähem nõudmisi või soove ning apelleerides varasemale ajaloole ja juba venestusaja eelselt eksisteerinud institutsioonidele, mis olid taganud baltisakslaste privileegid ning nende silmis loonud harmoonilisema ühiskonna. Nagu kirjutatakse 1905. aastal kohalikust koolisüsteemist:

*Kunagi õitsev koolisüsteem on kannatanud eelkõige selle tõttu, et koolid on jäetud ilma oma tegelikust eesmärgist – kasvava põlvkonna intellektuaalsest kujundamisest.*³⁴²

Pärast 17. oktoobri manifesti välja kuulutamist hakkasid uute olude ja manifesti lubaduste kohaselt ka Tartu baltisakslased oma vaadete üle arutlema ning neid programmiselt sõnastama. 22. oktoobril tervitatakse NLZ veergudel manifesti välja andmist, kuid väljendatakse kahetsust, et see pidi väliste olude survele juhtuma:

Me oleme nüüd järsku jõudnud absolutistlikust riigist põhiseaduslikku riiki, mis on muutnud Venemaa ühe hoobiga konservatiivsete valitsemismaksiimide tugipunktist vabaduse ideede poolt valitsetavaks liberaalseks õigusriigiks [Verfassungsstaat].

Seda, et see ei ole loomulikul teel juhtunud, võib kahetseda; kuid ei saa eitada, et liberaalsemate eksistentsi vormide võimaldamine näib olevat ainus järelejäänud võimalus impeeriumi tegelikuks edasiseks arenguks – isegi kui see näib ühelt poolt varasemate tegematajätmistest ja teiselt poolt nüüd äärmuseni viidud jõupingutuste tulemusena olevat saavutatav ainult raske kriisi läbimise teel.

Praegustes rasketes oludes saame vaid soovida, et 17. oktoobri kõrgeima manifesti lõpus esitatud ja krahv Witte poolt allkirjastatud üleskutse „kõigile Venemaa ustavatele poegadele“ ei jää tähelepanuta: „aidata maha suruda ennekuulmatu segadus ja samal ajal rakendada kõiki jõude vägivallatuse ja rahu taastamiseks meie kodumaal.“³⁴³

27. oktoobri lehes tutvustatakse NLZ lugejatele Tartu baltisakslaste resolutsiooni projekti, mis tuli arutlusele järgneval päeval aset leidnud koosolekul.³⁴⁴ Selles tekstis väljendatakse ootust

---

³⁴² Samas.

³⁴³ Parlamentarisches Regime. *Nordlivländische Zeitung*, 22.10.1905.

³⁴⁴ Politische Kundgebung zum 17. Oktober. *Nordlivländische Zeitung*, 27.10.1905.

põhjalike ümberkorralduste järele Balti provintssides ning riigirežiimi muutumist konstitutsiooniliseks monarhiaks. Nõutakse bürokraatide omavoli lõppu, kodanikuvabadusi (ajakirjandus-, sõna-, koosoleku- ja ka südametunnistusvabadusi) ning taas emakeelset haridussüsteemi. Lõpetuseks väljendatakse arvamust, et vaid reformide ellu viimisega on võimalik taastada normaalne ja rahulik elukorraldus:

*Ainult nende reformide aus ja õiglane elluviimine võib viia provintsid tagasi rahulikesse ja tervislikesse tingimustesse, mis võimaldab riigi siiralt põhiseaduslikult mõtlevatel kodanikel jätkata kultuuritööd, mis on 20 aastat seisnud paigal bürokraatide meelevaldse despotismi surve all, mis on riiki moraalselt ja majanduslikult maha surunud.*³⁴⁵

Paralleelselt Tartus toimuvaga pannakse Riias alus ka Balti Konstitutsioonilisele Parteile (BKP-le),³⁴⁶ mis hiljem saab Liivimaa baltisakslaste peamiseks poliitiliseks esindajaks impeeriumi riigiduumas ning millega liituvad kohaliku rühmana ka Tartu baltisakslased. 1. novembril publitseeritakse NLZ-s BKP manifest ning programmiline kava, mis koosneb 12 üldsõnalisest punktist ning sisuliselt kordab juba eelnevalt ka Tartu baltisakslaste poolt väljendatud ideid.³⁴⁷ Nii nagu Tõnisson väitis oma erakonda esindavat kogu eestlaskonda, kuulutavad ka baltisakslased, et BKP puhul pole kindlasti tegemist vaid saksa parteiga.³⁴⁸ Ka partei propagandat levitati Tartus nii saksa kui ka eesti keeles.³⁴⁹ Mahukas ja rafineeritud poliitiline programm, mis esindas konkreetselt BKP Tartu rühma seisukohti, avaldatakse alles 1906. aastal, mil esmased revolutsioonilised meeleolud on juba vaibunud.³⁵⁰

2.3.2. Kesksed arutelud ja küsimused

Ühe põhilise küsimusena arutati NLZ-s 1905. aastal seda, mis on põhjustanud rahulolematust ja mässumeelsust lihtrahva seas. Võrreldes eestlastega laieneb Tartu baltisakslaste „kodusfäär“ Kura- ja Lõuna-Liivimaalegi, mistõttu käsitletakse põhjalikult sealseid sündmusi, mis oma intensiivsuse poolest ületasid eestlaste alal toimunut ning pakkusid seega rohkem kõneainet. Märtsikuus avaldatakse NLZ-s Riia Düna-Zeitungi tekst maapiirkondade rahutustest ja nende

---

³⁴⁵ Samas.

³⁴⁶ Die Gründung einer baltischen konstitutionellen Partei. *Nordlivländische Zeitung*, 31.10.1905.

³⁴⁷ Aufruf der baltischen konstitutionellen Partei. *Nordlivländische Zeitung*, 01.11.1905.

³⁴⁸ Die Gründung einer baltischen konstitutionellen Partei. *Nordlivländische Zeitung*, 31.10.1905.

³⁴⁹ RA.EAA.2302.1.28. *BKP valimiseelsed üleskutsed (saksa ja eesti keeles)*.

³⁵⁰ *Programm der Dorpater Ortsgruppe der Baltischen Konstitutionellen Partei*. Dorpat: Druck von C. Mattiesen, 1906.

põhjustest.³⁵¹ Rahutusi seletati rahva moraalse allakäiguga, mille tõttu oli nende arvates pinnas soodne kunstlikult tekitatud vihale omandi ja haritud klasside vastu. Et rahvas oli moraalselt alla käinud, põhjendati hiljem ebaõnnestunud venestusreformide ning sellest tingitud haridusetaseme langusega. See oli arvamus, mis sai 1905. aasta rahutusi selgitades baltisakslaste hulgas valdavaks ning kujundas ka varajast historiograafiat.³⁵² Suvel kirjutati NLZ-s, et rahutused maal ei olnud tingitud mitte agraarreformide vajadusest, nagu eestlased ja lätlased üldiselt väitsid, vaid need lähtusid linnadest, kus tegutsesid provokaatoritest sotsiaaldemokraadid, kelle siht oli kukutada senine riigikord ja panna toime poliitiline revolutsioon.³⁵³

Süüdistades rahutuste aset leidmises radikaalseid sotsiaaldemokraate-provokaatoreid, säilitatakse nähtavasti usk lihtrahva heasse tahtesse ning võimalusse nendega rahulikult vanaviisi koos elada. Pidevalt korratakse lehes soovi leida eesti rahvaga üksmeel, toonitatakse ühiseid huve ning ühist *Heimat*'i, kritiseerides samal ajal eesti rahvajuhte, kes sellele sihile vastu töötavad.³⁵⁴ Suvel läks NLZ toimetus isegi nii kaugele, et publitseeriti tekst „Eestlased ja pseudoeestlased“, mille autoriks väidetakse olevat keegi talupoeg.³⁵⁵ Selles tekstis luuakse pseudoeestlase kujund, kes deklareerib end võitlevad rahvuslasena eestlaste huvide eest (peetakse silmas Postimehe toimetust ja Tõnissoni), kuid kelle tegudel on tegelikult vastupidised tagajärjed ning kes päriselt ei toimi nii, nagu eestlaste enamik sooviks.

Sellega, et rahutustes süüdistati venestamist ning radikaalseid ideoloogiaid, püüti muuta üldlevinud narratiivi, mille järgi oli rahva pahameel õigustatud vananenud agrarolude ning saksa eliidi poolse rõhumise tõttu. Sellisena ei näinud sündmuste põhjus-tagajärg ahelaid mitte ainult suur osa kohalikest eestlastest ja lätlastest, vaid ka venekeelsed konservatiivsed ajalehed, mille ründavaid väiteid baltisakslaste suunal püüdis kohalik saksakeelne ajakirjandus kogu aasta jooksul tõrjuda ning parandada seeläbi oma kuvandit vene avalikkuse silmis.³⁵⁶ Septembrikuus oli teatav lähenemine aga vene ja baltisaksa konservatiivsema ajakirjanduse vahel toimunud, kui NLZ artiklis „Balti rahutuste iseloom“ kirjutatakse:

---

³⁵¹ Die Lage auf dem Lande. *Nordlivländische Zeitung*, 10.03.1905.

³⁵² **A. von Transehe-Roseneck.** *Die Lettische Revolution Teil I*, lk 149–150.

³⁵³ Die revolutionäre Bewegung in östlichen lettischen Livland. *Nordlivländische Zeitung*, 02.06.1905.

³⁵⁴ Von unserer jüngsten Vergangenheit und Zukunft IV. *Nordlivländische Zeitung*, 10.05.1905.

³⁵⁵ Esten und Pseudoesten. *Nordlivländische Zeitung*, 16.06.1905.

³⁵⁶ Die russische Presse und die baltische Verhältnisse. *Nordlivländische Zeitung*, 04.05.1905.

Rahutuste ja mässude periood, milles me praegu elame, algas nn streikliikumisega. Alguses tundus, et tegemist on majandusliku võitlusega, mis on kaugel poliitilistest momentidest. Väga varsti ilmnes aga selgelt selle revolutsiooniline iseloom, mille varjamiseks kasutati väidet, nagu elaksid linnade ja maa töölised ebasoodsates oludes. Täna ei ole ilmselt kedagi, kes peab Kuramaa ja Lõuna-Liivimaa olusid meie põllumajanduslikest suhetest tulenevateks. Kõik teavad, et need väited on süstemaatilise agitatsiooni tulemuseks, mis toodi esmalt riiki väljastpoolt.

On rõõmustav, et see arusaam levib ka laiemates ringkondades ja et asjade õigem hindamine on tõrjunud välja sageli kallutatud seisukohad Baltikumi asjade kohta.

See kajastub eelkõige vene ajakirjanduses, mis alguses hindas siinsete rahutuste iseloomu täiesti valesti või ei tahtnud selle tegelikku iseloomu tunnistada.³⁵⁷

Teine põhiküsimus, mille üle Tartu baltisakslased arutlesid ning mida NLZ kajastas, puudutas impeeriumi reformimist ning nende reformide mõju baltisaksa kogukonnale ja tulevikule. Kuigi poliitilistes manifestides ja programmides avaldati toetust Vene impeeriumi reformimisele, polnud kogukond täiesti üksmeelne. Arutelud tekkisid juba esimesel 17. oktoobri järgsel koosolekul ja pärast seda, kui NLZ sõnade järgi oli keisririigis avatud uks „parlamentarsele režiimile“.³⁵⁸

28. oktoobril aset leidnud 500-pealise koosoleku avas Arthur von Wulf, kellest sai hiljem BKP Tartu rühma juhtiv figuur.³⁵⁹ Toetades 17. oktoobri manifesti ja impeeriumi liberaliseerimist, nimetas Wolf kaks üldist võtmeülesannet, mis nende ringkonnal poliitilises töös ees seisavad:

See töö peab olema suunatud kahes suunas: 1) tuleb töötada selle nimel, et takistada reaktsiooni tekkimist, mis sunniks Vene riiki taas bürokraatia võimu alla; 2) tuleb töötada kogu jõuga, et takistada nende tendentside ja voolude domineerimist korraarmastavate elementide üle, mis töötavad impeeriumi poliitilise ja sotsiaalse struktuuri täieliku ümberpööramise suunas.³⁶⁰

---

³⁵⁷ Der Character der baltischen Unruhen. *Nordlivländische Zeitung*, 07.09.1905.

³⁵⁸ Parlamentarisches Regime. *Nordlivländische Zeitung*, 22.10.1905.

³⁵⁹ Das politische Meeting in Saale der „Bürgermusse.“. *Nordlivländische Zeitung*, 29.10.1905.

³⁶⁰ Eröffnungsrede zum Meeting vom 28. Oktober. *Nordlivländische Zeitung*, 31.10.1905.

Põhieesmärk sel koosolekul oli arutleda päev varem avalikustatud poliitilise resolutsiooni projekti üle, mis kiitis keisri manifesti heaks ning püstitas selle suhtes kõrgeid ootusi.³⁶¹ NLZ refereeringus on resolutsiooni kohta ära märgitud üldjoontes nõustuvad mõtteavaldused.³⁶² Mõned küll nagu näiteks Hugo Treffner (osalejate seas oli ka inimesi, keda võib pidada eestlasteks) ja Georg K. Rathlef leidsid, et selle sõnastus peaks olema leebem.³⁶³ BKP Tartu grupi koosoleku protokollide järgi toetas resolutsiooni ka NLZ vastutav toimetaja Arnold Hasselblatt.³⁶⁴ Koosolek kiidab siiski lõpuks peaaegu ühehäälselt resolutsiooni heaks, umbes 500-st osavõtjast oli vastu vaid neli või viis inimest.³⁶⁵

Resolutsiooni sisust tõukusid koosolekul üldisemad arutlused ja monoloogid. Palju kõneainet pakkusid eestlaste-baltisakslaste suhted. Suure aplausi pälvis Karl Dehio arvamus, et eestlased ja sakslased on ühiste huvidega, võrdsed rahvused.³⁶⁶ Kirurgiaprofessor Werner Zoega von Manteuffel täiendas seda mõtet seisukohaga, et see, mis on eestlasi ja sakslasi viimase kahekümne ja kolmekümne aasta jooksul lahku ajanud, on tulnud kuskilt välismaalt ning põhjus, miks endiselt kahe rahvuse vahel pinged valitsevad, on seetõttu, et vaba arutelu ajakirjanduses oli piiranud tsensuur.³⁶⁷ Ka leitakse koosolekul, et viimastel aastakümnetel on kaks rahvast keeleliselt üksteisest eemale triivunud: eestlased ei mõista enam nii hästi saksa keelt ja baltisakslased eesti keelt.³⁶⁸ Pinnu baltisaksa kogukonna silmis toob kõige teravamalt välja Jaani koguduse pastor Viktor K. A. Wittrock, kes kutsub üles eestlasi ja baltisakslasi üksteist austama, rõhutades seejuures ka enda kogukonna poolset süüd ja vastutust:

*Me peame õppima, et eesti ja resp. läti keelel on täielik sotsiaalne ja poliitiline võrdsus. Me peame ausalt tunnistama, et eesti rahvas ei ole alaväärne. Mõlemal poolel veel valitsev usaldamatus peab lõppema, me peame austama keelt ja inimest [---]. Kes teeb kõige ustavamad tööd kodumaa teenistuses, seda tuleb kõrgustesse tõsta – olgu ta siis sakslane, eestlane, lätlane või venelane.*³⁶⁹

---

³⁶¹ Politische Kundgebung zum 17. Oktober. *Nordlivländische Zeitung*, 27.10.1905.

³⁶² Das politische Meeting in Saale der „Bürgermusse.“. *Nordlivländische Zeitung*, 29.10.1905.

³⁶³ Samas.

³⁶⁴ RA.EAA.2302.1.2, L 5. *BKP Tartu osakonna komitee istungite protokollid*.

³⁶⁵ RA.EAA.2302.1.24, L 5. *Märkmed ja ajaleheväljalõiked 28.okt. 1905.a. peetud koosoleku kohta*.

³⁶⁶ Das politische Meeting in Saale der „Bürgermusse.“. *Nordlivländische Zeitung*, 29.10.1905.

³⁶⁷ Samas.

³⁶⁸ Samas.

³⁶⁹ Samas.

Ent kõige teravam resolutsiooni puutuv kriitika, mis hiljem omajagu poleemikat tekitas, ilmus Tartu ühe mõjukaima baltisakslase Georg von Oettingeni sulest, kes oli ka endine linnapea ja ülikooli rektor.³⁷⁰ Oettingeni NLZ-le saadetud avalik kiri oli väga umbusklik 17. oktoobri manifesti ja selle toetamise suhtes, leides, et igasugune järsk vabanemine viib halbade tagajärgedeni. Samuti oli ta väga skeptiline eestlaste ning baltisakslaste heas läbisaamises manifesti-järgsetes oludes, kuna eesti ajalehed (konkreetselt nii Postimees kui ka Uudised) olid väga ebasõbralikult meelestatud oma baltisaksa naabrite suhtes. Seetõttu ta küsis oma kirjas kaasmaalastelt, kuidas on nende optimism impeeriumi nõrgenemise ja liberaalsemaks muutmise osas põhjendatud:

Oktoobri tormilised päevad tõestasid, kuidas need „vabadused“ võivad viia katastroofini. Kuidas tahavad kohtumisel kõnelejad seda optimismi põhjendada? [---]

Eriti õnnetusttoov näib mulle mitme kõneleja poolt koosolekul kasutatud pöördeline mõte, et meie mineviku vundamendile tuleks joon alla tõmmata ning meie ehitised peaksid põhinema sellel, mida toob tulevik.

Mulle toob hirmu peale mõtlemine, mida tulevik võib tuua pärast seda, mida me seni oleme kogunud. Kas meie, baltisakslased, ei ole mitte vastu minemas kõige raskemale tulevikule? Seda, kui vähe meie kaasmaalaste meelsus meile jalgealust annab, oleme me piisavalt valgustanud. Ja mida on meil oodata uult seadusandlikult instantsilt? Liberaalses ajakirjanduses on palju sõnu kulutatud piirialade kohalike huvidega arvestamise kohta – kusjuures Balti provintsid jäävad enamasti mainimata –, kuid sõnadest on pikk tee tegudeni. Ei, nii kaugemale kui meie pilk ulatub, ei maksa tulevikust meie lunastust [Heil] otsida. Me peame – nagu koosolekul kindlasti ette nähti –, revolutsiooniliste relvakandjate suhtes juhtpõhimõttena hoidma kinni oma lojaalsuse ja ustavuse traditsioonidest keisrile, kes nõnda sügavalt on läbi imbunud [getränk] ja ohustatud. Me ei taha läbi käia selliste elementidega, kes on süüdi sääraustes roimades, mida on toime pandud ülikooli läheduses. Me oleme kaitsepositsioonil: hoidkem oma kohta nii kaua kui võimalik.³⁷¹

Oettingeni kriitikale vastatakse mõned päevad hiljem samuti NLZ veergudel.³⁷² Tabavaim ning otsesem vastus Oettingenile pärineb teiselt nimekalt tartlastelt agronoom Gustav von Strykilt. Täieliku lugupidamisega Oettingeni suhtes lükkab Stryk tema kriitika tagasi, heites kõrvale

---

³⁷⁰ Aus dem Leserkreise. Nordlivländische Zeitung, 31.10.1905.

³⁷¹ Samas.

³⁷² In Sachen des Meetings von 28. Oktober. Nordlivländische Zeitung, 01.11.1905.

tulevikku ja minevikku vastandava mõttemalli ja rõhutades selle asemel õiguse- ning õiglustunde ideed:

Me ei tugine tulevikule, me ei tugine minevikule, vaid õigusele. Kuid me usume, et vähemalt meie kaasmaalaste nii eestlaste, lätlaste, sakslaste kui ka siinsete põlisrasside seas ei ole õigusteadvus, mis on meie [baltisakslaste] kodanikuõiguse sadena tekkinud, ka tänapäeval kustunud. Kui me näeme, kuidas õigusteadvus Soomes võidutseb, kui me näeme 17. oktoobri manifestis, et õiguse kui riigivõimu aluse idee on selgelt äratuntav, siis on meil õigus vaadata tulevikule selgelt silma, mitte kõlvatu optimismiga, vaid Jumala usalduse ja rahuarmastava vaimuga.

Kui mõned meist peaksid hukkuma vabaduse joovastuse keerises, mis nagu iga joovastus vallandab ka pahatahtliku vaimu, siis peavad nad siiski õnnistama aega, mil – enne igasuguse jõhkra sunduse rakendamist, kui ainult faktide tõsidus rääkis – kinkis keiser oma vaba otsusega meile, kes me oleme Vene impeeriumi kodanikud, kõige tähtsamad vabadused; vabadused, mis väärivad seda nime, see tähendab vabadused, mida inimene kui kodanik vajab, et rahuldada oma õiglustunnet.³⁷³

Selge on see, et erinevalt eestlastest, kel polnud lähiminevikule toetudes ja selle poole vaadates endale helgemat tulevikku võimalik ette kujutada, lootsid paljud baltisakslased, et impeeriumi venestus- ja unifitseerimispoliitika saab revolutsiooniga lõpu ning taastub ettekujutus venestusaja eelsest autonoomsest Baltikumist. Balti autonoomiast 1905. aasta lõpus kirjutades aga ei kujutatud ette, et sellel maal oleksid baltisakslased dominantne rahvusrühm, vaid pigem, vähemalt ideetasandil arutlesid tartlased, et elataks teiste põliselanike – eestlaste ja lätlastega – kõrvuti kui võrdne võrdsega, säilitades samas traditsioonilised ühiskonnaklassid. Balti autonoomia üle arutleti pikemalt NLZ 13. detsembri samanimelises tekstis, kust võib lugeda:

Ainult siis, kui meil, kõigil baltlastel – lätlastel, eestlastel, sakslastel, kuramaalastel, liivimaalastel, eestimaalastel, linnarahval, talupoegadel ja aadlikel –, õnnestub taastada reaalspoliitika kindel alus ja astuda sellel aukartustäratavaid samme, võime loota, et impeerium

---

³⁷³ Samas.

*austab meid kui täieõiguslikku osa, mis on võimeline teatud iseseisvusele ja mida seetõttu tunnustatakse liikmena.*³⁷⁴

1905. aasta lõpus, kui mäss Balti provintssides, sealhulgas Eestimaal, oli läinud eriti tuliseks, mõisad põlesid ning vabaduste andmine keskvalitsuse poolt ei toonud nähtavasti mingisugust leevendust rahutustele, muutus Balti provintside baltisaksa avalikkuse ja eliidi suhtumine Vene impeeriumisse lootusetumaks ning loojus üldine usk nii kohalikku lihtrahvasse kui ka suutmatusse Vene keisrisesse. Suurte lootustega pöörduti abi saamiseks emamaa ehk Saksa impeeriumi poole, nagu näitab Liivimaa Rüütelkonna esindaja Max von Siversi memorandum Saksa välisministeeriumile 1906. aasta 16. jaanuaril.³⁷⁵ Tartu baltisakslased NLZ toimetuses võtsid aga aasta viimases numbris oma vaated lõppeva aasta kohta kokku siiski lootusenoodiga, et tulevik töötab paremat, et reformid hakkavad päriselt toimima ning ühiskondlikke pingeid leevendama:

Tee, mille Venemaa ja meie lähima kodumaa ajalugu on viimase aasta jooksul võtnud, viib meid üle varemete. Kas 1905. aasta varemetest õitseb uus, roheline elu? Kas tõelise, korrapärase vabaduse koidik heidab oma valguse läbi uue Vene riigi?

Selle küsimusega huulil ületame uue aasta läve. Nagu võimas maailmakohtunik on see möllanud üle suure Vene impeeriumi koridoride – selle armee ja laevastiku, poliitiliste ja sotsiaalsete institutsioonide, valitsuse ja kogu haldussüsteemi üle. Vana autokraatlik bürokraatlik riik lebab meie ees tükkideks purunenud kujul ja selle tükkidest hakkab nüüd, keset tormilist survet, uus riigistruktuur ennast kokku panema ja elujõulisteks vormideks konsolideerima. Tundub, et Venemaa jaoks ei ole tagasipöördumist vana bürokraatliku režiimi juurde, kuid rusud ja praht tõkestavad teed ikka veel nii tihedalt, et tulevikku vaatav lootusrikas silm ei suuda veel kindlalt näha tee suunda ja rohkem kui kunagi varem kehtib tänase Venemaa kohta järgmine lause: „Iga aeg on mõistatus, mis ei lahenda end ise, vaid seda teeb ainult tulevik.“³⁷⁶

2.3.3. Võrdlused välismaailma ja ajalooga

Luues 1905. aastal paralleele välismaailma ja ajalooga, mõtestati enda ümber käimasolevaid järskke muutusi ning rahutusi pidevalt võrdluses varasemate revolutsioonidega, eriti

³⁷⁴ Baltische Autonomie. Nordlivländische Zeitung, 13.12.1905.

³⁷⁵ T. Karjahärm. Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917, lk 147–149.

³⁷⁶ Am Jahresschluß. Nordlivländische Zeitung, 31.12.1905.

Prantsusmaa omadega. Märke sellest võib juba lugeda aasta alguses. Näiteks, kui Peterburi Paleeväljakul oli 9. jaanuaril toimunud saatuslik verevalamine ning infot pealinnast saabus vähe, pühendati paar päeva hiljem, 12. jaanuari numbri avatekst sellele, kuidas Saksa impeeriumi riigipäeval arutas riigikantsler Bernhard von Bülow töölisliikumise radikaliseerumise küsimust, süüdistades selles otseselt sotsiaaldemokraatlikku parteipoliitikat, millel olid tihedad sidemed töölisliikumisega.³⁷⁷ Nende teemade nõnda detailne kirjeldamine annab alust arvata, et Bülowi vasakpoolsete-kriitiline seisukohavõtt oli meelepärane ka Tartu saksa ajalehe toimetusele, kus samuti tunti muret ühiskondlike raputuste ees, mille kohta Peterburist teateid tuli.³⁷⁸ Hilisemat baltisakslaste kriitikat peegeldades süüdistas Bülow, et pärast revolutsiooniliste meeleolude üles kütmist masside seas, pole ühel hetkel sotsiaaldemokraatidest poliitikutel võimalik neid inimesi enam kontrollida:

kus on Bebeli [Saksamaa sotsiaaldemokraatliku partei esimehe] lootus, et tema tulevases ühiskonnas oleks tootmisküsimus kergesti lahendatav, et tal oleks võimalik peatada masside liikumist?! [---] Asi ei ole nii lihtne. Kõik revolutsionäärid, nagu ka jakobiinid sada aastat tagasi, suudavad vallandada kirgi, kuid nad ei suuda neid ohjeldada.³⁷⁹

Kui pärast 17. oktoobri manifesti välja kuulutamist kristalliseerub, et käimasolevad muutused Vene impeeriumis on põhjanevad ja revolutsioonilise loomuga, võrreldakse neid otseselt Prantsusmaa ja selle revolutsioonilise ajalooa. NLZ toimetajad võtavad enda sõnul objektiivse vaate ning jälgivad manifestis lubatud distantilt suurte impeeriumite geopoliitika vaatevinklist. Selliselt positsioonilt on nende esimene tähelepanek artiklis „Parlamentaarne režiim“, et revolutsiooni peamised n-ö intellektuaalsed lätted asuvad välismaal neile ebameeldivates kohtades – nimelt Prantsusmaal ja saksa sotsiaaldemokraatias:

Ilma et me kaaluksime, millise pöörde see [manifest] avas meie vahetu kodumaa tingimuste jaoks, peame esmalt vaatama seda suure impeeriumi ja maailmapoliitika huvide seisukohalt. Enamasti on põhiseaduse muutust tervitatud Marseljeesi laulmisega, nagu seda on tehtud nii meil kui ka mujal, ja tõepoolest, võib-olla saab nüüdseks realiseerunud ideede küpsemise esimeste algete jälgi ajada tagasi aega, mil Marseljees muutus Venemaal esmakordselt

---

³⁷⁷ Das „Problem“ der Streikbewegung in Deutschland. *Nordlivländische Zeitung*, 12.01.1905. Teemat kajastas põhjalikult ka Riias ilmuv *Düna-Zeitung*. Vt Deutsches Reich. Berlin. Der Bergarbeiterstreik, *Düna-Zeitung*, 10.01.1905.

³⁷⁸ Der Aufruhr von 9. Januar. *Nordlivländische Zeitung*, 11.01.1905.

³⁷⁹ Das „Problem“ der Streikbewegung in Deutschland. *Nordlivländische Zeitung*, 12.01.1905.

aktsepteeritavaks. Nagu teada, juhtus see neil Kroonlinna päevadel, kui Vene isevalitsuslik monarhia ja Prantsuse Vabariigi vaheline intiimne liit pitseeriti avalikult, justkui rahvalt rahvale.³⁸⁰ Marseljeesi helid leidsid juba sel ajal tugevat vastukaja Venemaa ühiskonnas ja igatsus uute, Lääne-Euroopa omadega sarnaste valitsemisvormide järele sai tugevat toitu suhetest Prantsusmaaga, samal ajal kui marksism ja sellega seotud sotsiaalsed teooriad tulid sisse Saksamaalt.³⁸¹

Saksa sotsiaaldemokraatide halba mõju täheldatakse ka ajalehe Uudised juures, mille kohta kirjutatakse:

*„Uudised“ teevad kõvasti tööd Sotsiaaldemokraatliku Partei kohaliku sektsiooni organiseerimisel ja selle eesmärkide propageerimisel selles toonis, mida me teame piisavalt hästi Saksamaa sotsiaaldemokraatlikest ajalehtedest.*³⁸²

Ka mujalt Euroopast leitakse analoogiaid, kuidas liberaalne revolutsioon, mis seatakse mõtteis 1905. aasta kõrvale, on minevikus radikaliseerunud ning halbu tagajärgesid endaga kaasa toonud:

*Kas need, kes nüüd reformidele üles kutsuvad ja neid nõuavad, kas nad tõesti muudavad omalt poolt vaimu? Kas vabameelsed ja ennastsalgavad patrioodid ei ole siiani väga sageli muutunud sulaselgeteks tšinovnikuteks*³⁸³?

*Ajalugu näitab piisavalt sageli, kui meelevaldseks ja türanlikuks muutuvad liberaalid, kui nad valitsusse pääsevad, näiteks Thomas Wentworth, hilisem krahv Strafford, kuulus Charles I Inglismaa minister, või ajutine valitsus Prantsusmaal pärast veebruarirevolutsiooni või Prantsuse rahvuskonvent 1793. aastal.*³⁸⁴

---

³⁸⁰ 1891. aastal külastas Prantsuse merevägi Kroonlinna, mille käigus sõlmiti Venemaa ja Prantsusmaa vahel sõjalisi kokkuleppeid eesmärgiga geopoliitiliselt tasakaalustada tugevat Saksamaad. Kohtumine omas suurt sümbolset tähendust, kuna sellel esitati ametlikus korras Vene keisri juuresolekul ka Prantsuse hüüni „Marseljees“, mis muidu oli Venemaal keelatud.

³⁸¹ Parlamentarisches Regime. *Nordlivländische Zeitung*, 22.10.1905.

³⁸² Von der Dörptschen Sektion der sozialdemokratischen Partei. *Nordlivländische Zeitung*, 23.11.1905.

³⁸³ „Tšinovnik“ (venekeelsest sõnast „чин“ – e.k. teenistusaste) oli halvamaiguline sõna ametniku kohta.

³⁸⁴ Reform und Gesellschaft. *Nordlivländische Zeitung*, 29.10.1905

10. detsembril, kui kaasaegsetele näis, et revolutsiooni teravik on möödas, kirjutati, et 1905. aasta on Venemaal oma hävitustöö poolest olnud isegi hullem kui esimene Prantsuse revolutsioon:

Maailma ajaloos on olnud palju suuri revolutsioone ja niipalju, kui võib hinnata, on neist paljud olnud veelgi verisemad revolutsioonid, kuid vaevalt, et rohkem hävitavamad; sest isegi suur Prantsuse revolutsioon ei toonud kaasa nii suurt hävitustööd, sest tööstus ei mänginud siis veel kaugeltki sellist rolli nagu tänapäeval ja sest kogu majanduselu aparaat ei olnud siis nii kulukas ja tihedalt põimunud kui tänapäeval meie „krooni kulul“ lavastatud revolutsioonis.³⁸⁵

Kui 1905. aasta muutuste negatiivne mõtestamine tähendas võrdluste loomist näiteks Prantsuse revolutsioonide ning saksa sotsiaaldemokraatiaga, siis positiivne mõtestamine sidus Venemaa arengu euroopalikuks või läänelikuks muutumisega. Kusjuures baltisakslased nägid justnimelt endal kohust, et tuua kogu Vene impeeriumi lääneeuroopalikku kultuuri ning koduriiki moderniseerida. Vähem kui nädal enne 17. oktoobri manifesti, kui tulevikuvisionid olid seotud veel kõigest nõuandva Bulõgini riigiduumaga, kirjutati NLZ-s, et baltlastel peab selles olema lääneeuroopa kultuuri kandjatena Vene impeeriumis oluline roll:

Meie Lääne-Euroopa baasil ülesehitatud ajalugu paneb meile, baltlastele, kohustuse näidata end poliitiliselt küpsena poliitilise enesekindluse suunas läheneva Venemaa ees. Me peame kõigepealt tõestama seda poliitilist küpsust, kasutades kõiki meie käsutuses olevaid jõude, kuid mitte seisma tegevusetult ja pessimistlikult. See on küsimus, mis puudutab kõiki ja mille nimel igaiüks peaks töötama. Sest kaalul on kodumaa ja seega ka enda heaolu.³⁸⁶

Programmilises tekstis „Uute radade suunas“, mis ilmus pärast manifesti välja kuulutamist 28. oktoobril, korratakse üle õigused ja vabadused, mis keiser oli rahvale lubanud ning mõtestatakse seda selge märgina, et Vene impeerium on võtnud suuna euroopalikuks riigiks saamise poole:

---

³⁸⁵ Es kommt die Zeit der großen Not. *Nordlivländische Zeitung*, 10.12.1905.

³⁸⁶ Vor den Wahlen zur Reichsduma. *Nordlivländische Zeitung*, 11.10.1905.

See, mida meile siinkohal [manifesti alusel] lubatakse ja mis peab nüüd võimalikult kiiresti meie omaks saama, on universaalsed inimõigused [allgemeine Menschenrechte], mis lääne kultuuririikides moodustavad kodanike võõrandamatu vara.³⁸⁷

Ning lõpetuseks, nii nagu oli Inglismaa eestlastest liberaalidele ja sotsiaaldemokraatidele Postimehes ning Uudistes suureks eeskujuks riigi, majanduse ja ühiskonna arengu küsimustes, nii kirjutati Inglismaast kiitvalt ka NLZ-s, ehkki teistsuguse nurga alt. Tartu lehes publitseeritakse Inglismaa kohta 30. septembril avatekstina lühike arutus inglise töölisklassi kohta, mis ilmus esmalt Düna-Zeitungis, ning mille levitamist ja kommenteerimist peab toimetus Tartus väga oluliseks, kuna sellest ilmneb, kuivõrd au sees on inglaste vabaduste kõrval ka seadused ning õigus, millest baltisaksa kogukond rahutul 1905. aastal puudust tundis:

Nii lühikesed kui eelnevad teated ka ei ole, piisab neist, et tuua teravalt esile inglaste poliitiline vabadus, mida igat sorti liberaalid ja radikaalid jumaldavad. Aga – nad valgustavad ka pimedal ööl välguhelendusega olukorda, mille on tekitanud meie juures tänapäeval valitsev vabadusehullumeelsus! . . . „Vabal Inglismaal“ ütlevad riik ja ühiskond kodanikule: sa oled vaba ja võid oma vabadust kasutada igasuguste asjade tegemiseks – aga häda sulle, kui sa kuritarvitad oma vabadust! Kui sa eirad korraldusi ja seadusi, mida vabadus on kehtestanud, kui sa julged ületada piiri, mis on tõmmatud võõraste puude ümber; siis ühinevad avalik õigus ja eraõigus aukartustäratava rangusega, et sind vabaduse paradüümsist välja suruda, jah, et sind „ruineerida“, s.t. hävitada! – Ja isegi selline liberaalne minister nagu Sir William George Harcourt ei päästa teid raske töö, karistuse ja materiaalse hävingu eest. Sest „humaansus“ korra hävitaja suhtes on hoopis põhjendamatu ja suurim ebahumaansus korra ja vabaduse elementide suhtes.³⁸⁸

---

³⁸⁷ Zu neuen Bahnen. Nordlivländische Zeitung, 28.10.1905.

³⁸⁸ Zum Kapitel Streikfreiheit. Nordlivländische Zeitung, 30.09.1905.

2.4. Kolme ajalehe võrdlus ja järeldused

Arvamused ja visioonid, mida Tartu ajalehed oma veergudel esitasid, kujunesid tihtilugu välja avalike arutelude ja vastanduste teel. Need leidsid aset nii ajalehtede vahel kui ka ajalehtede-siseselt, kusjuures märkimisväärne on see, kui levinud oli Tartu ajalehtedes oma poliitilise ringkonna siseseid vastuolusid lugejateni tuua. Näiteks publitseeris Postimees arutelud ja vaidlused, mis olid kõne all nende poolt organiseeritud koosolekul 30. oktoobril, kus arutati revolutsiooni võitlusvahendite üle ning kus kõlasid arvamused, mis läksid vastuollu Postimehe juhtiva tegelase Jaan Tõnissoni vaadetega. Ka NLZ publitseeris ära Georg von Oettingeni kriitika, mida ta tegi Tartu baltisakslaste poliitilise resolutsiooni kohta, ning vastulause sellele. Ajalehe Uudised veergudel aga vaieldi tsentralistide ja föderalistide vastuolu teemal, kusjuures kuigi Uudised oli föderalistliku ringkonna ajaleht, püüti tsentralistidele mitte liiga teravalt vastanduda.

Kolme ajalehe taga olnud ringkondade poliitilised ideed ja visioonid olid tihedalt seotud nende suhtumisega revolutsiooni kui ajaloo fenomenini. Kui sotsiaaldemokraatlik ajaleht Uudised mõistagi täiel määral pooldas impeeriumi murrangulist transformatsiooni, siis Postimees ja NLZ jäid toetavale, kuid erinevatel astmetel konservatiivsetele positsioonidele. Mõlemas ajalehes mõtestati revolutsiooni kui ohtlikku nähtust, mis võib valla päästa vägivalla ega pruugi tegelikkuses tuua pikaajalisi tähenduslikke muutusi riigis ja ühiskonnas. Nii Postimehes kui ka NLZ-s viidati korduvalt varasematele revolutsioonidele Euroopas, mis olid võtnud verise pöörde ning polnud lubatud sihte teoks teinud. Näitena toodi eriti välja oma revolutsioonilise ajaloo poolest tuntud Prantsusmaad. Mõlemas lehes väljendati korduvalt arvamust, et muutused riigis peavad olema evolutsioonilised ja saavutatavad n-ö kultuuritöö ning hariduse teel. Uudistes pöörati vähem tähelepanu mineviku revolutsioonidele ning pahupooltele, mis need endaga kaasa tõid.

Nendest erinevustest hoolimata tervitasid kõik kolm ajalehte 17. oktoobri manifesti ning ideed, et Venemaa saab omale konstitutsiooni ja parlamendi, mida seostati üldiselt muust Euroopast eeskuju võtmisega ning Vene impeeriumi euroopastumisega. Kui Postimehe ja NLZ jaoks oli 17. oktoobri manifest teatav kulminatsioon ning uue korra alus, mis stabiliseerib olukorra impeeriumis ning loob tingimused rahulikuks arenguks, nähti Uudistes seda ühe vaheetapina pikemas võitluses, mis pidi lõppema eraomandita (sotsialistliku) riigikorra kehtestamisega, nagu nägi ette marksistlik teooria.

Suhtumine revolutsiooni oli seotud ka suhtumisega Vene impeeriumisse üldisemalt. Kui Postimehe ja NLZ tekstid toetasid impeeriumi jätkumist reformeeritud kujul, soovis Uudised näha selle muutumist föderatiivseks vabariigiks. Sellest hoolimata on väga märkimisväärne, et kõigis kolmes lehes domineeris selgelt arvamus, et Balti provintside regioon peaks olema laia suveräänsusega autonoomne piirkond, kuhu impeeriumi keskus ei sekkuks. Ka Uudiste visioon sotsiaaldemokraatlikust föderatsioonist, rõhutas olemuslikult erinevate riigiosade ja rahvuste suveräänsust. Balti provintsidest või Eestist kirjutades toonitasid kõik kolm lehte õigupoolest üldist kohalike eripäradega arvestamise olulisust. Kasutades Jaan Unduski populariseeritud mõistet, võiks öelda, et kolme lehte ühendas Balti autonoomsusteadvus.³⁸⁹ Eriti avaldus see soovis kehtestada hariduselus emakeelne õpe, millega sooviti ümber pöörata senine teravalt imperialistlikuna (venestamisena) tajutud vene keele juurutamine koolides. Eesti ajalehed rõhutasid ka rahvuslikku enesemääramist. Postimehes ja Uudistes vaadeldi rahvuseid kogu Vene impeeriumit või Euroopat silmas pidades. Iseendale õiguseid nõudes, nõuti neid samal ajal ka teistele. NLZ veergudel väljendasid Tartu baltisakslased korduvalt arvamust, et seista tuleb ka eestlaste õiguse eest oma emakeeles haridust saada.

Vaadates revolutsiooniaastal välismaailma poole, oli kõigi kolme ajalehe veergudel eeskujuks Lääne- ja Põhja-Euroopa ning eriti Inglismaa, kuid seda erinevatel põhjustel. Kõige enam näis Inglismaa olevat eeskujuks olnud Postimehele, kus rõhutati nende puhul sujuvat arengut reformide, mitte revolutsiooni teel. NLZ-s aga toodi eeskujulikuna välja Inglismaa õigusriiklikud tugevused. Uudistes kirjutati inglise tööliste õigustest ning kodanikuvabadustest. Et imetlus Inglismaa suhtes ületas ideoloogilisi ja rahvuslikke piire, on tähele pannud 33 aastat hiljem ka noor teadlane Ilmar Tõnisson, kes 1938. aastal kirjutas:

Kogu maailm imetleb Inglismaa ühiskondlikku korda. Demokraat hindab seal valitsevat poliitilist vabadust, pahempoolse ilmavaatega inimene – sealset maailma tugevamat ametiühingute korraldust, parempoolne inimene – Inglismaal valitsevat rahu ja majanduslikku kindlust, aadlimees – inglise konservatiivset ja aristokraatlikku põhikude, ärimees – kindlaid vabamajanduslikke tendentse. Seega võivad kõige mitmesugusemad üksteisega teravas vastuoluski olevad voolud endale ühevõrra leida imetusobjekti inglise ühiskonnast.³⁹⁰

³⁸⁹ J. Undusk. Ajalootõde ja metahistoorilised žestid. – *Tuna*, 2000, nr 2, lk 128.

³⁹⁰ I. Tõnisson. Traditsioonid. Tähelepanekuid Inglismaalt. – *Akadeemia*, 1938, nr 5, lk 285.

Märkimisväärseks tasub veel välja toomist, kuidas NLZ veergudel kardeti Venemaa lähenemist revolutsiooni mõjul Prantsuse vabariigile, kui esimene peaks oluliselt liberaliseeruma. Vabariiklikud ja revolutsioonilised meeleolud tänavatel (mida eriliselt sümboliseeris laialt levinud vabariikliku Prantsuse hümn „Marseljeesi“ laulmine) andis neile põhjust karta, et Prantsusmaa mõju Vene impeeriumis kasvab. Eesti ajalehtede juures pole taoline kartus täheldatav. Ka erinevalt Postimehest ja Uudistest, ei otsinud baltisakslased NLZ veergudel teiste rahvaste näol endale poliitilisi eeskujusid. Pigem toetuti mälestusele oma helgest minevikust ja privilegeeritud staatusele.

Sarnasus kõigi kolme ajalehe revolutsiooni mõtestamise ja tulevikuvisionide vahel ongi nende lai ja üldistusterohke vaade. Sündmused Eestis ja Vene impeeriumis pandi nii ajaloolisesse kui ka Euroopa konteksti. Kaasaja sündmusi võrreldi kõigis kolmes ajalehes välismaailma ja ajaloo, et oma arvamusi ja visioone õigustada. Kui NLZ puhul on pigem täheldatav, et neid näiteid kasutati negatiivses kontekstis, väljendamaks enda hirme ja põhjendada konservatiivsust, siis Uudistes esitleti välismaailma peaaesjalikult positiivse eeskujuna, et õigustada oma poliitilist programmi ja toetada föderalistlikku joont. Postimehe puhul on täheldatavad mõlemad tendentsid: sarnaselt NLZ-le väljendatakse ajaloole tuginedes oma hirme revolutsiooni negatiivsete mõjude ees, kuid samas oli neil soov keisririigi murrangulise muutumise abil saada eestlastele pretsedendituid õigusi ja vabadusi.

KOKKUVÕTE

Käesolev uurimistöö selgitas ajakirjandusele tuginedes, kuidas mõtestasid Tartu peamised poliitilised rühmad 1905. aastal käimasolevat revolutsiooni ning missugused olid nende tulevikuvisioonid. Ühtlasi pakkus töö autorile huvi, kas ja missuguste teiste ajalooliste või kaasaegsete sündmustega 1905. aastal ajakirjanduses paralleele loodi ning täpsemalt, missugused teised riigid ja rahvad olid uuritavates ajalehtedes tartlastele eeskujuks või hoiatuseks. Analüüsitavad poliitilised rühmad olid eestlastest liberaalid ja sotsiaaldemokraadid-föderalistid ning baltisakslased. Nende kolme rühma ajakirjanduslikeks häälekandjateks olid Tartus vastavalt ajalehed Postimees, Uudised ning Nordlivländische Zeitung, kusjuures kui eesti ajalehtede puhul saab kõnelda otseselt Postimehe ja Uudiste (poliitilistest) ringkondadest või isegi laias tähenduses parteidest, siis Nordlivländische Zeitung oli eeskätt kohaliku saksakeelse mõtte ja arvamuse vahendaja, toetades seejuures baltisakslaste huve.

Postimehe ringkonna 1905. aasta poliitiline tulevikuvisioon oli liberaalne, konstitutsiooni ja toimiva parlamendiga Vene impeerium, milles väikerahvad saavad vabalt ning õiguspäraselt areneda. Selles väljendus tulevikuideaal Vene impeeriumist, mis asetseb oma ühiskondliku ning poliitilise arenguastme poolest võrdväärseks teiste vanade läänepoolsemate Euroopa impeeriumite kõrval. Eriti oli Postimehe ringkonnale eeskujuks oma evolutsioonilise arengu ja tsiviilvabaduste poolest tuntud Inglismaa. Võrdlusi loodi ka Soome ja Poolaga, kuid Postimehe ringkonna liidri Jaan Tõnissoni arvates polnud Soome ja Poola eeskujuks võtmine eestlaste jaoks kohane. Kuigi esimene Vene revolutsioon lõi tingimused ka Postimehe ringkonna sihtide ja visioonide ellu viimiseks, oli revolutsioon kui järsk, stiihiline ja vägivalda põhjustav riigi muutmise vorm neile tegelikult vastumeelne ning mille tõelisesse tulemuslikkusesse ei usutud. Seda väites toodi näiteks varasemaid revolutsioone mujalt Euroopast. Nende visioon nägi ette kultuursel teel veenda avalikku arvamust ja võimu liberaalsete reformide ja kodanikuühiskonna kasulikkuses.

Uudiste ringkonna tulevikuvisioon 1905. aasta sügisel oli föderatiivne Venemaa vabariik, mille majandusmudel lähtuks marksismi printsiipidest ning milles vähemusrahvastel oleks poliitiline autonoomia. Organisatoorses küsimustes võttis Uudiste ümber olev sotsiaaldemokraatlik ringkond omaks föderalistliku positsiooni, mille kohaselt pidid Vene impeeriumi vähemusrahvad looma oma kohalikud parteid, mitte tegutsema suurema ülevenemaalise VSDTP alluvuses. Föderalistlik tulevikuvisioon aga ei vastanud kosmopoliitsele koostööle

marksistlikus võitluses, vaid tulevikus pidid erinevad rahvad föderalismiprintsiibi alusel ühise vabariigi moodustama. Vaidlustes tsentralistidega organiseerumisküsimuses, toodi sageli näiteks ja endale eeskujuks juutide, lätlaste ja poolakate parteisid Vene impeeriumis, mis samuti tegutsesid eraldi VSDTP-st. Nii nagu Postimehes, toodi ka Uudistes majandusliku ja poliitilise eeskujuna välja Lääne-Euroopat ja ka eriti Inglismaad, kuna seal kehtisid paremad tööliste õigused ning kodanikuvabadused. Austromarksismi märkimisväärset mõju, mida on kirjeldatud põgusalt seni ilmunud ajalookirjanduses, pole ajalehele Uudised tuginedes võimalik 1905. aastal täheldada.

Tartu baltisakslaskonna arvamusi väljendanud Nordlivländische Zeitungis avaldati toetust Vene impeeriumi reformimisele, kuid samas sarnaselt Postimehele suhtuti konservatiivselt positsioonilt revolutsiooni kriitiliselt kui ajaloo fenomeni, millega kaasnevad negatiivsed tagajärjed, kusjuures ka baltisakslased tõid hoiatavaid näiteid varasematest Euroopa revolutsioonidest, et oma vaateid õigustada. Kuigi eksisteeris eriarvamusi, usuti Nordlivländische Zeitungi veergudel, et Vene impeeriumi liberaliseerumine loob baltisakslastele paremad poliitilised ja ühiskondlikud tingimused, mida möödunud aastakümnete venestusreformid olid kitsendanud. Seetõttu olid nende tulekuvisionid erinevalt eestlastest seotud mälestusega helgest minevikust. Avalikes aruteludes ja tekstides loodeti heale läbisaamisele eestlaste ja lätlastega ning näiteks haridusküsimuses toetati ka nende rahvuslikke püüdlusi. Baltisakslasedki nägid Lääne-Euroopat tervele Vene impeeriumile eeskujuna, kuid nii palju, nagu tegid seda eestlased, ei arutatud Nordlivländische Zeitungi veergudel poliitilistest eeskujudest teiste rahvaste näol, vaid pigem toetuti omaenda minevikule ja staatusele.

Tartu ajalehtede analüüs on suures osas kinnitanud ning samas ka leheveergudel toimunud arutelude ja võrdluste avamise teel täiendanud seniseid 1905. aasta revolutsiooni mõtteloalaseid uurimistulemusi. Käesoleva töö eriline panus ilmneb rahvusülese ajaloo vaatevinklist, mille juures on eriti tähelepanuväärne, kuivõrd laiahaardelised olid Tartu ajalehtedes väljendatud vaated kohalikele sündmustele ja arengutele. Revolutsioon pandi kogu Euroopa konteksti ning otsiti paralleele oma kaasaja sündmustele välismaa ajaloost. Välismaailma ja Euroopa ajaloo näited mõjutasid tartlaste arvamusi ning visioone ja neid kasutati sageli, et oma vaateid õigustada. Seega on töö alguses püstitatud hüpotees leidnud kinnitust.

Töö järeldused lubavad esitada kriitilisi küsimusi ka seniste 1905. aasta historiograafia põhiseisukohtade kohta. Nimelt, kuivõrd põhjendatud on 1905. aasta sündmuste tõlgendamine vaatevinklist, mis seab kaasaegsete tegevuse tugevalt seosesse hilisema ajalooga. Väga mitmed 1905. aasta käsitlused, nagu viitas juba Hent Kalmo,³⁹¹ on keskendunud 1905. aasta revolutsiooni edasiviivale suunale, mis on otsinud revolutsioonisündmustest põhjuseid Eesti iseseisvale rahvusriigile kui ka oktoobripöördele, millest sündis Nõukogude Venemaa. Vähem tähelepanu on pälvinud, missuguse tähenduse tahtsid tulevikuvisionid silmas pidades 1905. aasta revolutsiooni kaasaegsed ise sellele omistada.

Kahtlemata oli 1905. aasta sündmustel oluline roll rahva ja rahvajuhtide mentaliteedi arengus ja kogemuste saamises, mis tegid võimalikuks hilisemad murrangulised sündmused 1917. ja 1918. aastal. Kuid visioonid, mille nimel 1905. aastal Tartus tegutseti, ning ideed, milles orienteeruti, polnud impeeriumite lagunemise ajal enam asjakohased. 1905. aasta leidis aset kindlate impeeriumite maailmas. Üheski analüüsitud ajalehes ei kõneldud 1905. aastal rahvusriikide ideaalist – Euroopa tegelikust tulevikust pärast esimest maailmasõda –, vastupidi, pigem oldi nende suhtes skeptilised ning kujutleti, kuidas rahvused võiksid õitseda ning koostööd teha suuremate riigimoodustiste sees – reformeeritud impeeriumis (Postimees & NLZ) või vabariiklikus föderatsioonis (Uudised).

Käesolev töö keskendus vaid kolme Tartu ajalehe analüüsile. Et saada terviklikumat ja mitmekesisemat pilti 1905. aasta mõtestamisest ja tulevikuvisionidest Eestis, mis hõlmaks laiemalt toonast ühiskonda, võiks edasistes uurimistöodes vaatluse alla võtta ka Balti kubermangude venekeelsed ajalehed ning mõjukad väljaanded Riist (nt Döna-Zeitong) ja Tallinnast (nt Teataja). Huvitav oleks võrrelda Riia ja Tallinna ajalehtedes väljendatud tulevikuvisionid Tartu omadega ning püstitada küsimus, kas võrdluses teiste linnade ajalehtedega koorub välja mingisugune Tartu ajalehtedele eriomane perspektiiv revolutsioonisündmuste ning tulevikuvisionide osas.

---

³⁹¹ H. Kalmo. Re-vo-lut-si-oon, lk 69.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Rahvusarhiiv (RA)

Fond EAA.2302. Balti Konstitutsioonilise Partei Tartu osakond.

Fond EAA.2235. Eesti Rahvameelne Eduerakond.

Fond EAA.3654. 1905. Aasta Selts.

Fond EAA.3742. Kultuurilooliste dokumentide kollektsioon.

Fond ERA.4397. Peeter Aleksander Speek – ajakirjanik, poliitik.

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKM.EKLA)

Fond 172. 1905. Aasta Selts.

Fond 198. Peeter A. Speek.

Brošüürid

Eeskawa ja tegewuse põhjused. Eesti Rahvameelne Eduerakond. Tartu: Postimees, 1905.

Eesti Sotsialdemokratilise Tööliste Ühisuse programmi eelplaan. Tartu: [ESDTÜ] Tartu osakond, 1905.

Programm der Dorpater Ortsgruppe der Baltischen Konstitutionellen Partei. Dorpat: Druck von C. Mattiesen, 1906.

Die städtische Verwaltung Dorpats im Quadriennium 1902-1906. Dorpat: C. Mattiesen, 1906.

Ajalehed

Düna-Zeitung, 1905.

Nordlivländische Zeitung, 1905.

Olevik, 1905.

Postimees, 1901 & 1905.

Revalsche Zeitung, 1905.

Uudised, 1903 & 1905.

Kirjandus

1905 Järvamaal. I: Tapa, Lehtse, Ambla. Toimetanud Oskar Joost & Edgar Lageda. Tapa: J. Pari (Tallinn: Estotrükk), 1933.

1905. aasta Eestis. Kirjeldused, mälestused, dokumendid. Leningrad: Külvaja, 1926.

1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Tallinn: Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts, 1935.
- Aitsam, Mihkel.** 1905. aasta Läänemaal: eel- ja järellugudega: isiklike mälestusi ja uurimusi. Tallinn: M. Aitsam (Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus), 1937.
- Annus, Epp; Epner, Luule; Järv, Ants; Olesk, Sirje; Süvalep, Ele & Velsker, Mart.** *Eesti Kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri, 2001.
- Aoshima, Yoko & Staliūnas, Darius.** *The Tsar, The Empire, and The Nation: Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905-1915*. Historical Studies in Eastern Europe and Eurasia. Central European University Press, 2021.
- Aru, Krista.** *Jaan Tõnisson: rahvajuht ja riigivanem. 1. osa*. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019.
- Ascher, Abraham.** *The Revolution of 1905: Russia in Disarray*. Stanford: Stanford University Press, 1988.
- Berendsen, Veiko & Maiste, Margus.** *Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999.
- Blobaum, Robert E.** *Rewolucja. Russian Poland, 1904–1907*. Ithaca & London: Cornell University Press, 1995.
- Blumfeldt, Aleksander.** Eesti föderalistide programmiliste ja organisatsiooniliste seisukohtade kriitika. – *Töid NLKP ajaloo alalt, I*. Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool], 1961, lk 3–22.
- Brendekenist Peegli.** *Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689–1940*. Koostanud ja toimetanud Roosmarii Kurvits & Anu Pallas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014.
- Brüggemann, Karsten.** Transnational history and the History of a Nation: The Case of Estonia. – *Acta Historica Tallinnensia*, 2021, vol 27, nr 1, lk 3–38.
- Conrad, Sebastian.** *Mis on globaalne ajalugu?*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2018.
- Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. Koostaja Juhan Peegel. Tartu & Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond & Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, 1994.
- Eesti kooli ajalugu II köide. 1860. aastaist kuni 1917. aastani*. Koostaja ja toimetaja Endel Laul, toimetaja Veronika Varik. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2010.
- Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940 I*. Toimetanud Endel Annus ja Tiina Loogväli. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002.
- Eringson, Linda.** Ühiskondlik-poliitilised suunad ja revolutsiooniline üliõpilasliikumine. – *Tartu Ülikooli ajalugu 2. köide. 1798–1918*. Koostaja Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 290–319.

- Graf, Mati.** *Eesti Rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini.* Tallinn: M. Graf, 1993.
- Habermas, Jürgen.** *Avalikkuse struktuurimuutus.* Tallinn: Kirjastus Kunst, 2004.
- Harcave, Sidney.** *The Russian Revolution of 1905.* London: Collier Books, 1964.
- Iriye, Akira.** Transnational history. – *Contemporary European History*, 2004, vol 13, nr 2, lk 211–222.
- Jansen, Ea.** *Eestlane muutuv asjas: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda.* Tartu: Eesti ajalooarhiiv, 2007.
- Jansen, Ea.** Kultuuriline murrang. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 382–395.
- Kalmo, Hent.** Re-vo-lut-si-oon. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 68–79.
- Kann, Lauri.** 1905. aasta Pärnus. Streik, poliitika ja vägivald. – *Tuna*, 2017, nr 3, lk 44–54.
- Kann, Lauri.** Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal. – *Ajalooline ajakiri*, 2020, nr 1 (171), lk 3–28.
- Kann, Lauri.** Tulistamine Tallinna Uuel turul 1905. aasta 16. oktoobril. – *Tuna*, 2015, nr 3, lk 90–97.
- Kann, Lauri.** The Revolution of 1905 in Poland and Estonia. – *100 Years of Diplomatic Relations Between the Republic of Poland and the Republic of Estonia: Common Traces in a Difficult History.* Toimetajad Grzegorz Kozłowski & Anti Selart. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020, lk 55–66.
- Karjahärm, Toomas & Pullat, Raimo.** *Eesti revolutsioonitules, 1905–1907.* Tallinn: Eesti Raamat, 1975.
- Karjahärm, Toomas & Kivimäe, Sirje.** Maaomavalitsusküsimus Eesti ühiskondlikus liikumises kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised.* 29. köide ühiskonnateadused, 1980, nr. 4, lk 324–341.
- Karjahärm, Toomas & Sirk, Väino.** *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917.* Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.
- Karjahärm, Toomas.** *Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917.* Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.
- Karjahärm, Toomas.** *Unistus Euroopast.* Tallinn: Argo, 2003.
- Karjahärm, Toomas.** 1905. aasta revolutsioon. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 348–365.
- Karjahärm, Toomas.** *Vene impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad.* Tallinn: Argo, 2012.

- Karjahärm, Toomas.** *1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal.* Tallinn: Argo, 2013.
- Karjahärm, Toomas.** *1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid.* Tallinn: Argo, 2015.
- Karjahärm, Toomas.** *1905. aasta Eestis: mälestused.* Tallinn: Argo, 2016.
- Karjahärm, Toomas.** *Vene impeeriumi parlament ja Baltikum 1906–1917.* Tallinn: Argo, 2021.
- Kinkar, Feliks.** *Lehekülg Eestimaa kultuuriloost: baltisaksa haridusseltsid Eestis 1905-1914.* Tallinn: Olion, 2000.
- Kliimann, Alfred.** *1905. aasta verepulg Eestis. I, Harjumaa. I anne, Kose, Hageri, Rapla ja Juuru kihelkondade sündmused.* Paide: Minevik, 1932.
- Kruus, Hans.** *Linn ja küla Eestis.* Tartu: Noor Eesti Kirjastus, 1920.
- Kuldkepp, Mart.** 1905. aasta revolutsioonist Eestis ja Soomes: rahvuslaste ja sotsialistide ühisrinded. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 111–121.
- Kõpp, Juhan.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I. 1870–1905.* Uppsala: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 1995.
- Laaman, Eduard.** *Eesti iseseisvuse süünd.* Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti, 1964.
- Lauk, Epp.** Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a.. – *Fakt Sõna Pilt XII.* Tartu Ülikooli žurnalistika kateeder, 1989, lk 58–75.
- Lenz, Wilhelm.** Die Revolution des Jahres 1905 in Liv-, Est- und Kurland. – *Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1955.* Lüneburg : Schriftenvertrieb der Carl-Schirren-Gesellschaft, 1954, lk 66–71.
- Lepp, Marta.** *1905. aasta romantika, järellained, lõppvaatus.* Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2010.
- Liivik, Olev & Tammela, Hillar.** Kas Eesti lähiajaloo on endiselt „valgeid laike“?. *Tuna*, 2010, nr 4, lk 129–135.
- Lukas, Liina.** *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918.* Tartu & Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus & Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond, 2006.
- Lust, Kersti.** Viimased kakskümmend aastat 1905. aasta revolutsiooni elus. Pilk eestikeelsele ajalookirjutusele 1995–2015. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 136–156.
- Martna, Mihkel** (pseudonüüm M. Jürisson). *Punased aastad Eestis 1905–1906. Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused.* Peterburi: Tulevik, 1907.
- Martna, Mihkel.** *Tallinna sündmusi 1905 ja 1906.* Tallinn: Tööliste Kirjastuse Ühisus, 1930.

- Moosberg, Hilda.** *1905.–1907. aasta revolutsioon Eestis.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
- Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940.* Koostaja Epp Lauk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000.
- Pistohlkors, Gert von.** Stackelberg und Tõnisson: eine Deutsche-estnische Gesprächssituation vor 70 Jahren. – *Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1977.* Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft e.V, 1976, lk 65–75.
- Pistohlkors, Gert von.** *Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution. Historische Studien zum Problem der politischen Selbsteinschätzung der deutschen Obersicht in den Ostseeprovinzen Russlands im Krisenjahr 1905.* Göttingen Bausteine zu Geschichtswissenschaft (Band 48). Göttingen: Musterschmidt, 1978.
- Pistohlkors, Gert von.** *Deutsche Geschichte im Osten Europas.* Berlin: Siedler, 1994.
- Punased aastad Läänemaal, I vihik.* Toimetanud Aleksander Loothing. Haapsalu: Lääne Teataja, 1933.
- Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I.* Toimetaja Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.
- Raun, Toivo Ülo.** 1905. aasta revolutsioon Balti provintssides ja Soomes. – *Tuna*, 2005 nr 1, lk 32–43.
- Raun, Toivo Ülo.** Eesti lülitumine modernsusesse: „Noor-Eesti“ roll poliitilise ja sotsiaalse mõtte mitmekesistamisel. – *Tuna*, 2009, nr 2, lk 40–50.
- Raun, Toivo Ülo.** The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment. – *Journal of Baltic Studies*, 2007, vol 38, no 4, lk 383–400.
- Raun, Toivo Ülo.** Vägivald ja revolutsiooniline aktiivsus Balti provintssides 1905. aastal. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 102–110.
- Roasto, Margo.** Jaan Tõnissoni ja Hans Pöögelmanni vaidlus sotsiaaldemokraatia eesmärkide üle aastatel 1905–1907. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 122–135.
- Roos, Eduard.** Gustav Suits ja „Eesti Külvaja“. – *Keel ja Kirjandus*, 1974, nr 7, lk 395–403.
- Rosenberg, Tiit.** Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust aspektist Eestis 1905. aastal. – *Paar sammukest XXII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2005.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2006, lk 31–48.
- Salupere, Malle.** 1905. aastal Sangastes ja Tartus. – *Tõed ja tõdemused: sakste ja matside jalajäljed nelja sajandi arhiivitolmus.* Tartu: M. Salupere, 1998, lk 112–126.
- Siilivask, Mart.** *Tartu arhitektuur 1830–1918: historitsism ja juugend.* Tartu: Rahvusarhiiv, 2006.

- Tammela, Mari-Leen.** *Jaan Teemant. Biograafia.* Tartu: Rahvusarhiiv, 2022.
- Tocqueville, Alexis de.** *Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast.* Tallinn: Hortus Litterarum, 1995.
- Transehe-Roseneck, Astaf von.** *Die Lettische Revolution Teil I. Schauplatz. Treibende Kräfte.* Berlin: Verlag von Georg Reimer, 1906.
- Transehe-Roseneck, Astaf von.** *Die Lettische Revolution Teil II. Die Sozialdemokratie. Die Katastrophe.* Berlin: Verlag von Georg Reimer, 1907.
- Treiberg, Peeter.** Nõukogude Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal. – *Ajalooline ajakiri*, 1927, nr 4, lk 229–235.
- Tuglas, Friedebert.** *Noorusmälestused. Esimene välisreis.* Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2011.
- Tuglas, Friedebert.** *Ado Grenzsteini lahkumine.* Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2018.
- Tõnisson, Ilmar.** Traditsioonid. Tähelepanekuid Inglismaalt. – *Akadeemia*, 1938, nr 5, lk 285–299.
- Tõnisson, Jaan.** *Kõlblus ja rahvuslus.* Koostanud Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2010.
- Undusk, Jaan.** Ajalootõde ja metahistoorilised žestid. – *Tuna*, 2000, nr 2, lk 114–130.
- Undusk, Jaan.** Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. – *Eesti kirjanike ilmavaatest.* Tartu: Ilmamaa, 2016, lk 140–188.
- Velise Wabariik ja 1905. aasta sündmused Eestis – müüdid ja tegelikkus.* Velise: Velise Kultuuri ja Hariduse Seltsi Toimetised I, 2006.
- Volck, Adalbert.** *Wer trägt die Schuld?* Jurjew: J. Anderson, 1906.
- White, James.** 1905. aasta revolutsioon Venemaa Balti provintssides. – *Vikerkaar*, 2015, nr 7-8, lk 80–101.
- Исаков, Сергей Геннадиевич.** *Путь длиною в тысячу лет : русские в Эстонии : история культуры. Часть I.* Tallinn: Ingri, 2008.
- Пальваде, Яков Карлович.** *Революция 1905-7 гг. в Эстонии : в приложении – документы.* Ленинград: Прибой, 1926.
- Первая революция в России: взгляд через столетие.* Toimetanud Авенир Павлович Корелин & Станислав Васильевич Тютюкин. Москва : Памятники исторической мысли, 2005.

Käsikirjad

Beecher, David Ilmar. *Ivory Tower of Babel: Tartu University and the Languages of Two Empires, a Nation-State, and the Soviet Union.* Doktoritöö, juhendajad Yuri Slezkine, Irina Paperno, Margaret Anderson & Aigi Rahi-Tamm. University of California, Berkeley, 2014.

Hirv, Merle. *Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905) eesti sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjade näitel.* Lõputöö, juhendaja Ene Selart. Tartu: Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduste valdkond, Ühiskonnateaduste instituut, 2018.

Jatsenko, Denis. *Tsensuur ja tsensorid Liivimaa kubermangus aastatel 1894–1917.* Magistritöö, juhendaja Karsten Brüggemann. Tallinn: Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste instituut, Ajaloo osakond, 2022.

Kutti, Tanel. *Peeter Speegi, ajalehe Uudised ja Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse roll revolutsiooniliste ideede levikul 1903. – 1905. a.* Bakalaureusetöö. Juhendaja Tiit Rosenberg. Tartu Ülikool, 2005.

Internetileheküljed

Aru, Krista. Tartu renessansipäevil loodi kodanikuühiskonda. 08.10.2010.
<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/tartu-renessansipaeevil-loodi-kodanikuuehiskonda/> Külastatud 04.05.2023.

SUMMARY

Visions of the Future and Making Sense of the Revolution in Tartu's Newspapers During the Year 1905: Analysis of *Postimees*, *Uudised* and *Nordlivländische Zeitung*.

In the revolutionary year of 1905 the Russian Empire fell under a wave of mass unrests that eventually caused the central government to make liberal concessions and force the emperor Nicholas II to enact the October Manifesto that promised civil liberties and a legislative state *duma*. Throughout the whole year protests and more open public discussions about reforms also took place in the Baltic provinces (Governorates of Courland, Livonia, and Estonia). This paper focuses on the public discussions that took place in the town of Tartu in the northern part of the Governorate of Livonia.

The main interest of this paper is to find out how did different political groups make sense of the revolution and what kind of visions of the future did they express during the revolutionary events of 1905. In this paper, visions of the future refer to the historically conscious and future-oriented ideas that are common to a revolutionary moment and shape political programs, motives, and actions. Secondly, the paper aims to find out, which kind of historical or contemporary events, if at all, were comparisons made during 1905, and more precisely which other countries or nations were locally seen as positive or negative role models.

The three main political groups in Tartu at the time, that this paper focuses on, were the Estonian liberals, Estonian social democrats-federalists, and the Baltic Germans. The opinions of these three groups were expressed in the following newspapers that the analysis of this paper is based on: *Postimees* (Estonian for *Postman*), *Uudised* (Estonian for *News*) and *Nordlivländische Zeitung* (German for *North Livonian Newspaper*). The paper is divided into two main chapters – “Space, time and circumstances” and “The Analysis of Tartu's Newspapers”, the first is composed of three and the second of four subchapters.

The first subchapter of the paper describes the social dynamics of Tartu at the beginning of the 20th century, focusing mostly on the three main groups and their respective newspapers mentioned above. It highlights how in the foreground of Russification, there were clear national and ideological division between political groups and circles in Tartu. Firstly, there were the Estonian nationalist-liberals headed by Jaan Tõnisson, who was also the editor-in-chief of *Postimees*. Tõnisson and his circle were in opposition with both the Baltic Germans and the

Estonian social democrats. Among the Estonian social democrats there was also a division between the centralists and the federalists. The former supported political work under the Russian Social Democratic Workers Party, while the federalists believed the social conditions of other parts of Russia to be too different from the Baltic provinces and thus the political party must be formed locally and should cooperate with other regional social democratic parties according to a federal principle. They also believed that unlike the Russian workers, Estonian workers suffered under national oppression (Russification). The social democrats-federalists were organized around the newspaper *Uudised*, headed by Peeter Speek. *Uudised* was the only legal newspaper on the Estonian-speaking territory that tacitly expressed social democratic views. The Baltic Germans of Tartu, the old minority ruling ethnicity, were sensing at the beginning of the 20th century a pressure from the Russifying central government as well as from the growing Estonian population. This caused the Baltic Germans to consolidate, despite different social backgrounds. The Baltic German bourgeoisie and intellectuals also started to feel more connection to the land nobility, because they were seen as the protectors of the Baltic German identity. The leading Baltic German newspaper in Tartu was the *Nordlivländische Zeitung*. Unlike *Postimees* and *Uudised*, *Nordlivländische Zeitung* did not have a charismatic editor-in-chief who would also become a dominant political figure. If *Postimees* and *Uudised* were clearly party newspapers, then *Nordlivländische Zeitung* rather mediated Baltic German ideas and political messages, supporting Baltic German political interests.

The second subchapter focuses on the Revolution of 1905 and its events in Tartu. Unlike most other revolutionary cities and towns in the Baltic provinces and in the entire empire, the working class in Tartu played a remarkably small role in the local unrests. This was because Tartu was not an industrial, but rather a university town. This meant that the most active protesters were university students and intellectuals. After the emperor granted the 18th of February edict that promised the creation of a consultative assembly and granted citizens the right to make suggestions on how to improve the well-being of the state and its people, a massive campaign of letters began, directed at the central imperial government, that mobilized the society.

The high point of the revolution came in autumn after the emperor signed the October Manifesto mentioned above. The period after the granting of the manifesto is known as the Freedom Days which lasted about eight weeks until the middle of December. During these eight weeks, freedom of speech and civil society were practiced at an unprecedented extent.

The first political parties were then formed. The Estonian liberals headed by Jaan Tõnisson established the Estonian Progressive People's Party (*Eesti Rahvameelne Eduerakond*), the social democrats-federalists headed by Peeter Speek established the Estonian Social Democratic Workers Society (*Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Ühisus*) and the Baltic Germans of the Livonian Governate established the conservative Baltic Constitutional Party (*Baltische Konstitutionelle Partei*). From the Estonian perspective the most important event that took place in Tartu in 1905 was the All-Estonian Congress organized by Jaan Tõnisson's circle. This congress however immediately broke into two ideological wings. On the one side there were the right-wing moderates who organized their meeting in the *Bürgermusse* hall and on the other side there were the left-wing radicals who moved their meeting to the University Hall (*Aula* meeting). While both meetings agreed in their final resolutions that democratization of the Russian empire is necessary, they disagreed in what means it should be done and what kind of a state should Russia be in the future. The moderates demanded evolutionary change and a reformed empire, while the radicals took the position that supported revolutionary change and demanded the empire to be turned into a republic.

Among the Baltic Germans of Tartu there was more unity. In October they organized a meeting and chose their local leaders who would also head the Tartu group of the Baltic Constitutional Party. A few days after the October Manifesto, the local Baltic Germans took initiative to form a common front with the Estonian liberals against the rising social democrats. This attempt however was unsuccessful because the two parties could not agree on a common understanding on the question of suffrage. The beginning of the end of the Freedom Days was marked with the implementation of martial law in the Livonian Governorate on the 22nd of November due to massive unrests on the Latvian side of the provinces. On Estonian territory massive unrests started from around Tallinn, where martial law was implemented on the 10th of December. With violence and riots mostly in the Northern and Western rural parts of the Estonian-speaking territory, widespread crackdowns and arrests began in Tartu as well.

The third subchapter analyses the meaning of newspapers at the beginning of the century and how the relaxation of censorship made possible the free expression of thoughts in 1905. Estonians had gone through a reading revolution in the 19th century. Reading was a basic skill and thus newspapers played an important role in the society. Because of that, by the beginning of the 20th century a public sphere and a working public opinion had already been formed. Free speech however, that was not limited by censorship, first became possible in 1905, when

activists in newspapers sensed the softening and weakness of the government and pressured out concessions that came one after another throughout the year. These concessions made possible the widespread and open discussion about politics and society. All the concessions were eventually erased with the martial laws that came at the end of the year. *Uudised* was permanently closed and Peeter Speek fled Estonia, *Postimees* and *Nordlivländische Zeitung* continued to be released, but again under stricter rules.

The fourth subchapter focuses on *Postimees* and the discussions about the revolution and the future that took place on its pages. The authors on *Postimees* hoped to see the Russian Empire as a more liberal state with a constitution and a working parliament, in which small nations are allowed to freely develop. This view reflected an ideal vision of the Russian Empire that would be as developed as the Western European states were. England, with its civil liberties and evolutionary development, was especially brought up as an example for development by the circle around *Postimees*. Comparisons were also made with Finland and Poland, that enjoyed more autonomy, but the leader Jaan Tõnisson did not see them as suitable examples because of different historical circumstances. Although the Revolution of 1905 created the conditions for the circle of *Postimees* to try to achieve their goals and ideals, revolutions in general as abrupt, chaotic, and violent means of change were for them undesirable, as they proved with historical examples. Their vision was based on the hope to culturally persuade the public opinion and central power about liberal reforms and the advantages of civil society.

The fifth subchapter focuses on *Uudised*, which as 1905 rolled on, adopted a more radical and a more revolutionary language on its pages. The vision of the future of *Uudised* was a federal Russian republic that would follow Marxist economic principles and in which minority nationalities would have political autonomy. Although *Uudised* supported local social democratic parties instead of a centralized all-Russian party, they did not oppose cosmopolitan cooperation in the Marxist struggle. In the future, different nationalities were supposed to create a common republic according to a federalist principle. In arguments with the centralists about the organizational question, they would often bring out Jews, Latvians, and Poles as examples of minorities that have already created their own national social democratic parties in the Russian Empire. As in *Postimees*, so too in *Uudised* was Western Europe and England considered an economic and political example to follow, since there the workers enjoyed wider rights and civil liberties were put into practice.

Nordlivländische Zeitung, which the sixth subchapter focuses on, is politically the most conservative from the three analysed newspapers. Despite most of its authors supporting reforms in the empire in general, they, like *Postimees*, generally opposed revolutions from a conservative position as a historical phenomenon, that could also bring about negative effects. Baltic Germans brought up as examples earlier European revolutions to support their views. Although there were dissenting opinions, the Baltic Germans on the pages of *Nordlivländische Zeitung* believed that the liberalization of the empire would create for them better political and social conditions, that Russification from the previous decades had curbed. Because of that their visions of the future were, unlike the ones of Estonians, connected to the positive memory of a brighter past. In public discussions and texts, there was hope of a better relationship with Estonians as well as Latvians. With the question regarding national education, the Baltic Germans supported Estonian efforts. Baltic Germans too, looked to Western Europe as a model for the Russian Empire, but the political role models of other nations were not discussed in the columns of the *Nordlivländische Zeitung* as much as Estonians did in their newspapers.

The last subchapter concludes that in comparison the three analysed newspapers in general all agreed that fundamental change was needed to go forward in the Russian Empire. Their visions of the future however differed. The views expressed in all three newspapers were formed in oppositions against each other as well as in oppositions that occurred inside the newspapers. The visions of the future were also shaped by how the political groups behind the newspapers felt about the revolution. In *Uudised* a fundamental and revolutionary transformation of the Russian Empire into a republic was supported, when *Postimees* and *Nordlivländische Zeitung* supported change but remained conservative about a revolution. For *Postimees* and *Nordlivländische Zeitung* the October Manifesto marked a kind of culmination of change, that was supposed to lay the new groundwork for a stable and peaceful development, however *Uudised* saw the manifesto as a milestone in a longer struggle to establish a socialist ideal society. A significant similarity between the views expressed in all three newspapers is that they envisioned the Baltic region as sovereign territory, that is not fully controlled by any imperial center.

The most significant similarity between the views expressed in the three different newspapers is that they all had a very wide and an international perspective to the events and developments in Tartu and the empire. Examples from foreign lands were used in all the three newspapers to justify opinions and visions. While in the case of *Nordlivländische Zeitung*, it is noticeable that

these examples were used in a rather negative context to express their own fears and justify their conservatism, in the case of *Uudised*, the outside world was used as a positive model to justify their political program and support their federalist line. In the case of *Postimees*, both tendencies can be observed: like *Nordlivländische Zeitung*, history was used to express fears around revolutions, but at the same time the more progressive West, compared to Russia, was seen as a desirable and positive role model.

Finally, the conclusions of the paper allow to propose a critical question about seeing the Revolution of 1905 as a precursor to later events, such as the independence of the Estonian nation state, that has been a common idea in the historiography of the Revolution of 1905. Undoubtedly, the events of 1905 played an important role in the development of the mentality of both political leaders and the peoples of the Baltic provinces. It also gave crucial experience that mattered and made possible the later revolutionary events of 1917 and 1918. But the ideals that were pursued in 1905 were no longer relevant at the time of the collapse of empires that occurred by the end of World War I. The events of 1905 took place in the solid world of empires. None of the newspapers that were analysed spoke about the ideal of nation states – the actual future of Europe after World War I – but rather were skeptical of them and imagined how nations could flourish and work together within larger state formations, either in a reformed empire (*Postimees* & *Nordlivländische Zeitung*) or a republican federation (*Uudised*).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Robert Varik,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Poliitilised tulevikuvisionid ja revolutsiooni mõtestamine Tartu ajalehtedes 1905. aastal: Postimehe, Uudiste ja Nordlivländische Zeitung analüüs“, mille juhendajad on Aigi Rahi-Tamm ja David Ilmar Lepasaar Beecher, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Robert Varik

09.05.2023